

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УС МИХАЙЛО ВЯЧЕСЛАВОВИЧ

УДК 342.9.03:347.965

**ДИСЕРТАЦІЯ
АДВОКАТ В ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ЩОДО
ОСКАРЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ
АКТІВ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **М.В. Ус**

Науковий керівник: **Рябченко Ярослава Степанівна,**
кандидат юридичних наук, доцент

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Ус М.В. Адвокат в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, Міністерство освіти і науки України, 2023.

У дисертаційній роботі розглянуто теоретико-правові засади діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

У дисертації аналізуються особливості провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, а також процесуальні права та обов'язки адвоката на різних стадіях провадження.

Додатково наводиться вітчизняний та міжнародний виміри правового регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією процесуальних прав та виконанням обов'язків адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

Метою дисертаційної праці є розкриття на концептуальному рівні теоретико-правових засад діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, а також впровадження в практику науково обґрунтованих пропозицій вдосконалення норм чинного законодавства в аспекті забезпечення належної реалізації права особи на професійну правничу допомогу у вказаних справах. Для реалізації поставленої цілі автором використовуються такі методи, як діалектичний, порівняльно-правовий, системно-структурний, логіко-семантичний, класифікації та групування, статистичний, правового моделювання та інші

методи, підходи і прийоми наукового пізнання, широкий масив емпіричних даних.

Досліджуються особливості діяльності адвоката в провадженні щодо оскарження індивідуальних і нормативних актів в адміністративному судочинстві. У роботі автором наводиться коло процесуальних прав та обов'язків на різних стадіях провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, таких як відкриття провадження у справі, підготовче провадження, розгляд справи по суті, перегляд судового рішення, виконання судового рішення.

Дисертантом запропоновано новий концептуальний підхід щодо визначення сутності «професійної правничої допомоги» в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів як комплексу дій, які вчиняються адвокатом задля сприяння у реалізації суб'єктивного публічного права особи на звернення до адміністративного суду з метою поновлення порушених прав, свобод чи законних інтересів таких осіб рішеннями індивідуального чи нормативного характеру суб'єктів владних повноважень.

У роботі запропоновано власний дефінітивний апарат щодо «діяльність адвоката» в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів.

Автором розкривається правова природа індивідуальних і нормативно-правових актів як предмету оскарження в адміністративному судочинстві. Зокрема, зазначається, що різновидом індивідуального акту є адміністративний акт, яким охоплюється не лише рішення публічної адміністрації, а й її волевиявлення. До індивідуальних актів у розумінні Кодексу адміністративного судочинства України не належить адміністративний договір, оскільки його слід віднести до особливої форми (інструменту) публічного адміністрування. Відповідно до Конституції України та Кодексу адміністративного судочинства України у порядку адміністративного судочинства можуть бути оскаржені підзаконні

нормативно-правові акти. Також зазначено, що нещодавно було прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність», після введення в дію якого зміняться положення ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України, та фактично буде віднесено до юрисдикції адміністративних судів й справи щодо оскарження законодавчих актів, що не може бути підтримано та потребує перегляду.

Зазначено, що представництво приватної особи в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень за законодавством (ст.1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») становить один із елементів адвокатської діяльності та видом правничої допомоги, яка надається адвокатом.

У роботі наводиться класифікація правового регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів за наступними критеріями: за предметом регулювання (правове регулювання професійних прав та обов'язків, правове регулювання гарантії діяльності адвоката, правове регулювання юридичної відповідальності, правове регулювання процесуальних прав і обов'язків); за рівнем правового закріплення; за джерелом права; за юридичною силою. До правового регулювання діяльності адвоката у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів віднесено такі акти, як: Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про безоплатну правничу допомогу», Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги, затверджене рішенням Ради адвокатів України, Конвенцію про захист прав людини та основних свобод, рішення Конституційного Суду України, рішення Верховного Суду, рішення Європейського суду з прав людини, норми м'якого права, наприклад, Рекомендація Rec(2000)21 від 25 жовтня 2000 року Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про свободу професії адвоката та інші акти.

Здійснено комплексне дослідження діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. Проаналізовано структуру провадження, яка залежить від форми здійснення судочинства. Вказано, що визначення виду адміністративної справи (справа незначної складності чи складна адміністративна справа) в адміністративному судочинстві є підставою для обрання адміністративним судом форми здійснення судочинства. У випадку неправильної кваліфікації адміністративної справи як малозначної чи складної обумовить неправильне обрання форми здійснення судочинства, що буде підставою для скасування рішення у справі. Справи щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів можуть бути розглянуті, як у спрощеному позовному провадженні, так і в загальному.

Встановлено, що структура провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів складається із стадій, етапів, процесуальних дій. Зазначено, що у випадку наявності справи незначної складності, для прикладу, щодо оскарження індивідуальних актів, справа буде розглядатися у порядку спрощеного позовного провадження, а отже, будуть наявні наступні стадії: (1) відкриття провадження у справі; (2) розгляд справи по суті та прийняття рішення у справі; (3) перегляд судових рішень (апеляційне провадження, касаційне провадження, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами); (4) виконання рішення у справі. Відмінною буде структура провадження у разі розгляду складної адміністративної справи, приміром, щодо оскарження нормативно-правових актів, в якій буде наявна обов'язкова стадія підготовчого провадження та такий етап, як судові дебати.

Доведено, що адвокат у провадженні щодо оскарження індивідуальних актів і нормативно-правових актів на стадіях провадження у справі є самостійним учасником, який наділяється комплексом специфічних процесуальних прав та обов'язків. Тож, виходячи зі свого правового статусу, адвокат самостійно обирає свою правову позицію у справі, способи та засоби

захисту або відновлення прав і законних інтересів, що свідчить про наявність дискреційного характеру повноважень адвоката. Дискреційне право адвоката – це суб'єктивна формально визначена можливість адвоката здійснювати процесуальні права, застосовуючи власний розсуду, обираючи з кількох законних варіантів процесуальних прав найбільш правильний.

Уперше досліджено загальні процесуальні права, спеціальні процесуальні права, професійні процесуальні права та обов'язки адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів на різних стадіях провадження.

Доведено, що для кожної стадії буде притаманна сукупність специфічних процесуальних прав та обов'язків. На стадії відкриття провадження у справі та під час підготовчого провадження адвокат у провадженні щодо оскарження індивідуальних актів і нормативно-правових актів адвокат може здійснювати такі права: право повністю або частково відмовитися від позову, подати заяву про розгляд справи у порядку загального позовного провадження. На зазначеній стадії обов'язковим етапом доказування є збирання доказів. Отже, на адвоката покладається обов'язок повідомляти суд про неможливість подати доказ, який витребує суд. На стадії розгляду справи адвокат може брати участь у судових засіданнях, брати участь у дослідженні доказів. При цьому, адвокат повинен сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи. Адвокат на стадії перегляду судового рішення в апеляційному порядку може подавати клопотання про витребування нових доказів. Адвокат на зазначеній стадії повинен надавати пояснення щодо нових доказів. На стадії перегляду у касаційному порядку адвокат може подавати скаргу тільки у визначених законом випадках. На стадії виконання судового рішення у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів адвокат має процесуальні права як учасника справи, передбачені Кодексом адміністративного судочинства України, так і права

учасника виконавчого провадження у випадку примусового виконання судового рішення.

Аналізується зарубіжний досвід щодо діяльності адвоката в адміністративному судочинстві в Німеччині та Швейцарії. Констатовано, що діяльність адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів є дуже важливою, що актуалізує питання щодо внесення відповідних змін до Кодексу адміністративного судочинства України.

Ключові слова: адвокат, індивідуальний акт, нормативно-правовий акт, представництво, представник, адвокатська діяльність, адміністративна справа, провадження, адміністративне судочинство, адміністративний суд.

SUMMARY

M.V. US. A lawyer in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law – Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2023.

The dissertation research examines the theoretical and legal principles of law practice by a lawyer in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts.

The dissertation analyzes the peculiarities of proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts as well as the procedural rights and duties of a lawyer at various stages of proceedings.

In addition, the local and international studies of the legal regulation of a lawyer's practice of law in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts are given.

The object of the dissertation research is social relations arising due to the exercise of the procedural rights and duties of a lawyer in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts.

The goal of the dissertation is to reveal at the conceptual level the theoretical and legal principles of law practice by a lawyer in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts as well as to implement into practice of scientifically based offers for improving the norms of current legislation in the aspect of ensuring the proper exercise of a person's right to professional legal assistance in the specified cases. In order to implement the goal, the author uses such methods as dialectical, comparative and legal, systemic and structural, logical and semantic, method of classification and grouping, statistical, of legal modeling and other methods, approaches and techniques of scientific knowledge, a wide array of empirical data.

Peculiarities of a lawyer's law practice in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts in an administrative legal procedure are studied. In the research, the author provides a range of procedural rights and duties at various stages of proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts, such as initiation of a proceeding in a case, preliminary proceeding, consideration of the merits of a case, review of a court decision, execution of a court decision.

The candidate for a degree has offered a new conceptual approach to determining the essence of "professional legal assistance" in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts as a set of actions performed by a lawyer to assist in the exercise of a person's subjective public right to apply to an administrative court for the purpose of renewal violated rights, freedoms or legitimate interests of such persons by individual or regulatory decisions of power entity.

The research offers its own definitive set of terms regarding the "law practice by a lawyer" in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts.

The author reveals the legal nature of individual and normative legal acts as a subject of appeal in an administrative legal procedure. In particular, it is noted that a type of individual act is an administrative act, which covers not only the

decision of the public administration, but also its expression of will. Within the meaning of the Administrative Procedure Code of Ukraine, individual acts do not include an administrative contract, as it should be classified as a special form (instrument) of public administration. In accordance with the Constitution of Ukraine and the Administrative Procedure Code of Ukraine, by-laws may be appealed in an administrative legal procedure. It is also noted that the Law of Ukraine “On Law-Making Activity” was recently adopted. After its implementation, the provisions of Article 4 of the Administrative Procedure Code of Ukraine will change and it will actually be referred to the jurisdiction of administrative courts and cases appealing against legislative acts, which cannot be supported and needs revision.

It is noted that the representation of an individual in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts of power entities under the law (Article 1 of the Law of Ukraine “On the Bar and Practice of Law”) is one of the elements of law practice and a type of legal assistance, which is provided by a lawyer.

The research provides a classification of the legal regulation of a lawyer’s law practice in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts according to the following criteria: (1) by subject of regulation (legal regulation of professional rights and duties, legal regulation of guarantee of a lawyer’s law practice, legal regulation of legal liability, legal regulation of procedural rights and duties); (2) by the level of legal consolidation; (3) by source of law; (4) by legal force. The legal regulation of a lawyer’s law practice in the cases appealing against individual and normative legal acts includes such acts as: the Constitution of Ukraine, the Administrative Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On the Bar and Practice of Law”, the Law of Ukraine “On Free Legal Assistance”, Regulations on the Order for the Provision of Legal (Juristic) Assistance approved by the Decision of the Bar Council of Ukraine No. 41 dated April 12, 2019, European Convention on Human Rights, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, decisions of the Supreme Court, decisions of the

European Court of Human Rights, regulations of soft law (for example, Recommendation Rec(2000)21 dated October 25, 2000 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to Member States on Freedom of Exercise of the Profession of Lawyer and other acts.

A comprehensive study of a lawyer's law practice in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts is carried out. The structure of proceedings, which depends on the form of a legal procedure, is analyzed. It is indicated that the determination of the type of administrative case (a case of minor complexity or a complex administrative case) in an administrative legal procedure is therefore the basis for the administrative court's choice of the form of a legal procedure. In the case of incorrect classification of an administrative case as a minor or complex one, it will lead to incorrect choice of the form of a legal procedure which will be the basis for reversal of a decision in a case. Cases appealing against individual and normative legal acts may be considered both under a simplified proceeding and under general one.

It has been established that the structure of proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts consists of stages, phases, and procedural actions. It is noted that a case of minor complexity, for example, one appealing against individual acts, will be considered under a simplified legal proceeding, and therefore, the following stages will be available: (1) initiation of a proceeding in a case; (2) consideration of the merits of a case and making a decision in a case; (3) review of court decisions (appeal proceeding, cassation proceeding, review of court decisions based on newly discovered or exceptional circumstances); (4) execution of a decision in a case. The structure of a proceeding will be different in case of consideration of a complex administrative case, for example, one appealing against normative legal acts in which there will be a mandatory stage of a preliminary proceeding and such a phase as court debates.

It has been proven that a lawyer in proceedings appealing against individual and normative legal acts is an independent participant at the stages of a case proceeding, who is granted a set of specific procedural rights and duties. Therefore,

based on their legal status, a lawyer independently chooses their legal position in a case, methods and means of protection or restoration of rights and legitimate interests, which indicates the presence of discretionary nature of a lawyer's powers. Thus, a lawyer's discretionary right is a subjective, formally defined opportunity for a lawyer to exercise procedural rights, using their own discretion, choosing the most correct one from several legal options for procedural rights.

General procedural rights, special procedural rights, professional procedural rights and duties of a lawyer in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts at various stages of proceedings were studied for the first time.

It is proven that there will be a set of specific procedural rights and duties for each stage. At the stage of initiation of a proceeding in a case and during a preliminary proceeding, in proceedings appealing against individual and normative legal acts, a lawyer may exercise the following rights: the right to fully or partially refuse a claim, file an application for consideration of a case under general legal proceeding. At this stage, the mandatory phase of proof is the collection of evidence. Therefore, a lawyer has the duty to inform a court about the impossibility of submitting the evidence required by a court and others. At the stage of consideration of a case, a lawyer may participate in court hearings, participate in the examination of evidence. At the same time, a lawyer must contribute to the timely, comprehensive, complete and non-biased establishment of all the circumstances of a case. At the stage of review of a court decision in an appeal procedure, a lawyer may file a petition for new evidence. At this stage, a lawyer must provide explanations regarding new evidence. At the review stage in a cassation procedure, a lawyer may file a complaint only in cases defined by law. At the stage of execution of a court decision in the cases appealing against individual and normative legal acts, a lawyer has the procedural rights of both a participant in the case provided for by the Administrative Procedure Code of Ukraine and of a participant in executive proceedings in case of enforced execution of a court decision.

The foreign experience of a lawyer's law practice in an administrative legal procedure in Germany and Switzerland is analyzed. It was established that a lawyer's law practice in proceedings in the cases appealing against individual and normative legal acts is very important, which actualizes the issue of making relevant changes to the Administrative Procedure Code of Ukraine.

Key words: lawyer, individual act, normative legal act, representation, representative, practice of law, administrative case, proceeding, administrative legal procedure, administrative court.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ус М. В. Деякі аспекти юридичної природи діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 2. № 1. С. 149–153.

2. Serdiuk O., Ryabchenko Ya., Us M. On the problems of state forms of protection of subjective rights of participants in banking legal relations. *Financial and credit activity-problems of theory and practice*. 2020. Вип. 33. Т. 2. С. 58–64.

Ключові слова: форма захисту, суб'єктивні права, приватні і публічні права, цивільні права, функції банківських правовідносин, об'єктний і суб'єктний склад банківських правовідносин, банківські правовідносини.

3. Рябченко Я.С., Ус М. В. Реалізація європейської політики у сфері правозахисної діяльності та протидія зловживанню суб'єктивними публічними правами в процесі їх захисту. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. Vol. 2 2021. № 5 (41).

4. Ус М. В. Значення діяльності адвоката у справах з оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. Вип. 10 (40). 2023. С. 655–663.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Ус М. В. Деякі аспекти реалізації адвокатської діяльності: досвід України й інших зарубіжних країн. *Юридична осінь 2018 року*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Харків, 14 лист. 2018 р.). Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Мадрид, 2018. С. 121–125.

2. Ус М. В. Особливості правової природи адміністративної нормотворчості суб'єктів публічної адміністрації. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 квітня 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 82–85.

3. Ус М. В. Застосування електронних петицій при реалізації адміністративної нормотворчості суб'єктів публічної адміністрації. *Актуальні проблеми адміністративно-правові науки (до 95-річчя з дня народження Р.С. Павловського)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–28 вересня 2019 р.). Херсон: Видав. дім «Гельветика», 2019. С. 187–189.

4. Ус М. В. Деякі аспекти захисту прав та свобод людини в контексті діяльності адвоката в провадженні щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. *Science, society, education: topical issues and development prospects*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17–18 лютого 2020 р.). SPC “Sci-conf.com.ua”, Kharkiv, Ukraine, 2020. С. 413–417.

5. Ус М. В. Щодо основних напрямів гармонізації правової політики у сфері правозахисної діяльності на сучасному етапі. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 квітня 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 172–175.

6. Ус М. В. Теоретичні та практичні аспекти діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20–21 травня 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 55–58.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

1. Ус М. В. Рябченко Я.С. Адміністративний договір. Адміністративно-процесуальне законодавство. *Велика українська юридична енциклопедія*. Харків: Право, 2020. Т. 5. Адміністративне право. С. 54–56, 94–96.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ.....	14
1.1. Індивідуальні і нормативно-правові акти як предмет оскарження в адміністративному судочинстві.....	14
1.2. Провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів: поняття та особливості.....	44
1.3. Правове регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів: вітчизняний та міжнародний виміри	68
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ АДВОКАТА В ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ	96
2.1. Процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії відкриття провадження та під час підготовчого провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.....	96
2.2. Процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії розгляду справи по суті у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.....	127
2.3. Процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії перегляду судового рішення у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.....	148
2.4. Процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії виконання судового рішення в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів	167
ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190

ДОДАТКИ.....	218
---------------------	------------

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄКПЛ	Конвенцію про захист прав людини та основних свобод
ЄСІТС	Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КАС України	Кодекс адміністративного судочинства України
НААУ	Національна асоціація адвокатів України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституцією України кожному гарантується право на правничу допомогу. У свою чергу, адвокатура є необхідним елементом демократичної, правової держави, відіграє важливу роль у реалізації принципу верховенства права, конституційного права на професійну правничу допомогу. Наявність адміністративного судочинства – це індикатор відповідності національної судової системи міжнародно-правовим стандартам забезпечення прав людини, а також утвердження принципу верховенства права. Кожна приватна особа має право на звернення до адміністративного суду у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України, якщо вважає, що її права, свободи чи законні інтереси порушені незаконними рішеннями суб'єкта владних повноважень. В адміністративному судочинстві належний захист прав, свобод, інтересів осіб з боку незаконних рішень суб'єктів владних повноважень залежить від визначення чітких механізмів реалізації такого права та дотримання процедури розгляду справи щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. Саме тому надання професійної правничої допомоги, яка гарантована Конституцією України, законами України й Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України), відіграє важливу роль у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів в порядку адміністративного судочинства. Практичне застосування положень КАС України потребує теоретичних розробок щодо діяльності адвоката у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів з урахуванням подальшої апробації на практиці.

При написанні дисертаційної роботи використовувались праці таких науковців з теорії держави та права, адміністративного права та адміністративного судочинства, як: В. Б. Авер'янова, І. М. Балакаревої, І. М. Белікової, В. М. Бевзенка, Ю. П. Битяка, І. В. Бойко, С. А. Гебеша, Е. Ф. Демського, О. Т. Зими, Я.С. Калмикової, І. А. Качура, С. В. Ківалова, К. В.

Кравченка, О. В. Кузьменко, Д. В. Лученка, О. О. Мандюка, О. О. Марченко, Р. С. Мельника, Р. В. Миронюка, В. Г. Перепелюка, І. С. Полякова, С.В. Потапенка, Я. С. Рябченко, С. Г. Стеценка, В. П. Тимощука, Т. О. Тур, А. М. Школика та ін.

Зауважимо, що загальні засади діяльності адвоката є предметом наукових досліджень таких науковців, як: О.І. Безпалова, А.М. Бірюкова, Ю.М. Бисаги, С.Б. Булеца, Є.О. Бусуріна, Т.Б. Вільчик, Л.О. Волошина, І.В. Головань, Н.С. Горбань, С.М. Гусаров, М.В. Джафарова, В.Р. Дюкіна, М.Ю. Єфіменко, В.В. Заборовський, С.О. Іваницький, А.В. Козьмініх, А.Т. Комзюк, Л.Г. Лукацька, Ю.О. Меліхова, О.М. Музичук, В.В. Нікітченко, Н.О. Обловацька, М.А. Погорецький, Ж.М. Пустовіт, І.О. Русанова, А.В. Савченко, В.В. Сокурєнко, Н.О. Чудик, О.О. Юхно, О.Г. Яновська та ін. Ці науковці зробили вагомий внесок у розвиток української адвокатури та адміністративного судочинства загалом, але водночас у визначених сферах залишаються невіршеними деякі питання, особливо ті, що стосуються з'ясування сутності та змісту діяльності адвоката як учасника провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

Варто зазначити, що законодавцем закріплені лише загальні правила здійснення судочинства, визначені завдання, принципи, підвідомчість і строки провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, а також коло учасників таких справ. Проте, не в повному обсязі розкриті особливості провадження у зазначеній категорії справ. Зазначене обумовлює необхідність дослідження особливостей та поняття провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, розкриваючи сутнісне значення структурних елементів. При цьому, першоосновою є розмежування індивідуальних і нормативно-правових актів як предмету оскарження в адміністративному судочинстві. Натомість, необхідно приділити увагу значенню правничої допомоги, яку надає адвокат в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, враховуючи при цьому міжнародні стандарти. Реалізація

поставленого завдання можлива за допомогою виокремлення комплексу процесуальних прав та обов'язків адвоката на різних стадіях провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

Відповідно, бракує комплексних тематичних досліджень, присвячених процесуальним правам та обов'язкам, які може здійснювати адвокат в провадженні у справах з оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. Зокрема, існують певні прогалини та недоліки у відповідних нормативно-правових положеннях, що підтверджують актуальність і своєчасність обраної теми дисертації. Вирішення представленої проблеми може не лише підвищити якість та ефективність розгляду адміністративними судами подібних справ, а й сприяти належній реалізації процесуальних прав та обов'язків адвокатом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема дисертаційної роботи узгоджується із Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 (Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021); загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу», затвердженій Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV.

Тему дисертації обрано з урахуванням плану науково-дослідних робіт кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, в межах комплексної цільової програми «Конституційно-правова проблема забезпечення верховенства права у формуванні механізму публічної влади в Україні» (номер реєстрації 01111u000966), і затверджено вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, протокол № 5 від 23.11.2018 р.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є отримання наукових висновків щодо діяльності адвоката в провадженні у справах з оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, з'ясування сутності, змісту й

особливостей процесуальних прав та обов'язків адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

- охарактеризувати індивідуальні і нормативно-правові акти як предмет оскарження в адміністративному судочинстві;
- розкрити зміст провадження та особливості провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів;
- з'ясувати сутність професійної правничої допомоги в провадженні щодо оскарження індивідуальних актів і нормативно-правових актів;
- охарактеризувати правове регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів;
- визначити зміст процесуальних прав та обов'язків адвоката на стадії відкриття провадження та під час підготовчого провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів;
- виокремити процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії розгляду справи по суті у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів;
- висвітлити процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії перегляду судового рішення у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів;
- розкрити процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії виконання судового рішення в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією процесуальних прав та виконанням обов'язків адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

Предметом дослідження є адвокат в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дисертаційної роботи складають сукупність методів та прийомів наукового пізнання, застосування яких носить системний і комплексний характер. Так, діалектичний метод, як метод філософського рівня, застосовано для дослідження понятійного апарату, визначення індивідуальних і нормативно-правових актів, наведення сутності провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, а також зроблено висновки (підрозділи 1.1, 1.2); порівняльно-правовий – для розкриття особливостей правового регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, враховуючи вітчизняний та міжнародний виміри (підрозділ 1.3); системно-структурний метод сприяв окресленню кола процесуальних прав та обов'язків адвоката на різних стадіях провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4); логіко-семантичний метод дав змогу розробити авторське визначення поняття «дискреційні процесуальні права адвоката – це сукупність процесуальних прав, які здійснюються на власний розсуд адвокатом у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів з метою досягнення завдання адміністративного судочинства» (підрозділ 2.1); метод класифікації та групування – під час дослідження видів процесуальних прав та обов'язків адвоката у провадженні щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4); статистичний метод використано при аналізі емпіричної бази дослідження, зокрема застосування цього методу дозволило зробити узагальнюючі висновки щодо емпірики дослідження – рішень національних судів, зокрема адміністративних судів, Верховного суду (розділи 1, 2); метод правового моделювання допоміг сформулювати конкретні пропозиції щодо шляхів вдосконалення законодавства в сфері адміністративного судочинства щодо процесуальних прав та обов'язків адвоката під час надання правничої допомоги у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів (розділи 1, 2). Під час підготовки наукового дослідження було застосовано й інші загальні та спеціальні наукові

методи, що дозволило комплексно підійти до вирішення визначених вище завдань.

Правовою основою роботи є Конституція України, кодифіковані закони та інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які визначають правовий статус представника, загалом, і, зокрема, як учасника провадження з оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. Інформаційною та емпіричною базою дослідження є аналіз судової практики у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, статистичні дані Верховного Суду щодо розгляду адміністративних справ, а також довідкові та публіцистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дана робота є першим комплексним дослідженням діяльності адвоката у провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві. Результати роботи відображені у таких положеннях, що виносяться на захист.

Уперше:

– визначено «професійну правничу допомогу» в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів як комплекс дій, які вчиняються адвокатом задля сприяння у реалізації суб'єктивного публічного права особи на звернення до адміністративного суду з метою поновлення порушених прав, свобод чи законних інтересів таких осіб рішеннями індивідуального чи нормативного характеру суб'єктів владних повноважень;

– запропоновано розуміти «діяльність адвоката» в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів як реалізацію адвокатом процесуальних прав та встановлених обов'язків при наданні професійної правничої допомоги в адміністративному судочинстві;

– надано авторське поняття «дискреційні процесуальні права адвоката», під яким розуміється сукупність процесуальних прав, які здійснюються на власний розсуд адвокатом у справах щодо оскарження

індивідуальних і нормативно-правових актів з метою досягнення завдання адміністративного судочинства»;

– досліджено загальні процесуальні права, спеціальні процесуальні права, професійні процесуальні права адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

Удосконалено:

– наукові концепції щодо визначення індивідуальних актів як предмета оскарження в адміністративному судочинстві. «Індивідуальний акт» публічної адміністрації є родовим поняттям до «адміністративного акту», будь-який адміністративний акт є індивідуальним, проте не кожен індивідуальний є адміністративним. Останній охоплює також й акти-дії, тобто волевиявлення суб'єкта владних повноважень, може впливати на права третіх осіб, які йменуються «заінтересованими особами», для нього характерна особлива процедура видання, у зв'язку з чим необхідним є зміни до Кодексу адміністративного судочинства України та доповнення ст. 4 дефініцією «адміністративного акту» та ч. 1 ст. 19 окремим п. 1² такого змісту «спорах адресатів та заінтересованих осіб із адміністративним органом щодо оскарження його адміністративного акту»;

– теоретичні уявлення про ознаки нормативно-правового акту як предмета оскарження в адміністративному судочинстві шляхом виокремлення формально-юридичної та правової ознаки, яка є домінуючою при визначенні будь-якого акту суб'єкта владних повноважень як нормативного;

– підходи до розуміння правового регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів, яке не ототожнюється з нормативним регулюванням;

– доктринальні підходи щодо визначення провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів та його структури шляхом виокремлення наступних стадій: відкриття провадження у справі, підготовче провадження, розгляд справи по суті, перегляд судового рішення, виконання судового рішення;

– змістовне наповнення стадій провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, шляхом виокремлення етапів та процесуальних дій в адміністративному судочинстві.

Набули подальшого розвитку:

– підходи до видів нормативно-правового акту, які можуть бути оскаржені в порядку адміністративного судочинства, в наслідок чого були висловлені критичні зауваження щодо змісту Закону України «Про правотворчу діяльність»;

– уявлення про регуляторний акт як вид нормативно-правового акту, який може бути оскаржений в адміністративному судочинстві;

– дослідження ознак індивідуального акту як предмета оскарження в адміністративному судочинстві, у зв'язку з чим обґрунтовано, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на спори підставою яких є індивідуальні акти органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів дізнання, слідства та прокуратури поза межами кримінального провадження;

– пропозиції щодо внесення змін і доповнень до законодавства, приписами якого регламентується діяльність адвоката, зокрема, до Кодексу адміністративного судочинства України;

– наукове розуміння щодо форми адміністративного судочинства у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів;

– положення щодо діяльності адвоката у доказуванні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів;

– способи дослідження доказів у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. Індивідуальні і нормативно-правові акти можуть бути як письмовими, так і електронними засобами доказування.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення й висновки дисертаційної роботи можуть бути використані у:

– навчально-методичній роботі – при підготовці наукових і навчальних видань, підручників, навчальних програм;

– науково-дослідній сфері – для подальшого розроблення теоретико-прикладних питань участі адвоката в провадженні з оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів;

– правозастосовній діяльності – з метою вдосконалення практичної діяльності адвокатів в провадженні у справах з оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів (акт впровадження адвокатського об'єднання «РУХ» від 09 жовтня 2023 року);

– навчальному процесі – під час підготовки навчальних посібників та науково-методичних матеріалів із дисципліни «Адміністративне судочинство».

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційної роботи доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані висновки й узагальнення оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: «Юридична осінь 2018 року» (м. Харків, Україна, 14 листопада 2018 р.), «Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення» (м. Харків, Україна, 11–12 квітня 2019 р.), «Актуальні проблеми адміністративно-правові науки (до 95-річчя з дня народження Р.С. Павловського)» (м. Харків, 24 – 28 вересня 2019 р.), «Science, society, education: topical issues and development prospects» (м. Харків, 17-18 лютого 2020 р.), «Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення» (м. Харків, 9-10 квітня 2020 р.), «Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення» (м. Харків, 20 - 21 квітня 2021 р.).

Структура й обсяг дисертації зумовлені метою, завданнями і предметом дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 220 сторінок, з яких 190 сторінок – основного тексту, список використаних джерел з 261 найменування займає 28 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

1.1. Індивідуальні і нормативно-правові акти як предмет оскарження в адміністративному судочинстві

Відповідно до положень ст. 3 Основного Закону головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини, держава має відповідати перед людиною за свою діяльність. Задля реалізації владно-управлінської функції публічна адміністрація уповноважена на прийняття рішень (нормативного та індивідуального (ненормативного) характеру), вчинення дій, які мають бути здійсненні в межах та у спосіб передбачений законом та не порушувати права, свободи та законні інтереси приватних осіб. У випадку невиконання таких обов'язків ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [81]. Задля реалізації конституційних приписів законодавством передбачено правовий механізм звернення до адміністративного суду з метою захисту, прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку публічної адміністрації. Досягнення саме такої мети є завданням адміністративного судочинства відповідно до положень ст. 2 КАС України. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 25.12.1997 року у справі за зверненням жителів міста Жовті Води наголосив, що суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод [185]. Тут відзначимо, що КАС України не містить поняття «публічної адміністрації», а використовую термін «суб'єкт владних

повноважень», в подальшому в роботі згадуємо ці два поняття як взаємозамінні, зважаючи на правову природу їх повноважень.

Спори фізичних та юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, підсудні адміністративним судам, та розглядаються в порядку адміністративного судочинства, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження.

Положеннями КАС України одними зі способів захисту права приватної особи передбачено визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень; визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень [74]. Тож важливим видається дослідження правової природи нормативно-правових та індивідуальних актів як предмету оскарження в адміністративному судочинстві. Принагідно згадаємо та підтримаємо позицію О.Л. Грицаєнко, що задля правильного вирішення адміністративної справи, необхідним є визначення правової природи оскаржуваного акта, оскільки для нормативних та індивідуальних актів притаманні різні способи судового захисту [45, с.56]. Додамо також, що у світлі прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 р. № 2073-IX, слід також правильно розумітися на співвідношенні понять «індивідуальний акт» та «адміністративний акт», оскільки КАС України не оперує останнім. Тож, вважаємо за доцільне звернутися до нормативних положень та наукових напрацювань у цій царині.

Відповідно до положень п. 19 ч. 1 ст. 4 КАС України «*індивідуальним актом*» визнається акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк [74]. До них належать рішення суб'єктів владних повноважень, які поширюються на конкретних приватних осіб, наприклад, податкові рішення-повідомлення, постанови про адміністративне

правопорушення юрисдикційних органів та ін. Відмітимо, що надати вичерпний перелік індивідуальних актів, що оскаржуються в порядку адміністративного судочинства не видається можливим, оскільки на відміну від актів нормативного характеру, які можуть бути затверджені у прямо передбаченій законодавством формі, приміром у формі постанов Кабінету Міністрів України, які завжди є нормативного характеру, форм видання індивідуальних актів існує безліч.

Звертаючись до наукових праць, відмітимо, що поряд з еволюцією розуміння функцій держави, управління суспільними відносинами владними суб'єктами, змінювалися й підходи до визначення правових актів, виданих на виконання реалізації функцій публічної влади. У післярадянський період усталеним було вживання терміну «державне управління», відповідно до цього акти суб'єктів владних повноважень, зазвичай іменувались «актами державного управління» [2, с. 156]. Приміром, С.О. Мосьондз характеризував правові акти державного управління як правові документи державно-владного характеру, що приймаються уповноваженим органом виконавчої влади, іншим суб'єктом державного управління з метою здійснення управлінських завдань та функцій [102, с. 67].

Зі зміною правової парадигми та євроінтеграційними прагненнями України, змінювалася й наукова думка. На зміну «державному управлінню» прийшов термін «публічне адміністрування», що відображає, на наше переконання, більш повно сутнісне явище управління в правовій державі, процеси децентралізації, сервісноорієнтовної та людиноцентристської політики. Тут згадаємо думку Р.С. Мельника, який відзначає, що головною метою публічного адміністрування визнається створення найбільш сприятливих умов для функціонування публічної влади, що відповідає інтересам громадян, суспільства та держави [57, с. 37-39]. У зв'язку з цим, науковці почали використовувати поняття «акти публічної адміністрації» або «акти публічного адміністрування» [82; 35]. Останнє, на наш погляд, не може бути підтримано, оскільки «адміністрування» від лат. *administro* – управляю, керую, служу.

Тобто, це діяльність органів управління та їхніх посадових осіб. Адміністрування також визначають як діяльність, безпосередньо пов'язану з прийняттям та реалізацією управлінських рішень. У свою чергу, адміністрація – це апарат, органи, сукупність осіб, які управляють, керують діями людей [57, с. 36-37].

«Акти публічної адміністрації» є родовим поняттям та охоплює нормативні та індивідуальні акти, які також можуть бути класифіковані. Про можливість класифікації індивідуальних актів публічної адміністрації наголошує й І.В. Бойко, крім того, вчена відзначає й її практичну значимість, оскільки для кожного виду актів мають бути встановлені відповідні правила, за якими ці акти й ухвалюються. А отже, чітке визначення виду акту публічної адміністрації дозволить правильно обрати законодавчі акти, придатні для застосування [22].

Звернемось до наукових пошуків деяких вчених щодо розуміння індивідуального акту публічної адміністрації, при цьому зауважимо, що в наведених нижче позиціях дослідників можуть бути використані різноманітні назви, як-то «індивідуальні акти», «індивідуально-правові акти», «індивідуальні акти управління» та ін., що не говорить про відмінність в їх правових витоках, а свідчить про авторський підхід кожного окремого дослідника стосовно реалізації правової форми публічного адміністрування (управління).

Так, В. Б. Авер'янов індивідуальні акти управління розуміє як акти, які стосуються конкретних осіб, їх прав і обов'язків, характерною рисою яких є очевидний правозастосовчий характер. Головне в цих актах конкретність, тобто вирішення з їх допомогою індивідуальних справ та питань щодо конкретних осіб (особи), виникнення персоніфікованих адміністративних правовідносин, зумовлених цими актами. Такі акти не тільки містять точно визначені й персоніфіковані юридичні приписи, а й завжди відіграють роль юридичних фактів, з якими пов'язуються виникнення, зміна та припинення конкретних адміністративно-правових відносин [5, с. 283].

Інший науковець, А. О. Неугодніков, використовує поняття «індивідуальний акт» як правовий акт, прийнятий компетентним суб'єктом управління в ході адміністративного провадження в межах наданих йому законом повноважень, який виражає його волю, адресований конкретному суб'єкту адміністративного провадження і тягне за собою виникнення, зміну або припинення особистих правовідносин [104, с. 207].

На думку С. В. Ківалова, індивідуальний правовий акт – це акт, прийнятий суб'єктом владних повноважень у межах встановленої законом компетенції для здійснення владних або управлінських функцій, дія якого спрямована вирішення конкретного завдання і стосується конкретної особи (фізичної або юридичної) [72].

Наведені дефініції дещо схожі, але й відмінні. Вбачається, що для більш точного формулювання визначення поняття «індивідуальні акти» необхідно виокремити ознаки, притаманні даному виду і наявність яких дозволяє відмежувати його від інших правових актів і від офіційних документів, які правовими актами не є.

Спираючись на загальні напрацювання учених – фахівців у сфері теорії держави і права, О. Ф. Скакун пропонує виокремлювати наступні ознаки індивідуальних актів: не є джерелом права; юридично обов'язкові тільки для визначених осіб; спрямовані на врегулювання конкретних видів поведінки; поширюються на персонально визначених осіб; не передбачають повторного використання одних і тих самих юридичних засобів; в їх основі короткостроковий характер, припиняються після виконання відповідних індивідуальних правових приписів [196, с. 412].

Оскільки вищенаведені ознаки характерні для всіх індивідуальних актів, наведемо ознаки саме індивідуальних актів публічної адміністрації з урахуванням загальних ознак.

Тож ознаками індивідуальних актів публічної адміністрації є: (1) виражений правозастосовний характер, завдяки їх прийняттю забезпечується реалізація конкретними особами чи групою осіб норм прав у визначених

правових ситуаціях, індивідуальні акти не встановлюють нових норм права; (2) мають підзаконний характер, тобто повинні видаватися компетентним суб'єктом публічного адміністрування відповідно до Конституції України, законів України та на їх виконання; (3) мають публічний характер, тобто видаються від імені державних органів, а також від імені інших суб'єктів, уповноважених на реалізацію владно-управлінської функції; (4) офіційно визнані державою та її інститутами; (5) конкретність, а саме: формулювання суб'єктами адміністративного права, які видають такі акти, чітких юридичних волевиявлень, вирішення за їх допомогою індивідуальних справ або питань, виникнення конкретних адміністративно-правових відносин, зумовлених цими актами, індивідуальні акти можуть бути оскаржені лише тими, чиї права, свободи чи охоронювані законом інтереси безпосередньо порушені цим актом. [254]; (6) їх персоніфікованість – мають конкретного адресата (у рішенні Конституційного Суду України від 23 червня 1997 року № 2-зп (справа про акти органів Верховної Ради України) наголошується, що за своєю природою ненормативні правові акти, на відміну від нормативних, не визначають загальних правил поведінки, а містять конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово й після реалізації вичерпують свою дію) [182]; (7) наявність темпоральної ознаки індивідуального акту; (8) односторонність.

Індивідуальні акти публічної адміністрації є ненормативними та мають односторонній характер. Схожої позиції й І.В. Бойко, індивідуальні акт публічної адміністрації – поняття узагальнююче, описати яке можна через ознаку ненормативності [22; 183]; це акти, якими вирішують конкретну адміністративну справу й адресують конкретним особам, мають одноразове застосування. Ці акти є юридично владними, як правило, односторонніми, їх приписи мають визначеного адресата. Звісно ж, видання такого акту спричиняє юридичні наслідки для особи (осіб), якій (яким) він адресований [22]. Цікавою виглядає позиція дослідниці, що індивідуальні акти публічної адміністрації «як правило, односторонні», це зумовлено тим, що окремі науковці, зокрема й

І.В.Бойко, відносять до індивідуальних актів й адміністративні договори [162; 17; 22].

Відповідно до положень КАС України адміністративним договором визнається спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону: для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; для делегування публічно-владних управлінських функцій; для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; замість видання індивідуального акта; для врегулювання питань надання адміністративних послуг [74]. Тобто, ознака «спільності», на нашу думку, говорить про дво- або багатосторонній характер. Як відзначає О.О. Мандюк деякі науковці відносять адміністративні договори до індивідуальних адміністративних актів за аналогією з Французькою доктриною адміністративного права, сам же вчений відстоює позицію, що односторонність є невід'ємною ознакою правового акту та тією ознакою, що дозволяє відмежувати його від адміністративного договору [93, с. 47-48]. Разом з тим згадаємо позицію О.Т. Зими, який відзначає, що офіційне визначення адміністративного договору є правовою категорією, сконструйованою авторами КАС України виключно для задоволення внутрішніх потреб адміністративного судочинства. Вона не має прямого зв'язку з публічним адмініструванням. На практиці обсяг договірних відносин, стверджує науковець, у публічному адмініструванні постійно зростає, однак договори, які оформлюють ці відносини, зазвичай не підпадають під визначення адміністративного договору, закріплене в КАС України, хоча мають специфічні ознаки, що не дозволяють їх віднести до числа інших видів договорів [61]. Приміром, договори органів місцевого самоврядування з перевізниками (Верховним Судом у постановках у справах № 819/781/18, 903/605/17, 910/2175/18 такі договори розглядаються як адміністративні). На

думку І.В. Бойко на процедуру укладення таких видів договорів мали б поширюватися правила, передбачені для прийняття адміністративних актів. Зокрема, доцільно застосовувати положення про участь особи у прийнятті рішення, її право бути заслуханою тощо [22], саме тому дослідниця відносить серед іншого до видів індивідуальних актів публічної адміністрації – адміністративні договори.

На наше переконання, говорячи про можливість віднесення адміністративних договорів до індивідуальних актів не слід ототожнювати «індивідуальний характер» з ознакою односторонності індивідуального акту у цьому випадку як його ключової ознаки. Розглядаємо адміністративний договір як особливу правову форму публічного адміністрування, оскільки адміністративний договір може мати як індивідуальний, так і нормативний характер. Схожої позиції дотримується й Н.В. Добровольська, яка розглядає адміністративний акт як основний правовий інструмент (тут зауважимо, що це те ж саме, що і форма) публічного адміністрування, адміністративний договір – закріплений позитивним правом виняток. Дослідниця зазначає, що термінологія КАС України чітко розмежує «нормативно-правовий акт» та «індивідуальний акт» (п. 18 і п. 19 ч. 1 ст. 4), а тому словосполучення «спільний правовий акт» швидше допускає варіативність/подвійність юридичного змісту (якби законодавець рішуче обмежував досліджувану форму лише конкретно-регулятивно-разовим типом, він би про це відзначив, як мінімум – стиль і логіка категоріального апарату процесуального закону сприяють цьому). Крім того, на її думку, низка адміністративних договорів зумовлює набуття владними інституціями нової публічної компетенції (що організаційно значимо для приватного сектору), відіграючи роль апаратних (часто локальних) нормативних актів [51]. Приміром, спільні накази органів публічного адміністрування, які не мають конкретного адресата та розраховані на неодноразове застосування є фактично нормативно-правовим актом, хоча законодавчо такими не визнаються. Питання визначення поняття «нормативно-правовий акт» та його ознаки будуть розглянуті нами в роботі у подальшому.

Поки що повернемося до дослідження індивідуальних актів публічної адміністрації як предмета оскарження в адміністративному судочинстві.

Щодо поділу індивідуальних актів публічної адміністрації, то в літературі зазвичай їх класифікують за суб'єктом видання, сферою видання, юридичними наслідками. Всі ці класифікації носять теоретичну вагу, однак з практичної точки зору виглядає необхідним виокремлення видів за правовою природою, процедурою прийняття. Тут, вдалою спробою є поділ індивідуальних актів публічної адміністрації, запропонований І.В. Бойко. До згаданих актів вчена відносить наступні: адміністративні акти, установчі акти, зовнішньоорганізаційні, внутрішньоорганізаційні, кадрові та адміністративні договори [22]. На наше переконання, такі види можна взяти за основу, однак, як вже зазначалося вище, недоцільно відносити до індивідуальних актів публічної адміністрації адміністративні договори, оскільки останні є самостійним видом, можна сказати навіть особливим, правової форми публічного адміністрування.

Тож, до видів індивідуальних актів публічної адміністрації віднесемо:

- *установчі акти*, які є індивідуальними, адже вирішують конкретне питання, одноразово застосовуються. Очевидно, що прийняття цих актів відбувається за правилами, відмінними від тих, що встановлені для ухвалення актів адміністративних [22]. Тут зауважуємо, що хоча концептуально ми погоджуємося із І.В. Бойко щодо можливості виокремлення установчих актів як виду індивідуальних, однак наведений вченою приклад рішень Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) щодо утворення, реорганізації та ліквідації міністерств є дискусійним, оскільки подібні рішення приймаються у формі постанов, які за законодавчими приписами, завжди є нормативними. Більш доцільним видається віднесення розпоряджень КМУ до установчих актів, як-то розпорядження КМУ «Про утворення бюджетної установи «Центр гуманітарного розмінування» від 07 квітня 2023 р. № 303-р [152];

- *внутрішньоорганізаційні акти*, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування системи публічного адміністрування. Такими актами є рішення про розподіл бюджетних коштів, утворення комісій,

експертних груп тощо. Ці акти не мають зовнішньої по відношенню до публічної адміністрації дії, вони впорядковують та оптимізують діяльність і прямо не впливають на права й обов'язки приватних осіб [22];

- *зовнішньоорганізаційні акти* – це рішення про затвердження плану заходів із впровадження реформ, про передачу об'єктів із управління одного органу до управління іншого тощо. На відміну від вищезгаданих їх розпорядчі приписи можуть виходити за межі публічної адміністрації [22];

- *кадрові акти* публічної адміністрації, мають своїм призначенням вирішення питань проходження публічної служби. Нормативна база для їх прийняття це Закони України «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про дипломатичну службу» тощо [22].

- *адміністративні акти*, індивідуальні акти зовнішнього дії, одностороннього характеру, спрямовані на вирішення конкретної індивідуальної адміністративної справи, надають, змінюють, припиняють права приватної особи або покладають на неї обов'язки чи скасовують їх. Відмітимо, що таке визначення концептуально схоже з думкою І.В. Бойко [22].

Особливим видом індивідуального акту, який заслуговує на окрему увагу є адміністративний акт. Така позиція зумовлена тим, що всі інші вищенаведені види не визначаються чітко законодавцем такими, їх дефініції сформульовані на основі теоретичних уявлень та напрацювань вчених. Поняття ж «адміністративного акту» знайшло своє втілення в Законі України «Про адміністративну процедуру», це, у свою чергу, зумовлює необхідність правильного розуміння його правової природи та виокремлення його спеціальних ознак у порівнянні з родовим поняттям – «індивідуальний акт» задля належного правозастосування та вірного визначення предмета оскарження в адміністративному судочинстві.

У науці адміністративного права є різні думки щодо визначення досліджуваного поняття «адміністративний акт». Так, В.М. Тимощук, стверджує, що адміністративний акт — волевиявлення чи рішення індивідуальної дії адміністративного органу, спрямоване на набуття, зміну чи

припинення прав та обов'язків фізичної або юридичної особи (осіб) [213]. Тобто, науковець до адміністративних актів відносить не лише акти індивідуальні дії, а також й так звані «акти-дії». Схожій позиції дотримується також А. М. Школик, котрий іменує досліджуване поняття як «індивідуальний адміністративний акт» та розуміє його як рішення: адміністративного органу (тобто органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування або іншого уповноваженого державою суб'єкта); спрямоване на не підпорядкованих адміністративному органу осіб, тобто рішення зовнішньої дії; наслідком прийняття якого є набуття, зміна чи припинення прав і обов'язків приватних осіб; котре стосується конкретної особи (конкретних осіб) або врегульовує реальні правовідносини; з назвою, яка визначається законодавчими актами і може бути відмінною, але у всіх випадках має відповідати законові [251, с. 177]. Тут відмітимо, що хоча в наведеній позиції вчений не відносить до «адміністративних актів» акти-дії, однак, в подальшому у наукових роботах, це змінилось [250].

Принагідно зауважимо, що окремі науковці ототожнюють «адміністративний акт» та «індивідуальний акт» [64; 3], такий підхід не може бути підтриманий, з огляду на специфічні ознаки цих актів та нормативне регулювання адміністративної процедури. Також виглядає дискусійним думка О. О. Мандюка щодо можливості вживання загального терміну «адміністративні акти» та виділення в межах цього поняття індивідуальних адміністративних актів та нормативних актів, що приймаються органами публічної адміністрації [93, с. 42], видається, що в такому разі вченим ототожнюється поняття «адміністративний акт» з «актом публічної адміністрації», і хоча теоретичне обґрунтування такої думки О.С. Мандюк приводить у своїх наукових працях, проте таке його твердження протирічить положенням Закону України «Про адміністративну процедуру».

Законом України «Про адміністративну процедуру» у ст. 2 визначено, що «адміністративний акт» – це рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для

вирішення конкретної адміністративної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб) [139]. Слід відмітити, що на наше переконання, як і на думку А.М. Школика, при наданні дефініції «адміністративному акту» законотворець допустив дублювання терміну «адміністративна справа», який також міститься в ст. 4 КАС України. Обґрунтування такого стану справ виключно тезою, що пропонується термін буде застосовуватись для цілей Закону України «Про адміністративну процедуру», не може бути підтримано, адже цей законодавчий акт закладає основи правового регулювання виконавчої влади, а його норми безпосередньо дотичні до інших базових актів і, зокрема, КАС України. Тобто, основні поняття мають бути узгоджені: після розгляду та вирішенням справи у порядку Закону України «Про адміністративну процедуру» може виникати публічно-правовий спір, що розглядатиметься за правилами КАС України. Тому слушною є пропозиція А.М. Школика щодо внесення змін до КАС України і запровадження терміну «судова-адміністративна справа», замість існуючого «адміністративна справа» [250].

При визначенні головних ознак адміністративного акту звернемося до позиції В.М. Тимощука, який до них відносить: індивідуальність, тобто акти стосуються конкретної особи (осіб) та їх відносин чи справ; зовнішня дія, тобто прямий вплив на приватних осіб; адміністративність, тобто його походження від адміністративних органів (на відміну від актів законодавчого органу чи судових органів) [213]. Ще однією ознакою адміністративних актів є можливість його впливу на права третіх осіб, що однак не свідчить про нормативність таких актів. Адміністративний акт має завжди конкретного адресата, і саме в цьому проявляється його індивідуальний характер, однак разом з тим, прийняття адміністративного акту може повпливати на права, свободи та законні інтереси інших осіб. Так, Законом України «Про адміністративну процедуру» розрізняють два учасника адміністративного провадження – «адресат» та «заінтересована особа». «Адресат» – це особа, питання про право, свободу чи законний інтерес або обов'язок якої вирішується

в адміністративному акті, у тому числі: а) особа, яка з метою забезпечення реалізації свого права, свободи чи законного інтересу або виконання нею визначеного законом обов'язку звертається до адміністративного органу із заявою про прийняття адміністративного акта (заявник); б) особа, стосовно якої адміністративний орган ініціював адміністративне провадження; в) особа, яка з метою захисту свого права, свободи чи законного інтересу звертається до адміністративного органу із скаргою (скаржник) [139]. Тобто адресатом є безпосередньо особа, яка визначена в індивідуальному акті. Заінтересована ж особа – це інша особа, на право, свободу чи законний інтерес якої негативно впливає або може вплинути адміністративний акт [139], її не визначають в адміністративному акті, така особа може бути залучена до адміністративного провадження і в такому разі вона наділяється комплексом встановлених законом процедурних прав та обов'язків, у тому числі, й правом на оскарження адміністративного акту в адміністративному (відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру») та судовому (відповідно до положень КАС України) порядках.

Необхідно також зауважити, що на думку як більшості науковців, про що йшлося вище, так і законодавця (ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру»), адміністративний акт – це не лише рішення, на відміну від «індивідуального акту» у розумінні ст. 4 КАС України, а й «юридично значуща дія індивідуального характеру». В науці адміністративного права означена категорія йменується «актом-дією» [25, с.101-104]. У теорії адміністративного права їх зазвичай виділяли як одну з правових форм діяльності публічної адміністрації і до таких дій, як приклад, відносять державну реєстрацію фізичної особи-підприємця. Важливо наголосити, що такі юридично значущі дії мають бути не процедурного характеру (як-от, реєстрація заяви адміністративним органом), а саме бути вчиненими адміністративним органом для вирішення конкретної справи, тобто здійснювати остаточне врегулювання (вирішення) конкретної справи. Від юридично значущих дій, якими вирішується певна адміністративна справа треба відрізнити так звані «реальні

акти» (фактичні дії), які адміністративними актами не є, наприклад, інформування про небезпеку (сигнал повітряної тривоги). У кожному випадку з «діями» треба оцінювати чи має місце вирішення (врегулювання) конкретної справи через волевиявлення адміністративного органу та спрямованість на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або виконання обов'язків окремої особи (осіб) [57, с. 452-458.]. У контексті Закону України «Про адміністративну процедуру» важливо також відмежовувати їх від процедурних дій та рішень, які є лише окремими елементами адміністративного провадження – процедурними діями (як-от, реєстрація заяви; взяття проб на дослідження; проведення огляду на місці тощо), а також від заходів впливу при примусовому виконанні адміністративних актів [103].

Таким чином, можна говорити, що «адміністративний акт» є різновидом «індивідуального акту», однак, відповідно до положень законодавства, а саме Закону України «Про адміністративну процедуру» та КАС України, останній не охоплює собою юридично значущу дію. Дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень є окремим предметом оскарження в адміністративному судочинстві, проте коли мова йде про юридично значущу дію в межах адміністративної процедури, вона має розумітися «адміністративним актом» як видом індивідуального акту та бути предметом позову.

У зв'язку з наведеним, доцільним видається внесення змін до КАС України у зв'язку з прийняттям та набуттям чинності Закону України «Про адміністративну процедуру», гармонізацію категоріального апарату шляхом: як вже було зазначено вище, заміною поняття «адміністративна справа» на «судова-адміністративна справа»; доповнення ст. 4 пн. 19¹ такого змісту: «адміністративний акт – це рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної адміністративної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб)»; доповнення ч. 1 ст. 19 КАС України пн. 1² такого змісту «спорах адресатів та

заінтересованих осіб із адміністративним органам щодо оскарження його адміністративного акту».

Такі вище запропоновані зміни дозволять врегулювати певні законодавчі колізії та будуть сприяти утвердженню принципу правової визначеності, оскільки протиправним адміністративним актом вважається акт, який: прийнятий адміністративним органом, що не мав на це повноважень, використав дискреційні повноваження незаконно; суперечить положенням закону щодо форми та змісту адміністративного акта; порушує норми матеріального права; не відповідає принципам адміністративної процедури [139]. Суд у такому разі при перевірці правомірності адміністративного акту має керуватися тими критеріями, які встановлені в спеціальному законі. Зазначені критерії майже схожі з критеріями, встановленими в ст.2 КАС України, проте мають й певні відмінності, особливо це стосується вимоги дотримання принципів адміністративної процедури, зокрема й принципу офіційності, адміністративним органом.

Згадавши критерії правомірності індивідуальних актів суб'єкта владних повноважень, необхідним видається надати їх перелік, встановлений в КАС України. Так, адміністративний суд у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень перевіряє, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку [74]. Таким чином, можна

говорити, що лише ті індивідуальні акти суб'єктів владних повноважень будуть вважатися правомірними, які відповідають десяти вищезазначеним критеріям. Якщо хоча б один із цих критеріїв не буде дотримано суб'єктом владних повноважень під час прийняття рішення, то і говорити про правомірність індивідуального акту не вбачається можливим.

Прийняття індивідуальних актів з дотриманням вищезазначених критеріїв (вимог) кореспондується із принципом «належного урядування», дотримання якого є необхідним у демократичному суспільстві та правовій державі. Європейський суд з прав людини у справі «Рисовський проти України» вказав на особливу важливість принципу «належного урядування», який передбачає, що державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків. Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються [169]. Подібні міркування викладені й в рішеннях Верховного Суду, приміром у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26 лютого 2020 року у справі № 804/15772/15 [127].

Для того, аби індивідуальний акт був предметом оскарження в адміністративному судочинстві, він повинен мати реальні правові наслідки для особи, тобто впливати на її права, свободи чи законні інтереси. Відмітимо, що не всі акти публічної адміністрації, які хоча і мають форму юридичних документів, породжують такі наслідки. Приміром, ані протокол про адміністративне правопорушення, ані акт перевірки контролюючого органу, не породжують для особи юридичних наслідків, не несуть ані позитивних, ані негативних змін в її правовому статусі. Схожа позиція відображена й у рішенні Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі №199/7360/17 (2-а/199/252/17) від 04 березня 2019 р. [131]. Натомість, постанова у справі про адміністративне правопорушення юрисдикційного

органу, а також припис контролюючого органу, будуть адміністративними актом, а відповідно, й індивідуальними у розумінні чинного КАС України.

При розгляді справ про оскарження індивідуальних актів необхідно враховувати, чи був акт прийнятий на виконання владних управлінських функцій. Зокрема, не можуть бути предметом спору в адміністративному судочинстві індивідуальні акти суб'єктів владних повноважень, прийняті в ході кримінального провадження. Так, постанови слідчого, прокурора, органів дізнання під час досудового розслідування та інші документи індивідуальної дії у кримінальному провадженні оскаржуються у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України [86]. Кримінальний процесуальний кодекс України запровадив новий порівняно з раніше діючим інститут – оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування. Перелік відповідних рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, встановлено ст. 303 Кримінального процесуального кодексу України. Відповідно у ст. 303 наведено вичерпний перелік індивідуальних актів (рішень, дій чи бездіяльності) органів державної влади (органів, що здійснюють досудове розслідування), які спрямовані на забезпечення завдань кримінального провадження та пов'язані виключно з досудовим розслідуванням у конкретних кримінальних провадженнях [86]. Варто зауважити, що відповідно до рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 року № брп/2001 органи дізнання, слідства та прокуратури під час здійснення ними досудового розслідування виконують не владні управлінські функції, а владні процесуальні функції. Такі дії не є способом реалізації посадовими особами органів прокуратури та досудового розслідування своїх владних управлінських функцій, а є наслідком виконання ними функцій, обумовлених завданнями кримінального судочинства [187]. Разом з тим, досудове розслідування закінчується, зокрема, закриттям кримінального провадження, що передбачено п. 5 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України. Відтак, враховуючи роз'яснення Конституційного Суду України, після закриття

провадження прокурор припиняє виконувати владні процесуальні функції, що передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України [125], та у випадку видання індивідуального акту поза кримінальним провадженням, розглядається як носій публічно-владних управлінських функцій, наприклад, при винесенні постанови про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання та прокуратури. Таку позицію має й Верховний Суд у рішенні від 28 грудня 2019 р. у справі № 460/357/19 від 28 грудня 2019 [125].

Крім того, не підлягають оскарженню у порядку адміністративного судочинства індивідуальні акти організацій, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [146]. На підтвердження цього наведемо позицію Верховного Суду викладену у постанові у справі № 640/31193/20 від 09.06.2021р., в якій Суд дійшов висновку, що за загальним правилом передумовою оскарження дій, рішень чи бездіяльності правоохоронних органів у порядку кримінального судочинства є факт реєстрації кримінального провадження. У рамках цього провадження особа має право оскаржити як певні рішення, дії чи бездіяльність, так і поставити під сумнів докази, отримані під час проведення оперативно-розшукових заходів. Водночас, якщо внаслідок проведення оперативно-розшукових дій не було подальшої реєстрації кримінального провадження та набуття скаржником відповідного процесуального статусу, оскарження цих дій у кримінальному судочинстві видається неефективним та ілюзорним способом правового захисту. Позаяк без початку досудового розслідування така процедура оскарження не буде ні доступною, ні здатною привести до безпосереднього та оперативного вирішення вимог скаржника. Відтак, у випадку, коли поза межами кримінального провадження стосовно особи були проведені оперативно-розшукові дії та після цього матеріали такої діяльності не призвели до початку досудового розслідування, то особа має право на судовий захист в

адміністративному суді. Такий підхід є гарантією практичних та ефективних прав людини [117].

Таким чином, юрисдикція адміністративних судів не поширюються на спори щодо з приводу рішень, дій чи бездіяльності органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів дізнання, слідства та прокуратури у межах кримінального провадження. Поза його межами рішення означених суб'єктів мають владно управлінський характер, а їх індивідуальні акти можуть бути предметом оскарження в порядку адміністративного судочинства.

Тож, підсумовуючи відзначимо, що для того або індивідуальний акт був предметом оскарження в адміністративному судочинстві він повинен: (1) стосуватися конкретної фізичної чи юридичної особи; (2) мати реальні правові наслідки для цієї особи; (3) видаватися в межах владно управлінської функції чи функції публічного адміністрування, і законодавством не має бути передбачено окремий порядок судового оскарження.

Наступним видом акту публічної адміністрації, що може бути предметом оскарження в адміністративному судочинстві, є нормативно-правовий акт. Відмітимо, значну кількість наукових праць, предметом дослідження яких є правова природа нормативно-правових актів, переважна більшість дослідників наполягали на необхідності прийняття спеціального законодавчого акту – Закону про нормативно-правові акти, тож звернемось до теоретичних напрацювань з досліджуваного питання. У Тлумачному словнику з теорії держави і права нормативно-правовий акт – це загальнообов'язкове офіційне рішення спеціально уповноваженого державного органу, прийняте у певному процедурно-процесуальному порядку та затверджене у визначеній законом формі, що встановлює нову правову норму і змінює вже існуючу правову норму, або скасовує її [33, с. 46]. Ю.А. Чаплинська розглядає підзаконний нормативно-правовий акт як нормативно-правові акти, які видаються уповноваженими органами державної влади на підставі закону та спрямовані на детальне врегулювання правовідносин у конкретній сфері суспільних відносин [244, с.236]. Як бачимо, ці два підходи до розуміння нормативно-правового

акту є схожими та визначають суб'єктом видання таких актів лише органи державної влади, що станом на тепер не відповідає ані теоретичним уявленням, ані законодавчому регулюванню. Більш вдалим, на наше переконання, є визначення нормативно-правового акту як предмету оскарження в адміністративному судочинстві, запропоноване наступними вченими. Так, О. В. Рой розуміє нормативно-правовий акт як «офіційний документ (акт), прийнятий компетентним суб'єктом на основі реалізації норм права при виконанні ним владних управлінських функцій, який встановлює, змінює або скасовує правову норму, має загальний або локальний характер і неодноразово застосовується...» [189, с. 123]. Схожій позиції притримується й Л. М. Легін, який під нормативно-правовим актом розуміє юридичний документ (акт) уповноваженого правотворчого органу, прийнятий у чітко визначеному порядку, який встановлює, змінює або скасовує норму права [91]. Я.С. Рябченко визначає нормативно-правовий акт як рішення суб'єкта владних повноважень, а саме, рішення органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, іншого суб'єкта при виконанні ним владних управлінських функцій, яке прийняте з урахуванням правил юридичної техніки, містить у собі норми права, поширюється на невизначене коло осіб, призначене для неодноразового використання та яке діє незалежно від того, виникли чи закінчилися врегульовані ним правовідносини [191, с.6]. Згадані науковці дотримуються суголосної позиції щодо ознак нормативно-правового акту, проте не зводять суб'єктний склад до органів державної влади. Принагідно загадаємо також позицію О. О. Борбунюка, котрий підкреслював, що нормативно-правовий акт – це складне комплексне правове явище, що може одночасно розглядатися як документ, акт, рішення, дія, припис, волевиявлення, форма та джерело управління, містить норми-правила поведінки широкого спрямування [23, с.166].

Конституційний Суд України в пункті 4 рішення від 16 квітня 2009 р., № 7-рп/2009 у справі за конституційним поданням Харківської міської ради зазначив, що до нормативних належать акти, які встановлюють, змінюють чи

припиняють норми права, мають локальний характер, розраховані на широке коло осіб та застосовуються неодноразово [185].

Відповідно до п.18 ч.1. ст.4 КАС України нормативно-правовий акт – це акт управління (рішення) суб'єкта владних повноважень, який встановлює, змінює, припиняє (скасовує) загальні правила регулювання однотипних відносин, і який розрахований на довгострокове та неодноразове застосування [74].

Зауважимо, що предметом оскарження в адміністративному судочинстві є не будь-який нормативно-правовий акт. Закони України не підлягають оскарженню в порядку КАС України, для них встановлений спеціальний конституційний механізм. До юрисдикції адміністративних судів віднесено лише розгляд справ щодо оскарження підзаконних нормативно-правових актів.

Ознаками підзаконного нормативно-правового акту є: 1) приймається на основі закону, тобто відповідно до нього; 2) розвиває, конкретизує, деталізує первинні норми, вміщені в законах з метою їх реалізації, або регулює забезпечувальні (допоміжні) суспільні відносини; 3) залежно від виду, має свою процедуру прийняття, яка не настільки сувора і деталізована, як при прийнятті законів [197, с. 371]. У науковій літературі також є й думки щодо розширення переліку таких ознак, які однак є похідними від означених. Так, Куценко І.В. визначає особливості підзаконних нормативно-правових актів, а саме: може бути більш оперативно змінений, доповнений або скасований, аніж закон, і тому завдяки цьому досягається гнучкість правового регулювання суспільних відносин в державі; розповсюджуються на менше коло осіб ніж закон, тому сфера правового регулювання окремих з них є більш вузькою (спеціальною) [89]. Крім того нормативно-правовий акт викликає юридичні наслідки у вигляді встановлення, зміни припинення (скасування) норм права [4, с. 118], розрахований на довгострокове та неодноразове застосування, діє незалежно від того, виникли чи закінчилися врегульовані ним правовідносини [191, с. 18; 243, с. 64] має встановлену форму; здійснюється в односторонньому порядку з

дотриманням встановленої процедури [4, с. 201], забезпечений силою владного примусу, офіційний [46, с. 384].

Говорячи про ознаки нормативно-правових актів в розумінні КАС України загадаємо позицію М.М. Хилі, до них вченим віднесено: є фактом, який призводить до юридичних наслідків; відсутня вказівка на аудиторію та коло відносин регуляторної дії; встановлено «однотипність» відносин, як характеристику предмета впливу; можливість зупинення його дії, у разі встановлення очевидних ознак протиправності такого акту та порушення прав, свобод або інтересів особи, яка звернулася до суду з позовом щодо такого акту; прийняття нормативного акту, що порушив права та свободи осіб, може мати наслідком вчинення необхідних дій з метою відновлення прав, свобод чи інтересів; нормативно-правовий акт повинен достатнім чином врегульовувати публічно-правові відносини; нормативні акти повинні передбачати процедури правового захисту від необґрунтованих втручань або порушень з боку публічної адміністрації; нормативно-правовий акт втрачає чинність повністю або в окремій його частині з моменту набрання законної сили відповідним рішенням суду [238].

Інші вчені акцентували свою увагу на дослідженні вимог до нормативно-правих актів. Так, Р. С. Мельник та В.М. Бевзенко виокремлюють формальні вимоги до підзаконних нормативно-правових актів, що пов'язані з компетенцією та процедурою їх видання, та матеріальні, до яких вчені відносять: відповідність Конституції України, законам України та іншим актам вищих органів публічної влади; юридичну обґрунтованість; недопустимість обмеження або порушення прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, а також компетенції інших суб'єктів публічної адміністрації [97, с. 257-258].

Наведені вище позиції науковців щодо встановлення правової природи та ознак нормативних актів говорить про наявний науковий інтерес до цього питання. Перш за все, це спричинений недосконалим правовим регулюванням, як вже йшлося раніше, довгий час вчені наполягали на необхідності прийняття спеціального закону. Відносно нещодавно, а саме в серпні 2023 року було

прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність» №3354-ІХ з метою впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності у процесі підготовки нормативно-правових актів, а також контролю за їх реалізацією, забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства України. Цей Закон визначає правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроекування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів [150]. Варто зазначити, що згаданий Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні. Себто неможна чітко передбачити момент введення в дію його положень. Проте, здійснивши аналіз нормативних приписів згаданого закону, можна сказати, що в частині досліджуваної нами проблематики, таке відтермінування можливо буде слугувати поліпшенню їх змісту. Надамо пояснення такої своєї позиції.

Закон України «Про правотворчу діяльність» ч.2 ст.8 визначає нормативно-правовий акт як офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених частиною другою статті 47 цього Закону), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію [150]. У згаданій статті мова йде й про закони (це підтверджується також положеннями ст.9 Закону України «Про правотворчу діяльність»), а не лише про підзаконні нормативно-правові акти. Предмет оскарження в адміністративному судочинстві йменуються в ст. 4 КАС України «нормативно-правовими актом», хоча фактично йдеться саме про підзаконні акти. Зауважимо, що Законом України «Про правотворчу діяльність» передбачено внесення змін до КАС України. Пункт «а» ст. 2 «Прикінцевих

положень» замінює визначене в п.18 ст.4 КАС України існуюче поняття «нормативно-правового акту» на таке: «нормативно-правовий акт – це акт, визначений ч. 2 ст. 8 Закону України «Про правотворчу діяльність». Себто, фактично «Прикінцевими положеннями» до предмету оскарження в адміністративному судочинстві віднесено й закони, що не може бути ані теоретично, ані конституційно обґрунтовано. Маємо думку, що такі норми згаданого «п.а» є помилковими та потребують однозначних змін.

Крім того, викликає занепокоєння ототожнення публічної адміністрації з державними органами у п.6 ч.2 ст.4 Закону України «Про правотворчу діяльність», це, у свою чергу, наразі не відповідає сучасній доктрині адміністративного права, а також положенням адміністративно-процедурного законодавства. Також додамо, що ст. 17 досліджуваного Закону надає визначення підзаконного нормативно-правового акту, яким визначається акт, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності на основі та на виконання Конституції України, законів, чинних міжнародних договорів України та спрямований на їх реалізацію [150]. Суб'єктом правотворчої діяльності визначено обмежене коло органів, перелічені в ст. 4 Закону України «Про правотворчу діяльність», а правотворчою діяльністю відповідно до ст. 2 визнається діяльність визначених в ст. 4 цього Закону суб'єктів з метою: планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; розроблення проектів нормативно-правових актів; прийняття (видання) нормативно-правових актів; ведення обліку нормативно-правових актів; здійснення правового моніторингу [150]. У зв'язку з чим можна зробити висновок, що Законом України «Про правотворчу діяльність» не наведено у визначенні «підзаконного нормативно-правового акту» (який на наше переконання і має бути предметом оскарження в адміністративному судочинстві, а не всі нормативні акти, включно з законами) ознак, які б були притаманні лише цим актам та слугували відмінними рисами у порівнянні з іншими нормативно-правовими актами. Все вищенаведене, дає підстави

стверджувати, що Закон України «Про правотворчу діяльність» має зазнати змін, а відтермінування введення його в дію, є скорше позитивним явищем.

Повертаючись до характеристики нормативно-правового акту як предмета оскарження в адміністративному судочинстві, зауважимо, що для того аби відповісти на питання, чи є конкретний нормативно-правовий акт правовим, необхідно з'ясувати: чи мають місце законодавчо встановлені підстави для його видання; чи дотримані формальні вимоги під час його підготовки та прийняття; чи не вийшов суб'єкт публічного адміністрування за межі власної компетенції під час видання такого акту; чи відповідають його положення Конституції і законам України, а також іншим нормативно-правовим актам, які мають вищу юридичну силу [57, с.466]. При цьому, звернемо увагу на той факт, що недотримання формальних вимог, особливо в частині опублікування, під час видання та підготовки нормативно-правового акта у майбутньому ймовірно буде слугувати підставою для визнання його нечинним. Тут згадаємо рішення Конституційного Суду України від 10 вересня 2009 р. у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» [180], яке хоча і стосувалося не підзаконного нормативно-правового акту, а закону, однак Конституційний Суд України визнав Закон України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» неконституційним саме через порушення процедури опублікування нормативного акту. Також, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у своїй постанові у справі №1440/2398/18 від 15 квітня 2020 року встановив наявність процедурних порушень у частині недотримання порядку оприлюднення регуляторних актів (про них буде йтися далі) при прийнятті рішення місцевою радою щодо встановлення ставок податку на нерухоме майно.

Дотримання процедури підготовки та прийняття нормативно-правового акту є надзвичайно важливою та залежить від виду такого акту. Особливим видом нормативно-правового акту є регуляторний акт.

Відповідно до положень Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 №1160-IV регуляторний акт – це: 1) прийнятий уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання; 2) прийнятий уповноваженим регуляторним органом інший офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері, нормативно-правовим актом [142].

Тобто, обов'язковою умовою для того аби акт, чи то інший документ, який хоча і не йменується законодавчо нормативно-правовим, проте містить положення нормативного характеру, був регуляторним – необхідний спеціальний предмет регулювання – господарські та/або адміністративні відносини. Відмітимо, що поняття та зміст господарських правовідносин міститься в положеннях Господарського кодексу України, на відміну від адміністративних, які нормативно не визначені, що зумовлює складнощі на практиці щодо віднесення певних актів до регуляторних, приміром, рішення місцевої ради щодо встановлення місцевих податків та зборів. При вирішенні справи за позовом про визнання протиправним та нечинним подібного рішення органу місцевого самоврядування важливим є розуміння правової природи таких актів, оскільки для них встановлений окремий порядок підготовки та

прийняття, визначений в Законі України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Такий порядок можна поділити на етапи: внесення проекту регуляторного акта до «Плану діяльності з підготовки проектів регуляторних актів»; розробка аналізу регуляторного впливу; оприлюднення проекту регуляторного акта; опрацювання зауважень і пропозицій фізичних та юридичних осіб; реєстрація проекту рішення в секретаріаті місцевої ради; забезпечення підготовки експертного висновку відповідальною постійною комісією та передача документів до Державної регуляторної служби України; підготовка відповідальною постійною комісією висновку про відповідність проекту регуляторного акту вимогам ст. 4 та 8 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»; розгляд проекту головною постійною комісією; розгляд проекту регуляторного акту управлінням правового забезпечення секретаріату місцевої ради та включення проекту до порядку денного пленарного засідання відповідної ради; розгляд та голосування проекту рішення на пленарному засіданні місцевої ради, підписання рішення сільським, селищним, міським головою; оприлюднення регуляторного акту [153].

Зауважимо, що ігнорування вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» не завжди має місце через небажання регуляторних органів витратити зайвий час на здійснення складної і тривалої процедури щодо розробки та прийняття регуляторного акту. Проблема полягає в іншому – у неспроможності визначити, чи є документ регуляторним актом [155, с. 9–11]. Ця теза підтверджується й неоднорідною судовою практикою. Так, в низці судових рішень склалися різні правові позиції стосовно визначення правової природи рішення органу місцевого самоврядування щодо встановлення місцевих податків та зборів, зокрема: 1) рішення є регуляторним нормативно-правовим актом, і недотримання процедури його прийняття визначає такий акт як нечинний; 2) рішення є регуляторним нормативно-правовим актом, однак недотримання процедури його прийняття щодо оприлюднення (зокрема на офіційному сайті, а не в

друкованому засобі масової інформації) не свідчить про його протиправність; 3) рішення є нормативно-правовим актом, однак не є регуляторним, оскільки регламентує сферу фінансових, податкових відносин, які не охоплюються господарськими чи адміністративними відносинами [126;133;228].

Здійснивши аналіз судової практики та напрацювань науковців, підтримаємо позицію тих фахівців, що подібні рішення органів місцевого самоврядування не відносять до регуляторних актів, оскільки вони регулюють податкові правовідносини [15]. Окремо зазначимо, що на наше переконання, задля уникнення в подальшому правових спорів щодо природи згаданих актів, необхідним є внесення змін до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» в ст. 1 та надання визначення «адміністративним правовідносинам» як суспільним відносинам, що врегульовані адміністративно-правовими нормами. Це дозволить відмежувати рішення органів місцевого самоврядування щодо встановлення місцевих податків та зборів, оскільки в такому випадку їх положення будуть спрямовані на правове регулювання податкових правовідносин, що виникають на підставу податково-правової норми вміщеної в Податковому кодексі України.

Станом на зараз правом на звернення до адміністративного суду щодо оскарження нормативно-правового акту наділені особи щодо яких його застосовано, а також особи, які є суб'єктом правовідносин, у яких буде застосовано цей акт. Тут підтримаємо позицію Д.В. Лученко, котрий зауважує про необхідність внесення змін до ч. 2 ст. 171 КАС України та передбачити можливість оскарження нормативно-правових актів у публічних інтересах. Свою думку вчений обґрунтовує тим що ухвалення непродуманого чи недосконалого нормативно-правового акту, що викривляє положення закону, може призвести до одночасного масового порушення прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які потрапляють під його дію, численних адміністративні позови про оскарження такого нормативно-правового акту, з якими будуть звертатися особи, щодо яких він

застосований чи може бути застосований. Такий спосіб захисту прав і законних інтересів може бути достатньо неефективним і з точки зору навантаження на компетентні адміністративні суди, і з точки зору необхідності контролю за дотриманням верховенства права і законності за органами державної влади і місцевого самоврядування у процесі здійснення ними підзаконної нормотворчості [92, с.383-384]. Д.В. Лученко у зв'язку з цим вважає за можливе використання механізму позову в публічних інтересах, коли зацікавлені особи зможуть оскаржувати такий нормативно-правовий акт до того, як він почав застосовуватися [92, с.383-384].

З нашої позиції, для того аби той чи інший акт публічної адміністрації був нормативним необов'язкова наявність формального визнання акту таким, слід виходити з правової природи акту та його ознак. Принагідно зауважимо, що у деяких випадках законодавством прямо встановлено імперативний припис до форми нормативно-правового акту в залежності від суб'єкта прийняття, як зазначалося раніше такими актами є постанови Кабінету Міністрів України. Вони підлягають відповідній реєстраційній процедурі з боку Міністерства юстиції України, у результаті чого відомості про нормативно-правові акти вносяться до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів. Наявність законодавчо встановленої форми нормативного акту та відомостей в загаданому реєстрі розуміється нами як формально-юридичні ознаки нормативно-правового акту. Однак, формальний підхід не слугує забезпеченню верховенства саме права, а не закону, тому, слід до обов'язкових ознак нормативно-правового акту як предмета оскарження в адміністративному судочинстві віднести «правові ознаки», які включають в себе: (1) розповсюдження положень нормативно-правового акту на необмежене коло осіб (нормативність); (2) встановлення загальнообов'язкового правила поведінки, виконання якого забезпечене державним примусом; (3) регулювання певного кола суспільних відносин, де суб'єкт видання такого акту, наділений владно-управлінською функцією; (4) довготривалий характер, розрахований на неодноразове застосування; (5) публічність – зазвичай доводиться до широкого

загалу, у випадку, якщо інше не встановлено законодавством. Зауважимо й також, що «правові ознаки» мають мати, на наш погляд, домінуючий характер над «формально-юридичними», оскільки в багатьох випадках природу правових актів окремих суб'єктів складно встановити через «незрозумілість» їх правового становище, наприклад, Національної асоціації адвокатів України (далі – НААУ), їх акти не вносяться до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та не проходять процедуру прийняття та оприлюднення, встановлену законодавством, для нормативно-правових актів державних органів, чи органів місцевого самоврядування. У випадку якщо акт, який оскаржується до адміністративного суду за формально-юридичними ознаками є нормативно-правовий, а за правовими – ні, відповідний акт в цілому не може визнаватися нормативним та правовим та навпаки.

Прикладом із практики є постанова Шостого апеляційного адміністративного суду у справі № 640/12922/21 від 6 липня 2022 року щодо належності рішення НААУ до нормативно-правових актів згідно із законодавством України (скаргу було задоволено повністю) [135]. У даній справі суд встановив, що рішення Ради адвокатів України, яким затверджено «Положення про помічника адвоката» від 25.09.2015 №113 (з подальшими змінами) є нормативно-правовим актом у розумінні КАС України. На обґрунтування своєї позиції судом зазначено наступне «Аналіз наведених вище спірних у цій справі окремих положень рішень Ради адвокатів України свідчить, що вони містять притаманні нормативно-правовому акту ознаки, а саме: встановлюють норми права (обов'язок адвоката, адвокатського об'єднання чи бюро сплачувати внесок для доповнення в Єдиному реєстрі адвокатів України даних про помічника адвоката; обов'язок осіб щодо внесення плати за організаційне забезпечення розгляду заяв (скарг) щодо поведінки адвоката; обов'язок стажиста адвоката із сплати внеску за доповнення даних в Єдиному реєстрі адвокатів України); носять загальний характер (розраховані на необмежену кількість суб'єктів). При цьому, в одній частині вони стосуються необмеженої кількості адвокатів, адвокатських об'єднань та бюро, в другій

частині – необмеженого кола осіб, які вправі подавати скаргу на поведінку адвоката, в третій – осіб, які проходять стажування; підлягають довгостроковому та неодноразовому застосуванню. Відтак, на переконання судової колегії, визначені у межах цього спору предметом оскарження положення рішень Ради адвокатів України відповідають ознакам нормативно-правових актів у розумінні Кодексу адміністративного судочинства України, що має своїм наслідком необхідність застосування при розгляді цієї справи приписів, зокрема, ст. 264 КАС України. Аналогічний за своїм змістом висновок щодо належності певної частини рішень Ради адвокатів України до нормативно-правових актів у розумінні КАС України висловлено Верховним Судом у постанові від 26.06.2019 у справі № 816/2353/17 [135].

Таким чином, на наше переконання, з'ясування правової природи предмета оскарження в адміністративному судочинстві та встановлення виду акта публічної адміністрації є надзвичайно важливим, оскільки від цього залежать реалізація права на звернення до суду, строк звернення, форма судочинства та ін.

1.2. Провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів: поняття та особливості

В адміністративному судочинстві належний захист прав, свобод, інтересів осіб з боку незаконних рішень суб'єктів владних повноважень залежить від визначення чітких механізмів реалізації такого права та дотримання процедури розгляду справи щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

Порядок вирішення зазначеної категорії справ встановлюється Кодексом адміністративного судочинства України [74]. Принагідно зазначити, що провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів має процесуальні особливості, які залежать від об'єкта оскарження та виду адміністративної справи.

Ключовою особливістю адміністративного судочинства як правового інституту є сутність адміністративної справи, що полягає в конкретному

публічно-правовому конфлікту, юридично структурованому, який отримує оформлення в офіційних правових документах і виступає в якості об'єкта процесуальних відносин, що пов'язують осіб, які мають юридичну зацікавленість і беруть участь в його вирішенні у процесі застосування відповідного закону до конкретної конфліктної ситуації [69, с. 111]. На цей час, наукова розвідка збагачена працями щодо визначення провадження в цілому у адміністративному праві та адміністративному процесі. Питання щодо визначення провадження в адміністративному судочинстві залишається малодослідженим, що зумовлює теоретичну та практичну проблематику, а отже, є базисом для розкриття дослідницького потенціалу у цій царині. Наразі не сформульовано визначення провадження в адміністративному судочинстві у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. З іншого боку, навколо визначення цього поняття точаться дискусії науковців-процесуалістів, адже проблема визначення провадження в адміністративному судочинстві існує та розглядається у різних інших галузях права.

Проаналізуємо наукові доробки вчених, які розглядали питання відносно визначення провадження. Загальнотеоретичний підхід свідчить про те, що провадження – це головний елемент процесу, який становить системне утворення, комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних дій, які: а) утворюють певну сукупність процесуальних правовідносин, які відрізняються предметною характеристикою і взаємозв'язком із відповідними матеріальними правовідносинами; б) обумовлюють необхідність встановлення, доказування, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних відповідної юридичної справи; в) обумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних актах та документах [212, с. 90]. Вказане свідчить, що провадження – це невід'ємний елемент будь-якого процесу, змістовне наповнення якого є сукупність процесуальних дій.

Наразі в адміністративно-правовій науці залишається залишається широке розуміння адміністративного процесу, складовою частиною якого є

провадження, змістовним наповненням якого є діяльність із вирішення певної порівняно вузької групи однорідних відносин [3, с. 290]. На думку Е. Ф. Демського, провадження – це визначені нормами адміністративно-процесуального права умови здійснення в інстанційному (адміністративному) порядку дій щодо забезпечення й охорони прав, обов'язків та інтересів учасників правовідносин, прийняття рішення у конкретних індивідуальних справах та звернення цих рішень до виконання [9, с. 125]. Зазначений науковий підхід виокремлює мету здійснення будь-якого провадження, зокрема захист прав, свобод та інтересів приватної особи. Так, Я. С. Рябченко розглядає провадження як врегульовану процесуальними нормами адміністративного права серію дій, спрямованих на розгляд і вирішення певних адміністративних справ органами державної влади або органами місцевого самоврядування [193, с. 35]. На думку Т. Б. Шаповал, під провадженням слід розуміти особливий різновид адміністративного процесу [247, с. 368]. Такий підхід автора свідчить про широке розуміння провадження та виходу за межі сфери судочинства. Схожої точки зору дотримується і В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко, які під провадженням розуміють частину адміністративного процесу, як особливий вид адміністративної діяльності для вирішення справ певної категорії на підставі загальних та спеціальних процесуальних норм [78, с. 266]. Як вважає Д. Д. Гнап, провадження – це передбачена та врегульована діяльність органів та посадових осіб у визначеному законодавством України порядку [40, с. 12]. Автори говорячи про діяльність органів, акцентують увагу, що така діяльність повинна бути врегульована нормами закону. В. П. Вовк ототожнює провадження в адміністративному судочинстві із позовним провадженням, під яким розуміє процесуальну форму адміністративного судочинства і втілюється або в загальному, або у спрощеному порядку, які існують як альтернативні способи здійснення судочинства із наявністю прямо передбачених законодавством виключень [31, с. 491]. Зазначений підхід нам імпонує, тому що висвітлює сутнісне значення провадження саме у формі позовного провадження в адміністративному судочинстві. Як свідчить проведений аналіз літературних

джерел, більшість теоретичних концепцій присвячені визначенню провадження у адміністративному процесі. На цей час відсутні наукові дослідження щодо визначення суті провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві.

Слід зазначити, що провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів можна розглядати як у широкому, так і вузькому розумінні. Провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів у широкому розумінні – це форма здійснення адміністративного судочинства у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. Провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів у вузькому розумінні – це процедура розгляду та вирішення адміністративної справи щодо оскарження індивідуальних або нормативно-правових актів, яка складається із комплексу взаємопов'язаних елементів (стадій, етапів, дій) та врегульована положеннями КАС України.

До ознак провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів можна віднести наступні: (1) здійснюється у формі, яка передбачена у законі (форма здійснення провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів визначена положення КАС України); (2) структура провадження залежить від виду адміністративної справи та об'єкту оскарження (індивідуальний чи нормативно-правовий акт); (3) до внутрішньої структури належать стадії, етапи та процесуальні дії як взаємопов'язані та взаємоузгоджені елементи; (4) властиві певні процесуальні строки (загальні строки та скорочені); (5) спрямоване на розгляд і вирішення адміністративної справи; (6) сприяє відновлення порушених прав, свобод та інтересів.

Принагідно зазначити, що провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів може мати, як спільні, так і відмінні риси, враховуючи структуру провадження. Провадження з оскарження індивідуальних актів і нормативно-правових актів, це, у першу чергу,

закріплений нормами КАС України комплекс взаємопов'язаних елементів (стадій, етапів, дій), спрямованих на розгляд і вирішення адміністративної справи [219, с. 152].

Власне, провадження у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів має впорядкований характер та структуровано шляхом виділення її певних стадій. На кожній стадії провадження така діяльність характеризується певними особливостями, що у підсумку має забезпечити винесення законного й обґрунтованого рішення у справі. У науковій літературі поняття «стадії», «етапи», «елементи» часто змішуються та ототожнюються, що призводить до етимологічної помилки.

Погоджуємося із С. Г. Стеценко, який зазначає, до структури адміністративного провадження відносять такі елементи, як стадії, етапи та процесуальні дії [210, с. 170]. Під структурою провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів необхідно розуміти сукупність логічно-послідовних, формально-визначених стадій, етапів та процесуальних дій, які визначені у встановленому законом порядку, метою яких є досягнення завдання адміністративного судочинства.

Структурним елементом провадження є стадія, що робить його цілісним утворенням, хоча сама по собі стадія – це відносно відокремлена частина процесу, що характеризується конкретними проміжними завданнями, особливим колом учасників, а також колом процесуальних рішень. Стадія розгляду справи в порядку адміністративного судочинства базується на виділенні певних ознак, які є підставою для відмежування однієї стадії від іншої, і кожна наступна стадія починається лише після виконання завдань попередньою, а на наступній стадії перевіряються результати, які були досягнуті в попередній.

Для стадії характерні такі ознаки: 1) є відносно самостійними; 2) виконання логічно та функціонально завершеного комплексу дій; 3) між стадіями існує причинно-наслідковий зв'язок, оскільки саме він є передумовою досягнення основної мети; 4) зміст кожної стадії становить комплекс

послідовних, цілеспрямованих, динамічних дій учасників процесу; 5) кожна стадія має власні завдання, котрі визначають характер дій та специфіку правових засобів, які використовуються на кожній стадії; 6) правова природа діяльності стадій впливає на те, що кожна стадія має чітко виражену та юридично значиму правову межу початку та закінчення [65, с. 207].

Звернення до доктринальних положень дозволяє з'ясувати сутність стадії розгляду справи. На думку, В. О. Кузьменко, до стадії розгляду справи можна віднести а саме: 1) розгляд адміністративної справи у суді першої інстанції; 2) розгляд адміністративної справи в апеляційному порядку; 3) розгляд адміністративної справи у касаційному порядку [88, с. 444]. Виходячи із презентованих стадій, можна дійти висновку, що автор демонструє по суті викладенням судових інстанцій, які можуть здійснювати відповідне провадження у справі. М. І. Смокович та В. М. Бевзенко під стадією розуміють послідовну сукупність обопільних процесуальних дій учасників адміністративної справи, їх представників, учасників процесу, адміністративного суду, які вчиняються ними з метою розв'язання поточних процесуальних завдань, досягнення суб'єктивно значущої мети, захист прав, свобод, інтересів учасників [202, с.187]. У даному випадку вчені акцентують увагу на такій складовій частині стадії, як процесуальні дії, хоча слід зауважити, що у першу чергу, стадії складаються із етапів. На думку І.А. Качур, стадія – системоутворюючий елемент провадження в адміністративних справах, який об'єднує у собі визначений порядок розгляду такої справи з метою вирішення (розв'язання) публічно-правового спору [71, с. 104]. Наведений підхід автора надає можливість підкреслити сутність стадії. Як вважає С. А. Гебеш, стадія є елементом, що відображає характеристику юридичного процесу або сукупність процесуальних дій учасників процесуальних правовідносин, які є однорідними за змістом, здійснюються у відносно визначений період часу та направлені на досягнення єдиної конкретної процесуальної мети [36, с. 28]. У даному випадку, вчений розглядає стадію у широкому розумінні. Узагальнюючи, слід дійти висновку, що на думку вчених-адміністративістів,

процесуальна стадія – це порівняно уособлена, відділена часом і логічно пов'язана сукупність процесуальних дій, які здійснюються на певному етапі розгляду адміністративної справи, спрямованих на досягнення певної мети та розв'язання відповідних завдань провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

На нашу думку, необхідно враховувати, що структура, зокрема стадії, провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів будуть залежати від форми здійснення провадження. Так, у випадку наявності справи незначної складності, для прикладу, щодо оскарження індивідуальних актів, справа буде розглядатися у порядку спрощеного позовного провадження, а отже, будуть наявні наступні стадії: (1) відкриття провадження у справі; (2) розгляд справи по суті та прийняття рішення у справі; (3) перегляд судових рішень (апеляційне провадження, касаційне провадження, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами); (4) виконання рішення у справі.

У свою чергу, відмінною структура провадження буде у разі розгляду складної адміністративної справи, для прикладу, щодо оскарження нормативно-правових актів. Для зазначених справ законодавцем передбачена загальна форма позовного провадження, а отже, будуть наявні наступні стадії: (1) відкриття провадження у справі; (2) підготовче провадження; (3) розгляд справи по суті та прийняття рішення у справі; (4) перегляд судових рішень (апеляційне провадження, касаційне провадження, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами); (5) виконання рішення у справі.

При цьому, слід констатувати, що структура провадження щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів має прояв не тільки в наявності певних видів стадій, а внутрішньою наповненістю кожної стадії певними етапами та процесуальними діями. Кожна стадія включає відповідні етапи, які мають певну ціль на кожній стадії. Загалом етап – це частина стадії провадження, спрямована на вирішення окремих конкретних завдань щодо

забезпечення провадження в адміністративній справі. Процесуальні дії – це первинний елемент ще одна ланка або складник структури провадження, які вчиняються учасниками розгляду справи з метою досягнення завдання на конкретному етапі. Така діяльність спрямована на визнання, реалізацію та захист прав і законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, держави і суспільства загалом [219, с. 151].

Структура провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів залежить від форми здійснення провадження. У цілому, адміністративне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку позовного провадження (загального або спрощеного) (ч. 1 ст. 12 КАС України) [74]. Звернемось до аналізу форми провадження у щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. Слід вказати на те, що справи щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів можуть бути розглянуті, як у спрощеному позовному провадженні, так і в загальному.

Законодавець визначив критерії, які застосовуються судом під час вирішення питання про розгляд справи за правилами спрощеного або загального позовного провадження (ч. 3 ст. 257 КАС України), зокрема: 1) значення справи для сторін; 2) обраний позивачем спосіб захисту; 3) категорію та складність справи; 4) обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначати експертизу, викликати свідків тощо; 5) кількість сторін та інших учасників справи; 6) чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; 7) думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження [74]. Тож, зазначені матеріально-правові критерії застосовуються судом для визначення форми провадження у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. При цьому, слід наголосити, що у положеннях КАС України виокремлено коло справ, які можуть бути розглянуті у спрощеному або загальному позовному провадженні.

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи (ч. 1 ст. 12 КАС України, ч. 1 ст. 257 КАС України) [74]. Нормами м'якого права, а саме – Рекомендацією № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 68 засіданні заступників міністрів 14.05. 1981 р., передбачається, що суди мають вживати всі можливі заходи для максимального скорочення строків винесення рішень судами, а отже, переходити у спрощену процесуальну форму розгляду і вирішення справ [160]. Використання ж в судочинстві спрощених правових процедур здатне надати динамізму судочинству, підвищити ефективність і дієвість судового захисту [83]. Спрощення – це позбавлення зайвих формальностей, відсутність окремих елементів процесуальної форми, характерних звичайному провадженню [52, с. 123]. У дисертаційному дослідженні «Спрощене позовне провадження в адміністративному судочинстві» І. В. Завальнюк досліджуючи спрощене провадження, визначає його як наслідок удосконалення судочинства, виражений у диверсифікації процесуальної форми і формування відокремленого провадження, що відрізняється більш простим порядком реалізації [56, с. 41]. Спрощене провадження можна розуміти у широкому розумінні як спрощення змістовного наповнення процесуальних стадій, у тому числі кількісне зменшення процесуальних дій суб'єктів процесу та звуження варіативності їх поведінки та у вузькому розумінні як нормативно визначену універсальну процесуальну форму розгляду і вирішення адміністративних справ невеликої складності [55, с. 4].

Доцільно також зазначити, що новаційною формою спрощеного провадження є «електронне судочинство», яке набуло поширення в умовах діджиталізації та знайшло своє відображення в адміністративному судочинстві. В умовах сьогодення електронне судочинство може визнаватися самостійною процесуальною формою здійснення правосуддя в адміністративних справах, якщо зміна способу вчинення процесуальних дій тягне за собою якісну зміну

алгоритму їх вчинення або зміну обсягу прав і обов'язків суб'єктів адміністративного судочинства. При цьому, слід зазначити, що до елементів електронного судочинства відносяться тільки електронний документообіг, електронні докази, автоматизована система комунікаційних зв'язків між судом і учасниками процесу, правова база використання програмного забезпечення. На думку Голубевої Н. Ю., дематеріалізація судових процедур – виклик часу. В умовах, коли велика частина життя звичайної людини відбувається в Інтернеті – від пошуку інформації та спілкування з іншими людьми до споживання численних послуг, судова система не може працювати в традиційному паперовому форматі, а має пропонувати та забезпечувати вирішення спорів за допомогою нових технологій. Інформаційно-комунікаційна система судових органів має відповідати викликам і вимогам часу, пропонувати інструментарій вирішення проблем за допомогою електронних каналів комунікації, вже звичайних у багатьох сферах життя [42, с. 7].

Можна виділити такі елементи електронного судочинства (в широкому значенні, включаючи інформатизацію судочинства): публікація інформації про діяльність судів; реєстр судових рішень; інформація щодо часу і часу судового засідання; подача документів у електронній формі; електронні судові повідомлення; обмін документами між сторонами в електронній формі; використання нових технологій в судовому розгляді, в тому числі й дослідження електронних доказів; фіксування судових засідань шляхом аудіо-та відеозапису; ведення засідань за допомогою відеоконференцзв'язку; винесення і оприлюднення судових актів; передача до виконання в електронному вигляді [42, с. 10]. Переведення адміністративного судочинства у форму електронного судочинства сприятиме підвищенню довіри до судової системи та підвищенню рівня здійснення правосуддя завдяки наступному: а) спрощенню доступу до справи учасників судового процесу та ознайомленню із матеріалами справи – результатом цього є створення умов для оперативного розгляду апеляційної скарги; б) переведенню більшості відносин між учасниками справи у інформаційний простір ЄСІТС, що сприятиме

зменшенню емоційного, організаційного, фінансового навантаження на учасників справи, і як наслідок, оптимізації фінансових та емоційних витрат; в) використанню всіма учасниками судового процесу інформаційно-комунікативних систем сприяє скороченню часу на обмін інформацією, на розгляд справи, тобто скороченню часових затрат [84, с. 140]. Отже, наразі електронне судочинство існує в аспекті спрощення процедури розгляду адміністративної справи.

За правилами спрощеного позовного провадження здійснюється розгляд адміністративної справи незначної складності. У свою чергу, законодавець визначає дефініцію «адміністративна справа незначної складності (малозначна справа)» як адміністративна справа, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин (п. 26 ч. 1 ст. 4 КАС України) [74].

Перелік справ незначної складності визначений у ч. 6 ст. 12 КАС України до яких віднесено: 1) прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; 2) оскарження бездіяльності суб'єкта владних повноважень або розпорядника інформації щодо розгляду звернення або запиту на інформацію; 3) оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг; 4) припинення за зверненням суб'єкта владних повноважень юридичних осіб чи підприємницької діяльності фізичних осіб – підприємців у випадках, визначених законом, чи відміни державної реєстрації припинення юридичних осіб або підприємницької діяльності фізичних осіб – підприємців; 5) оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію; 6) оскарження рішення суб'єкта

владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів у сумі, що не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 7) стягнення грошових сум, що ґрунтуються на рішеннях суб'єкта владних повноважень, щодо яких завершився встановлений цим Кодексом строк оскарження [74]. У зазначених категорій справ предметом оскарження може бути індивідуальний акт.

Окрім зазначеної статті законодавець майже аналогічний перелік справ наводить у ч. 1 ст. 263 КАС України [74]. Як бачимо, норми є тотожними, однак, законодавець це зробив з метою виокремлення процесуальних особливостей розгляду справ незначної складності. Так, між вказаними статтями є і відмінність, так як у ч. 1 ст. 263 КАС України регламентується, що суд розглядає за правилами спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи (у письмовому провадженні), а отже – без проведення судового засідання [74]. Дефініція «письмове провадження» міститься у п. 26 ч. 1 ст. 4 КАС України. Під останнім розуміють розгляд і вирішення адміністративної справи або окремого процесуального питання в суді першої, апеляційної чи касаційної інстанції без повідомлення та (або) виклику учасників справи та проведення судового засідання на підставі матеріалів справи у випадках, встановлених КАС України [74].

Однак, у положеннях КАС України передбачені й інші випадки, які свідчать про те, що справи щодо оскарження нормативно-правових актів можуть розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження. Так, аналізуючи ст. 12 КАС України, можна простежити, що оскарження нормативно-правових актів, які відтворюють зміст або прийняті на виконання нормативно-правового акта, визнаного судом протиправним і нечинним повністю або в окремій його частині, віднесено до справ незначної складності, а отже буде розглядатися у спрощеному позову провадженні. Виключення також передбачається також у ст. 266 КАС України визначено особливості провадження щодо оскарження постанов ВРУ, указів і розпоряджень Президента України, рішень Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної

комісії суддів, в якій регламентується, що адміністративні справи щодо визнати актів Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України протиправним та нечинним повністю або в окремій його частин розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження Верховним Судом у складі колегії Касаційного адміністративного суду не менше ніж з п'яти суддів [74]. Проте, доцільно зазначити, що зазначена позиція законодавця є досить спірною, так як зазначені категорії справ складно віднести до справ незначної складності. Зокрема, такі справи потребують розширення процесуальних можливостей суду, учасників розгляду справи з метою встановлення всіх обставин у справі. Тобто матеріально-правовим критерієм розгляду адміністративних справ за правилами спрощеного позовного провадження є, зокрема, пріоритет швидкого вирішення справи, що закономірно передбачає використання даної форми адміністративного судочинства до справ, які потребують пришвидшеного розгляду, звичайно, окрім справ, які повинні розглядатися лише за правилами загального позовного провадження, а тому в принципі не можуть бути розглянуті в спрощеному порядку [198, с. 287].

У цілому, слід зазначити, що процесуальний статус сторін у справах скороченого провадження є усіченим (обмеженим), оскільки розгляд справи відбувається без участі сторін. Відтак, це унеможлиблює реалізацію сторонами права давати усні пояснення, доводи та заперечення; брати участь у дослідженні доказів; висловлювати свою думку з питань, які виникають під час розгляду справи; знайомитися з технічним записом і подавати письмові зауваження до нього [214, с. 17] .

Загальне позовне провадження призначене для розгляду складних адміністративних справ. Так, у загальному позовному провадженні розглядають справи щодо оскарження нормативно-правових актів, за винятком випадків, визначених КАС України (ч. 4 ст. 12 КАС України, ч. 4 ст. 257 КАС України) [74]. За загальним правилом визнання протиправними та нечинними нормативно-правових актів є складними адміністративними справами. У деяких

випадках, враховуючи складність справи, у загальному позовному провадженні можуть бути розглянуті і справи щодо оскарження індивідуальних актів. Для прикладу, адміністративні справи щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та рішень Кабінету Міністрів України стосовно виведення банків з ринку [74].

Законодавець передбачив можливість розгляду справи незначної складності за правилами загального позовного провадження у випадку збільшення розміру позовних вимог або зміну предмета позову справи (ч. 5 ст. 257 КАС України) [74]. На практиці трапляються випадки, в яких суд з власної ініціативи, враховуючи критерії віднесення справи до незначної складності або складної, переходить у загальне позовне провадження. Для прикладу, у справі за фізичної особи-підприємця до Головного управління Держпродспоживслужби у Львівській області про визнання протиправним та скасування індивідуального акта. Львівським окружним адміністративного суду відкрито спрощене позовне провадження в адміністративній справі, без повідомлення сторін. Однак, суд вирішив перейти у загальне позовне провадження, зважаючи на складність справи [230]. Отже, резюмуємо, що перехід у загальне позовне провадження щодо оскарження індивідуальних актів можливий, як з підстав визначених законом, так і з ініціативи суду.

Слід резюмувати, законодавець не встановлює прямої заборони щодо розгляду адміністративної справи щодо оскарження нормативно-правових актів у порядку спрощеного провадження. Необхідно також вказати на те, що визначення, кваліфікація адміністративної справи в адміністративному судочинстві має велике, принципове значення, прикладне значення, оскільки у підсумку такого визначення адміністративним судом, який розглядає та вирішує справу, обиратиметься форма адміністративного судочинства. Вид адміністративної справи обумовлює форму адміністративного судочинства. Від правильності визначення адміністративної справи залежить правильність

обрання форми адміністративного судочинства. Помилка у визначення справи може викликати помилку в обранні форми адміністративного судочинства, що обумовлює скасування рішення.

Порушення норм процесуального права є обов'язковою підставою для скасування судового рішення та ухвалення нового рішення суду, якщо (п. 7 ч. 3 ст. 317 КАС України) [74]. Так, якщо суд розглянув за правилами спрощеного позовного провадження справу, для прикладу щодо оскарження нормативно-правового акту, яка підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження.

У провадженні щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів спрощене позовне провадження здійснюється у спосіб, визначений положеннями КАС України, з метою забезпечення належного розгляду адміністративної справи та виконання завдання адміністративного судочинства. У зазначеному аспекті, слід вказати те, що відсутність деяких стадій та етапів розгляду справи щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів, призводить до скорочення кількості процесуальних дій, які може здійснювати адвокат в адміністративному судочинстві, а отже, може сприяти звууженню можливості здійснювати представництво належним чином.

Визначальною ознакою провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів є те, що провадження може починаються у випадку реалізації приватною особою права на звернення до адміністративного суду. Нормативним підґрунтям права на звернення до адміністративного суду щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів є Конституція України та положення КАС України. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Таким чином, зазначені положення Конституції України закріплюють одну з найважливіших гарантій здійснення як конституційних, так й інших прав та свобод людини і громадянина [81]. Зазначимо, що аналогічні положення викладені у ч. 1 ст. 5

КАС України, в яких передбачено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси шляхом: визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень та визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень [74]. До речі, у порівняльному аспекті звернемося до абз. 4 ст. 19 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини, в якому регламентується право на звернення до адміністративного суду у випадку порушення прав особи органами публічної влади [261, с. 147]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) є важливим інструментом у захисті прав людини. Як закріплено у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [80]. При цьому, слід наголосити, що відмова у розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини. Так, у рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) справі «Чуйкіна проти України» суд нагадує, що процесуальні гарантії, викладені у ст. 6 Конвенції, забезпечують кожному право звертатися до суду з позовом щодо своїх прав та обов'язків. Ціль Конвенції – гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними або ілюзорними. Право на доступ до суду включає у себе не лише право ініціювати провадження, а й право отримати вирішення спору судом (п. 50) [174]. Тож, фундаментом європейського стандарту розвитку держави та справедливого судового процесу є право особи на звернення до суду й на справедливий судовий розгляд адміністративної справи [194, с. 19-22].

У рішенні ЄСПЛ у справі «Зінченко проти України» вказується, що право на звернення до суду є єдиним можливим способом захисту порушених з боку суб'єкта владних повноважень прав позивача, а тому відмова в його прийнятті та розгляді по суті заявлених вимог означатиме порушення його права на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, що, в свою чергу, є порушенням вимог як національного законодавства, так і приписів Конвенції та обов'язкової до застосування практики ЄСПЛ [165]. У вказаному рішенні ніби-то йдеться про абсолютизацію права на звернення до адміністративного суду і така позиція, наприклад, підкреслюється у наступному рішенні ЄСПЛ.

Звертаючись до наукових підходів, слід зазначити наступне. На думку Д. Д. Гнап, звернення до адміністративного суду – це єдність конструктивних елементів, об'єднаних спільною метою, реалізацією права на звернення за захистом прав, свобод чи законних інтересів особи. Тобто звернення до адміністративного суду – це багатоелементне поняття, до складу якого входить, зокрема, право на судовий захист [40, с. 29]. На думку Д. В. Лученка, право на звернення існує і реалізується у певних встановлених законодавством межах. Ці межі визначаються низкою критеріїв (суб'єктним складом, об'єктом, підставами для звернення, строками, процесуальною формою) [92, с. 63].

Суб'єктами права на звернення до суду у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів за загальним правилом є приватні особи. Зазначене право на звернення належить і адвокату як представнику. Повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». У рішенні ЄСПЛ у справі «Ессаді проти Франції» від 26.02.2002 р. (заява № 6289/73) визначається, що держава має забезпечувати надання правничої допомоги [164]. Як зазначається у рішенні ЄСПЛ у справі «Ейрі проти Ірландії» 09.10. 1979 р. (заява № 6289/73) захист практичних та ефективних прав можливий за допомогою надання правничої допомоги, що є ключовим елементом права на доступ до суду [163]. У порядку

адміністративного судочинства до адміністративного суду можуть звертатися в інтересах іншої особи адвокати або законні представники і їх участь у розгляді справ з оскарження індивідуальних та нормативно правових актів регламентована відповідно до Конституції України та процесуального законодавства.

Слід розрізняти підстави для звернення до суду щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. Підстави для звернення з вимогою (позовом) стосовно визнання неправомірним чи незаконним рішення індивідуального чи нормативно-правового характеру суб'єкта владних повноважень, виникають тоді, коли з'являється необхідність вчинити відповідні процесуальні дії, спрямовані на захист прав і законних інтересів особи [92, с. 193]. В адміністративному судочинстві підставою для звернення до адміністративного суду залежать від суб'єкту звернення та виду адміністративної справи. Так, для приватних осіб підставою для звернення до адміністративного суду є наявність факту порушення права, свободи або законні інтереси особи. Підстава для звернення до суду розкривається у правовій позиції рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 р. у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248² Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) громадянин України, іноземець, особа без громадянства має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді [177].

При цьому, слід зазначити, що факт порушення прав, свобод, інтересів – суб'єктивна обставина, існування якої на власний розсуд визначає сам суб'єкт, який подає адміністративний позов. Зазначена підстава слугує для звернення до адміністративного суду у справах щодо оскарження індивідуальних актів. У свою чергу, суб'єктивні права, свободи, інтереси вважатимуться порушеними, якщо суб'єкт обмежується у їх реалізації. Порушення суб'єктивного публічного права повинно бути реальним та об'єктивним. Таким чином, порушення права має бути реальним, воно повинно стосуватися особисто вираженого права або інтересу особи, яка заявляє про його порушення, а саме право має бути передбачене українським законодавством.

Як відомо, ст. 264 КАС України встановлює особливий порядок у справах щодо оскарження нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень. У справах щодо оскарження нормативно-правових актів підставою для звернення до суду є наявність нормативно-правового акту, який застосовано або буде застосовано цей акт у майбутньому [74]. Для прикладу, такі справи стосуються визнання законність (за винятком конституційності) постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міністерств, інших центральних органів управління, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих адміністрацій, організацій місцевого самоврядування та інших суб'єктів влади [74]. Зокрема, і постанови, і розпорядження можуть бути оскарженні протягом всього періоду їх чинності, або до моменту набрання чинності, якщо приватна особа буде вважати, що її права будуть порушені у майбутньому.

Звертаючись із позовною заявою до адміністративного суду з метою визнання протиправним і нечинним нормативно-правовий акт, необхідно враховувати наступне: (1) порушення прав, свобод та інтересів має місце, якщо суб'єкт владних повноважень видав нормативно-правовий акт; (2) порушення прав, свобод та інтересів має триваючий характер. Окрім зазначеного, від зазначених підстав для звернення до адміністративного суду буде залежати обчислення строку звернення до адміністративного суду. Як зазначають М.І.

Смокович і С.В. Кальченко, з урахуванням загальних ознак, що містяться в положеннях про правові акти, можна дійти таких висновків, що адміністративні позови можуть подавати суб'єкти, права та обов'язки яких зачіпає нормативно-правовий акт, а також особи, прав та обов'язків яких торкнеться відповідний нормативно-правовий акт у майбутньому (наприклад, якщо відповідний нормативно-правовий акт набере чинності протягом певного строку) [203, с. 16-36]. У цьому випадку позивач має довести, що до нього застосовано акт або що вона є суб'єктом відповідних відносин, які підпадають під дію цього акту.

Цікавим у цьому аспекті є досвід Німеччини, у якій в порядку адміністративного судочинства може бути подано позов з метою встановлення судового контролю над пізаконними нормативно-правовими актами або зобов'язані прийняти новий нормативно-правовий акт. Підставою для цього може бути порушення конституційних прав та прав, які визначені різними законами. У такому випадку буде наявним реалізація конституційного права на ефективний судовий захист [261, с. 128].

Необхідно зазначити, що незважаючи на набрання чинності нормативно-правового акту, останній може бути застосований до кожної конкретної особи не безпосередньо в день набрання чинності, наприклад, при настанні якоїсь конкретної обставини. Для прикладу, у постанові Касаційного адміністративного Суду Верховного Суду від 13.03.2020 р. у справі № 826/27282/15 викладено, що обчислюючи строк звернення до адміністративного суду з позовом про оскарження нормативно-правового акта, необхідно брати до уваги: 1) його багаторазове застосування і триваючу дію (тривала чинність); 2) дійсність факту перебування суб'єкта у відносинах, які регулюються нормативно-правовим актом; 3) дату факту порушення прав, свобод, інтересів, тобто коли саме особа (позивач) дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів; 4) чи є чинним нормативно-правовий акт, яким порушено права, свободи, інтереси особи (позивача); 5) чи перебуває особа (позивач) у правовідносинах, які регулюються нормативно-правовим актом, що оскаржується до адміністративного суду; коли вступила

особа (позивач) у правовідносини, які регулюються нормативно-правовим актом, і коли з них вибула [124].

Суттєвим елементом реалізації права на звернення до адміністративного суду є строки звернення, які у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів можуть бути як загальними, так і спеціальними.

Взагалом строк (термін) є темпоральними (часовими) формами перебігу подій або здійснення дій чи допущення бездіяльності. Строки розглядають як форму існування й розвитку суб'єктивних прав та обов'язків [205]. В адміністративному судочинстві із строком пов'язують часовий вимір протягом якого може буде реалізоване відповідне право або вчинена процесуальна дія (повноваження). Однак, слід наголосити, що строк звернення пов'язаний із доступом до суду як одного з ключових компонентів принципу верховенства права. Звернемось до положень рішень ЄСПЛ. Так, у справі «Шаповалов проти України» суд нагадує, що відповідно до його практики пункт 1 статті 6 Конвенції втілює «право на суд», за яким існує право доступу до суду, тобто право ініціювати в судах провадження [175]. Однак, як зазначається у рішенні ЄСПЛ у справі «Каменівська проти України», право на звернення до суду, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним; воно може бути обмеженим [166].

Резюмуємо, що строк звернення до адміністративного суду у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів – це проміжок часу, протягом якого особа, має право звернутися до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів від порушень незаконними рішеннями суб'єктів владних повноважень.

У справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів застосовується, як загальний строк звернення до суду, так і спеціальний. Для звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи встановлюється шестимісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів (ч. 1 ст. 122 КАС України) [74]. Для

звернення до адміністративного суду суб'єкта владних повноважень встановлюється тримісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня виникнення підстав, що дають суб'єкту владних повноважень право на пред'явлення визначених законом вимог (ч. 2 ст. 122 КАС України) [74].

Для прикладу, у справах щодо оскарження індивідуальних актів можуть бути скорочені (спеціальні) строки для звернення до адміністративного суду. Так, у справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, предметом оскарження в яких може бути індивідуальний акт (для прикладу, наказ про звільнення) встановлюється строк – один місяць (ч. 5 ст. 122 КАС України) [74]. У справах щодо оскарження рішень виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій встановлюється п'ятиденний строк із дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності (ч. 6 ст. 273 КАС України) [74]. У справах щодо оскарження рішень суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності передбачається десятиденний строк (ч. 2 ст. 286 КАС України) [74]. У справах з приводу рішень органу державної виконавчої служби, приватного виконавця у справах з приводу рішень органу державної виконавчої служби, приватного виконавця строк звернення обчислюється у десять днів та обчислюється, з моменту, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод чи інтересів та триденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав, свобод чи інтересів, у разі оскарження постанови про відкладення провадження. У справах оскарження індивідуального рішення подається до суду протягом трьох місяців з дня оприлюднення такого рішення в порядку, визначеному законом. Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає (ч. 2 ст. 266-1 КАС України) [74].

У справах щодо оскарження нормативно-правових актів встановлюється також спеціальний строк звернення до адміністративного суду, але який на відмінно від попередніх конкретно-визначених строків, є відносно визначеним.

Так, нормативно-правові акти можуть бути оскаржені до адміністративного суду протягом всього строку їх чинності (п. 3 ч. 1 ст. 264 КАС) [74].

Не менш важливою є і практика Верховного Суду, який ухвалив, що якщо юридична особа оскаржує нормативний акт після спливу певного строку з моменту набрання ним чинності, але на момент звернення юридичної особи до адміністративного суду він був чинним та обов'язковим до виконання, то звернення юридичної особи до суду є неправомірним, і він робить висновок, що це не повинно розглядатись як таке, що вчинене з порушенням процедур та строків, визначених ст. 122 КАС України [74]. Це пояснюється тим, що позов про порушення права у зв'язку з триваючою дією нормативного правового акта є реальним, актуальним та об'єктивно обґрунтованим для суб'єкта правовідносин, принаймні на стадії пред'явлення до нього судового позову, та не може вважатися поданим з порушенням строку для звернення за захистом порушеного права [130]. Рішенням Конституційного Суду України від 09 лютого 1999 року по справі № 1-7/99 роз'яснено, що дію нормативно-правового акту в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється з втратою ним чинності. У разі оскарження нормативно-правового акту строк такого оскарження буде вимірюватися усім часом чинності цього нормативно-правового акту [183]. Аналогічна правова точка зору щодо строків оскарження нормативного акта дотримується і Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду, викладена у постанові від 24 січня 2019 року у справі № 826/22472/15 [128] та постанові від 12 березня 2019 року у справі № 712/8985/17 [126]

Таким чином, при обчисленні строку звернення до адміністративного суду щодо оскарження нормативно-правових актів необхідно враховувати наступне: (1) повторне застосування та триваюча дія (продовження строку дії) нормативно-правового акта; (2) обґрунтованість того, що суб'єкт перебуває у відносинах, які регулюються нормативним актом; (2) дата порушення прав, свобод та інтересів, тобто коли особа (позивач) дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод та інтересів; (3) дія акта

регульованого права, що порушив права, свободи та інтереси особи (позивача); (4) чи перебуває дана особа (позивач) у правовідносинах, що регулюються нормативно-правовим актом, який оскаржується в адміністративному суді; (5) момент вступу та вибуття позивача у правовідносини, регульовані цим нормативним актом.

Враховуючи вищезазначене, слід дійти висновку, що відсутність термінологічної чіткості і визначеності у КАС України окремо особливостей провадження у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів, зумовлюють суперечності у тлумаченні цього правового інституту, що ускладнює механізм реалізації норм. Зокрема, зазначене потребує удосконалення з метою сприяння налагодженню дієвому функціонуванню праксеологічного механізму відновлення захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб з боку незаконних рішень суб'єктів владних повноважень.

Слід зазначити, що провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів можна розглядати як у широкому, так і вузькому розумінні. Провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів у широкому розумінні – це форма здійснення адміністративного судочинства у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. Провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів у вузькому розумінні – це процедура розгляду та вирішення адміністративної справи щодо оскарження індивідуальних або нормативно-правових актів, яка складається із комплексу взаємопов'язаних елементів (стадій, етапів, дій) та врегульована положеннями КАС України. Таким визначенням поняття «провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів» пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 4 КАС України.

До ознак провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів: (1) здійснюється у формі, яка передбачена у законі; (2) структура провадження залежить від виду адміністративної справи та об'єкту оскарження (індивідуальний чи нормативно-правовий акт); (3) до

внутрішньої структури належать стадії, етапи та процесуальні дії; (4) властиві певні процесуальні строки; (5) спрямоване на розгляд і вирішення справи; (6) сприяє відновлення порушених прав, свобод та інтересів.

1.3. Правове регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів: вітчизняний та міжнародний виміри

Адвокатура, безумовно, є одним з основних елементів механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і покликана відігравати особливу роль. З цієї точки зору П.В. Хотенець зазначає, що адвокатура «розглядається як індикатор демократії в суспільстві» [239, с. 3]. На підтвердження цієї точки зору І.І. Зайцева зазначає, що правовий захист громадян, зокрема, надійне забезпечення прав і свобод особистості, є однією з основних ознак правової держави, де діяльність адвокатів, зобов'язаних надавати всім кваліфіковану правничу допомогу, і має велике значення [59, с. 99]. Схожої позиції дотримується й суддя Конституційного Суду України В.В. Городовенко, який відзначає, що адвокатура є необхідним елементом демократичної, правової держави, відіграє важливу роль у реалізації принципу верховенства права, конституційних прав на судовий захист, на професійну правничу допомогу, а представництво адвокатом іншої особи в суді як різновид правничої допомоги є ефективним інструментом захисту вказаних цінностей [105].

Станом на тепер, у зв'язку із конституційними змінами в 2016 році, та визнанням адвокатури важливим елементом забезпечення права на справедливий суд, на зміну поняттю «правова допомога» імплементовано в положення Основного Закону поняття «правнича допомога», зазнали зміни в цій частині ст. 59 Конституції України, а також було доповнено Конституцію України положеннями ст. 131², якою встановлено, на наше переконання, на конституційному рівні мету адвокатури, що полягає в наданні саме «правничої допомоги». Цією ж статтею гарантовано незалежність адвокатури та окреслено,

що законом встановлюються засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні. Такі новели спричинили необхідність приведення у відповідність до конституційних положень процесуальних законів, у тому числі й КАС України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [138], зміну назви Закону України «Про безоплатну правову допомогу» на «Про безоплатну правничу допомогу» [140] та ін. При цьому відмітимо, що з нашої позиції, змістовне наповнення категорії «правова допомога» від зміни назви на «правничу допомогу» залишилася сталою. Тому використання рішень Конституційного Суду України, судових рішень чи напрацювань науковців у цій царині є можливим при дослідженні означеної проблематики. Тобто, у роботі ми ототожнюємо «правову допомогу» та «правничу допомогу», і використовуємо їх як взаємозамінні.

Згадані вище зміни були внесені у Конституцію України Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» №1401-VIII від 02.06.2016 р. та серед іншого, у частині предмета нашого дослідження, вказаний Закон запроваджував так звану «адвокатську монополію» положеннями ст. 131² Конституції України такого змісту «Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [81]. Конституційний Суд України, перевіrivши проект Закону України №3524 від 25.11.2015р, котрий в подальшому було прийнято як Закон України №1401-VIII від 02.06.2016 р., на відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України, надав Висновок від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 про його відповідність зазначеним положенням Конституції України. Конституційний Суд України виходив з того, що адвокат має необхідний професійний рівень та можливість забезпечити реалізацію права особи на захист від кримінального обвинувачення та

представництво її інтересів у суді. У той же час кожна особа є вільною у виборі захисника своїх прав серед адвокатів [28]. Через три роки після дискусій в експертних колах та суспільстві щодо можливості представництва особи в суді виключно адвокатом, у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 1013, яким передбачалося цю монополію адвокатів скасувати. У Висновку від 31.10.2019 р. № 4-в/2019 на проект Закону України реєстр. № 1013 (щодо скасування адвокатської монополії) Конституційний Суд України зазначив, що поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді». Надання професійної правничої допомоги здійснюють адвокати, натомість представництво особи у суді може бути здійснене за вибором особи адвокатом або іншим суб'єктом. З аналізу ч. 1 ст. 131² Конституції України у системному зв'язку з її статтею 59 випливає позитивний обов'язок держави, який полягає в гарантуванні участі адвоката у наданні професійної правничої допомоги особі з метою забезпечення її ефективного доступу до правосуддя за рахунок коштів держави у випадках, передбачених законом [29].

Тобто, Конституційний Суд України у двох кардинально різних за змістом законопроектах, які були йому передані для надання висновку на предмет відповідність їх положень приписам Конституції України, підтримав обидва перспективних нормативно-правових акти. Така позиція Конституційного Суду України викликає очевидне занепокоєння та нерозуміння, про це говорить також й наявність аж п'яти окремих думки суддів Конституційного Суду України (М.І. Мельника, В.В. Городовенка, О.М. Литвинова, І.Д. Сліденка, О.О. Первомайського). І хоча Конституційний Суд України надав «позитивний» висновок на згаданий законопроект, станом на тепер відповідно до відомостей з офіційного сайту Верховної Ради України, Верховна Рада України його так і не прийняла [108].

Тож, з 1 січня 2019 року право на представництво в судах усіх інстанцій, що спеціалізуються на розгляді господарських, цивільних та адміністративних справ, мають такі особи: 1) адвокати як представники фізичних осіб; 2)

адвокати як представники юридичних осіб, які уповноважені діяти від імені юридичної особи відповідно до закону, статуту, правил або члена виконавчого органу [21]. Винятком із цього правила є представництво в судових процесах, розпочатих до набрання чинності цим Законом. У таких випадках представництво має здійснюватися за правилами, що діяли до набрання чинності цим. Винятки, можливі також у випадках встановлених у ст. 132¹ Конституції України, зміст якого наводився нами вище.

Відмітимо також, що з нашої точки зору, запровадження виключного представництва особи в суді, зокрема й в адміністративному, адвокатом, за винятком певних законодавчо встановлених випадків (наприклад, законні представники) цілком відповідає європейським прагненням України, і більш того такі положення були прийняті в межах Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [218]. Запроваджуючи таку «адвокатську монополію» держава не порушила права громадян на захист. Реалізація такого права може передбачати спеціальні законодавчі процедури. Говорити про порушення конституційних прав чи прав передбачених ЄКПЛ у цьому разі також не видається можливим, оскільки розуміючи необхідність доступу до правосуддя та правничої допомоги широких верст населення, в тому числі й незахищених чи малозабезпечених, в Україні передбачили функціонування такого інституту як «безоплатна правнича допомога». Все вищенаведене корелюється також з висновками ЄСПЛ. Наприклад, у рішенні ЄСПЛ у справі Ейрі від 9 жовтня 1979 року [163] поряд із вказівкою на свободу розсуду держави у регулюванні питань забезпечення права на справедливий суд звертається увага на те, що п.1 ст. 6 ЄКПЛ може в деяких випадках зобов'язати державу надати адвокатську допомогу, якщо без такої допомоги неможливо забезпечити практичної реалізації права на судовий розгляд, якщо юридичне представництво надається в обов'язковому порядку, як це передбачено внутрішнім законодавством деяких Договірних Сторін стосовно різних видів судового спору, чи з огляду на складність процедури або справи

[163]. Також ЄСПЛ у рішенні у справі «Молдавська проти України» від 14 травня 2019 року зазначив, що вимога про те, щоб апелянт був представлений кваліфікованим правником перед судом касаційної інстанції, як, наприклад, вимога, що застосовується в даній справі, не може розглядатися як така, що суперечить ст. 6 ЄКПЛ, ця вимога чітко сумісна з особливостями статусу Верховного Суду як вищого суду, що розглядає апеляційні питання, і це загальна риса правових систем у ряді держав-членів Ради Європи; навіть більш широке обмеження вільного вибору захисника, що звужує його лише до адвоката перед усіма судами, само по собі не може підняти питання за ст. 6 ЄКПЛ, оскільки для забезпечення ефективного захисту особи можуть вимагатися конкретні юридичні кваліфікації, однак таке обмеження права заявника повинно мати достатню підставу у внутрішньому законодавстві, щоб уникнути свавілля [168].

Повертаючись до тези, що адвокат здійснює професійну правничу допомогу, зауважимо, що наразі визначення ані «професійної правничої допомоги», ані «правничої допомоги» в профільному законі, в якому встановлені правові засади діяльності адвоката, а саме в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не міститься. Також зауважимо, що в тексті ст. 59 та 131² Конституції України згадується саме «професійна правнича допомога», а в ст. 29 «правнича допомога». У ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», серед іншого, закріплено дефініції: «адвокатська діяльність», що визначається як «незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту» [138] та «інші види правничої допомоги – це види адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення [138]. Фактично, виходячи з положень Закону

України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» можна встановити лише види правничої допомоги.

Іншим законодавчим актом – Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» встановлено поняття «безоплатна правнича допомога», «правнича допомога» та «правничі послуги». «Безоплатною правничою допомогою» визначається правнича допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [140]. «Правничою допомогою», у свою чергу, визнається надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [140]. «Правничі послуги» – це надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації [140]. Тобто, законодавцем «правничі послуги» визнаються не як результат якоїсь діяльності адвоката, а сам процес такої діяльності, що не може бути підтримано. Тут зауважимо, що на наше переконання, послугою тут може бути консультації, складення заяв і т.д. Також додамо, що Конституційний Суд України й досі не надав тлумачення понять «професійної правничої допомоги» чи «правничої допомоги». У 2009 році у своєму рішенні № 23-рп/2009 у справі про право на правову допомогу Конституційний суд України лише визначив що таким правом є гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права [184].

Відсутність законодавчого визначення досліджуваного поняття у профільному законі та позицій Конституційного Суду України зумовили виникнення наукових дискусій щодо змісту «професійної правничої допомоги»

та «правничої допомоги» та розмежування цих двох понять. Наведемо лише деякі з них. Так, В.Т. Комзюк зазначає, що в широкому розумінні правова допомога – це діяльність, якої спрямовано на реалізацію та захист прав, свобод і законних інтересів заінтересованих суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах, не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; у вузькому розумінні – це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що призводить до поліпшення її життєдіяльності та соціальної адаптації [79]. Таку ж позицію відстоював й О.Г. Юшкевич [256, с. 129–132]. Стосовно поняття «правнича допомога», то на думку О.В. Крушніцької це багатоаспектна діяльність правників, спрямована на забезпечення верховенства права та реалізації прав кожної людини, яка вступає в певні правовідносини, зміст якої становлять здійснення юридично визначених засобів, що включають юридичні консультації та роз'яснення прав і процедур їх реалізації, допомогу в складанні й поданні заяв, клопотань, скарг та інших юридичних документів, ініціювання та участі у проведенні процесуальних дій і належному фіксуванні їх перебігу і результатів, оцінку належності, достовірності та допустимості доказів, аналізу законності юридичних рішень, вжиття заходів щодо поновлення порушених прав, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням [87, с.100]. Тобто, вказані науковці розглядають поняття «правничої допомоги» як родове явище, що здійснюється широким колом уповноважених на це законодавством суб'єктів, по відношенню до видового «професійної правничої допомоги», що здійснюється виключно адвокатами. Такої ж думки притримуємося й ми, також додамо, що схожа позиція близька й таким науковцям, як: М.Р. Аракелян [11, с. 229], О.М. Капля [70, с. 109], Є.В. Марич [94, с. 500], Ю.Т. Шрамко [252, с. 8]. Тож, можна сказати, що «правничу допомогу» не слід ототожнюється з «професійною правничою допомогою». З аналіз положень ст. 16 КАС України

можна встановити, що законодавцем також розрізнено ці два поняття, ст. 16 КАС України оперує як поняттям «правнича допомога», так і «професійна правнича допомога», що до речі, як нам видається зі змісту ч.2 ст.16 ототожнюється з представництвом в суді, що значно обмежує форми та види такої допомоги.

Під поняттям «професійна правнича допомога у судовому процесі України» Н.П. Артем'євою запропоновано розуміти здійснення адвокатом як самостійним учасником судочинства захисту та представництва у судовому процесі з метою забезпечення реалізації особами їх процесуальних прав і обов'язків [12, с. 61]. М.Р. Іванців під «професійною правничою допомогою» саме в адміністративному судочинстві розуміє професійну, адресну, орієнтовану допомогу, яка надається адвокатом стороні в адміністративному процесі під час розгляду відповідної адміністративної справи з метою захисту своїх прав і свобод, їх відновлення у разі порушення з боку суб'єкта публічної адміністрації на підставі прийнятих ним рішень, дій чи бездіяльності під час реалізації своїх владних повноважень [62].

На наше переконання, зважаючи на предмет дослідження, «професійна правнича допомога» в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів, є комплексом дій, які вчиняються адвокатом задля сприяння в реалізації суб'єктивного публічного права особи на звернення до суду з метою поновлення порушених прав, свобод чи законних інтересів таких осіб рішеннями індивідуального чи нормативного характеру суб'єктів владних повноважень.

Одним із видів професійної правничої допомоги є представництво інтересів особи в суді.

Ст. 55 КАС України встановлює, що сторона в адміністративній справі може брати участь у провадженні особисто або через представника [74]. Це положення передбачає відповідну правову можливість для позивача або відповідача, а також третіх осіб залучати осіб, які мають юридичний досвід, для

ведення адміністративної справи в адміністративних судах з метою представництва своїх суб'єктивних прав, свобод та інтересів.

Згідно з ч. 1 ст. 57 КАС України, існує два види представництва: перший – на законних підставах, другий – на договірних.

Під терміном «процесуальне представництво у судовому адміністративному процесі» О.В. Бачун пропонує розуміти як сукупність дій, вчинених особою – представником від імені особи, яку представляє, у правовій процесуальній формі, спрямованих на захист прав, свобод, інтересів цієї особи. Автором проведено класифікацію суб'єктів, які здійснюють законне представництво, за критерієм характеру взаємовідносин між законним представником і особою, щодо якої здійснюється представництво на групи: внутрішніх (тобто, батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників чи інших осіб, визначених законом) та зовнішніх законних представників (тобто, керівників юридичної особи чи інших уповноважених законом, положенням, статутом осіб – щодо інтересів юридичної особи; органи та інших осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб) [16, с.8].

Підтримаємо думку М.І. Смоковича щодо ознак представника в адміністративному судочинстві, до яких автором віднесено [201, с. 50]:

- представник має повноваження, які здійснюються в інтересах того, кого представляють в адміністративному суді. У цьому випадку представник діє від імені довірителя;

- представник не отримує жодної особистої вигоди в результаті адміністративного розгляду. Інакше кажучи, усі правові наслідки поширюються тільки на особу, яку представляють в адміністративному суді. Правові наслідки для особи, яку представляють в адміністративному суді виникають у результаті процесуальних дій представника, правомірно вчинених ним у межах своїх повноважень;

- представник уповноважений представляти інтереси в адміністративному судочинстві на підставі закону або належним чином укладеного договору;

- повноваження представника на представництво в адміністративному судочинстві мають бути передбачені договором або законом;

- участь представника в адміністративному судочинстві не позбавляє особу, яку представляють, можливості брати участь у судочинстві (вона може захищати свої права та інтереси разом із представником) [201, с. 50].

Різниця у представництві, яке здійснює адвокат й інші уповноважені особи полягає у: а) фактичній підставі залучення особи до представництва в адміністративному процесі; б) характеру взаємовідносин між представником і особою, щодо якої здійснюється представництво; в) інтересу у вирішенні справи [248, с. 84].

Принагідно до вищевикладеного відзначимо, що слід розмежовувати та відрізняти право здійснювати особою законне представництво та право на представництво. Так, у справі № 160/5149/19 від 06.2019 р за позовом 8 річної дитини про визнання бездіяльності протиправної та зобов'язання вчинити певні дії, Дніпровський окружний адміністративний суд не прийняв позов до провадження. У справі зазначалося, що позовна заява підписана адвокатом в інтересах малолітньої особи, на підставі Ордеру про надання правової допомоги. Окружний суд зазначив, що КАС України визначена адміністративна правосуб'єктність як здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов'язки, у тому числі доручати ведення справи представникові (адміністративна процесуальна дієздатність), належить фізичним особам, які досягли повноліття і не визнані судом недієздатними, а також фізичним особам до досягнення цього віку у спорах з приводу публічно-правових відносин, у яких вони відповідно до законодавства можуть самостійно брати участь. Відповідно до положень цивільного законодавства правочин, який укладений малолітньою особою та адвокатом у справі не є дрібним у розумінні ст. 31 Цивільного кодексу України. За правилами ст. 56 КАС України права, свободи та інтереси малолітніх та неповнолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні законні представники –

батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом. Отже, суд прийшов до висновку, що в даному випадку позов від 8 річної фізичної особи, як малолітньої особи, є таким, що поданий особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності та підписаний особою, яка не має права її підписувати [223], тобто адвокатом. Таким чином, у випадках, якщо нормативно встановлено законне представництво особи в адміністративному судочинстві, укладення такою особою договору про надання професійної правничої допомоги з адвокатом на представлення її інтересів в адміністративному суді, не тягне за собою юридичних наслідків, а відповідно адвокат не буде вважатися учасником судового процесу.

У цілому представництво особи в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів суб'єктів владних повноважень за законодавством (ст.1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») становить один із елементів адвокатської діяльності та видом правничої допомоги.

Адвокатська діяльність є тим особливим видом юридичної діяльності, в якому мораль, етика та право знаходяться в найбільш тісному зв'язку. Адвокатська діяльність, по суті, засновується на загальнодозвільному типі правового регулювання. Саме у процесі здійснення адвокатом своєї професійної діяльності отримують вираз ключові постулати правозахисту, верховенства права та правової активності [44, с.25]. Щодо цього М.Р. Аракелян зазначає: «За своєю суттю адвокатська діяльність є правозахисною, спрямованою на захист прав і свобод людини і громадянина. Ця обставина змінює зміст її філософсько-правових характеристик як щодо розширення змісту її гуманітарної правової значущості, так і правових форм їх закріплення у правовому статусі адвокатів, їхніх організацій, об'єднань. У цьому і полягає діалектика, сутність адвокатської діяльності. Адвокатура як структурна частина громадянського суспільства знаходиться в постійній взаємодії з державою» [11, с. 314–315]. Дійсно, якщо виходити з законодавчого визначення «адвокатської діяльності» в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що

було нами цитоване раніше у підрозділі, то адвокатська діяльність у цілому має й правозахисний характер та виконує однойменну функцію. Щодо діяльність адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів, то її слід розглядати, з нашої точки зору, як реалізацію адвокатом процесуальних прав та встановлених обов'язків при наданні професійної правничої допомоги в адміністративному судочинстві. Така діяльність адвоката забезпечена відповідними юридичними гарантіями, мова про які буде йти далі в контексті дослідження питання правового регулювання діяльності адвоката.

Процесуальні права та обов'язки адвоката в адміністративному судочинстві є похідними від процесуальних прав та обов'язків осіб, яких він представляє. На думку Є. В. Бережної, це не означає несамостійність адвоката як учасника адміністративного процесу. Здійснюючи процесуальні права та обов'язки клієнта, адвокат діє на власний розсуд, тобто так, як він вважає найбільш ефективно для захисту прав першого (тобто клієнта) у конкретній ситуації, звісно ж, дотримуючись при цьому вимог закону [18]. Адвокат в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів є самостійним учасником судового процесу зі своїми специфічними правами та обов'язками. Він самостійно обирає свою правову позицію у справі, способи та засоби представництва з метою відновлення прав, свобод і законних інтересів довірителя тощо. Проте така незалежність адвокатів обмежена чинним законодавством, і вона не повинна суперечити інтересам клієнта або завдавати їм шкоди.

Правове регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів потребує окремої уваги. У правовій науці, та науці адміністративного права зокрема, зустрічається розмаїття термінів, таких як «правове регулювання», «правові засади», «правові основи» адвокатської діяльності. Перш за все, слід визначитись із змістом такого поняття. Одразу відзначимо, що наукові думки можна класифікувати умовно кажучи на дві групи: 1) це визначення правового

регулювання в позитивіському розумінні права, де зміст цього явища становить сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили; 2) це розуміння правового регулювання в широкому сенсі, до якого відносять й судові рішення, а також так зване м'яке право.

Представники першої групи правове регулювання розглядають як: специфічний вплив, особливий порядок, що відзначається підвищеною чіткістю нормативної регламентації [41, с.89]; здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою упорядкування, закріплення, охорони й розвитку, а також вплив на поведінку та свідомість громадян шляхом проголошення їх прав та обов'язків, встановлення певних дозволів та заборон, затвердження певних правових актів [114, с.369]; діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права [246, с. 36]. Правовими засадами діяльності адвоката в адміністративному судочинстві у такому разі є система норм права, які закріплені у чинному законодавстві України, підзаконних нормативних актах, які встановлюють мету, завдання, правила, порядок, процедури діяльності адвокатів в адміністративному судочинстві [248, с.49]. За такої думки правове регулювання ототожнюється з нормативно-правовим забезпеченням діяльності адвоката, яке являє собою сукупність положень, що містяться як в міжнародних так і національних правових актах, що регулюють статусні характеристики адвоката, процедуру набуття статусу адвоката та засади здійснення адвокатської діяльності в цілому [249, с. 325].

Представники другої групи, приміром І.Г. Орловська, сформулювала власне визначення поняття «адміністративно-правове регулювання адвокатської діяльності» як спрямовану на забезпечення охорони та захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, а також публічних інтересів держави і суспільства, сукупність основних засобів, за допомогою яких держава впливає на відносини (такі як норми права, правовідносини, акти тлумачення і застосування правових норм) [106, с. 423].

З нашої точки зору, не слід зводити розуміння правового регулювання діяльності адвоката лише до унормування нормативними актами, а також необхідно розмежовувати поняття «правові засади» чи «засади» організації та діяльності адвокатури та «правове регулювання» діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. Не заперечуємо той факт, що відповідно до положень ст. 131² Конституції України «Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом» [81], тобто нормативним актом, прийнятим у відповідності до встановленої процедури Верховною Радою України як єдиним законодавчим органом, проте вважаємо, що в ст. ст. 131² йдеться про правові основи та принципи функціонування та діяльності адвокатури й адвоката відповідно. Коли мова йде про унормування правил поведінки, правового та процесуального статусу адвоката у судовому процесі, юридичній гарантій діяльності адвоката, то слід вживати термін саме «правове регулювання» та не ототожнювати його з нормативним забезпеченням чи нормативним регулюванням.

У зв'язку із вищенаведеним пропонуємо класифікувати правове регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарженні індивідуальних та нормативно-правових актів за наступними критеріями.

1) За предметом регулювання:

- правове регулювання професійних права та обов'язків (наприклад, Конституція України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про безоплатну правничу допомогу», Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 12.04.2019 р. № 41, Основні положення про роль адвокатів, прийняті восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй із запобігання злочинам (Гавана (Куба) 27 серпня по 7 вересня 1990 року) [107], рішення Європейського суду з прав людини «Мішо проти Франції» (Michaud v. France, No. 12323/11) [259] та ін.)

- правове регулювання гарантії діяльності адвоката (наприклад, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Рішення Ради адвокатів України від 02.08.2022 р. № 63 «Щодо недопущення порушень права адвоката на ефективну участь в процесі при здійсненні адвокатської діяльності в суді». [255] та ін.);

- правове регулювання юридичної відповідальності (наприклад, КАС України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ін.);

- правове регулювання процесуальних прав і обов'язків (КАС України, рішення Верховного Суду, наприклад, постанова Верховного Суду у справі № 380/1598/22 від 08 вересня 2022 р. [123] та ін.)

2) За рівнем правового закріпленні:

- правове регулювання на національному рівні (законодавство України у розумінні Конституційного Суду України у справі про тлумачення терміну «законодавство» [186], рішення Конституційного Суду України, рішення Верховного Суду та ін. джерела права);

- правове регулювання на міжнародному рівні (правові акти міжнародних організацій, наприклад, Хартія основних принципів європейської адвокатської професії від 25 листопада 2006 [237]).

3) За джерелом права правове регулювання, що передбачене:

- Конституцією України (статті 59 та 131²)

- міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (наприклад, Європейська конвенція з прав людини [80]);

- законами України (вже згадані в п. «1»), Закон України «Про захист персональних даних» та ін.);

- Указами Президента України (наприклад, Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021 «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023» [151]);

- підзаконними нормативно-правовими актами (наприклад, Наказ Міністерства фінансів України. «Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції її заповнення» від 29.01.2016 р. № 24 [145]);

- практикою ЄСПЛ (наприклад, рішення Європейського суду з прав людини «Мішо проти Франції» (Michaud v. France, No. 12323/11) [259]);

- рішеннями Конституційного Суду України (наприклад, Рішення Конституційний суд України у справі про право на правову допомогу від 30.09.2009 р. N 23-рп/2009 [184]);

- рішеннями Верховного Суду (наприклад, постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 320/5420/18 від 01 липня 2020р [115]);

- іншими судовими рішеннями (сукупне поняття судової практики);

- м'яке право (наприклад, Рекомендація Rec(2000)21 від 25 жовтня 2000 року Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про свободу професії адвоката [156]).

4) За юридичною силою:

- нормативне правове регулювання, тобто те, яке встановлює загальнообов'язкове (імперативне) правило поведінки для невизначеного кола осіб;

- ненормативне (індивідуальне) правове регулювання (наприклад, Рішення НААУ «Про затвердження роз'яснення щодо гарантій адвокатської діяльності та окремих умов дисциплінарної відповідальності» № 74 від 26 лютого 2016 року [143])

Зважаючи на розгалуженість правового регулювання діяльності адвоката, спробуємо надати коротку характеристику його видів за предметом регулювання. Тут відзначимо, що такий вибір обумовлений тим, що на наше переконання, кожен з надалі вказаних актів може бути віднесений й до інших видів в залежності від кваліфікуючих критеріїв.

При дослідженні *правового регулювання професійних прав та обов'язків адвоката* в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів, перш за все, звернемося до міжнародного виміру.

В Основних положеннях про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом Організації Об'єднаних Націй зазначено, що «адекватне забезпечення прав людини і основних свобод, на які усі люди мають право, надається їм в економічному, соціальному, культурному, суспільному і політичному житті і вимагає, щоб усі люди мали ефективну можливість користування юридичною допомогою, здійснюваною незалежною юридичною професією»; «адвокати повинні постійно дбати про честь і гідність своєї професії як важливі учасники здійснення правосуддя» [107].

У Хартії основних принципів європейської адвокатської професії від 25 листопада 2006 року наголошено, що адвокат у відносинах з фізичною особою, компанією або державою виконує роль довіреного радника та представника клієнта, професіонала, шанованого третіми сторонами, а також невід'ємного учасника процесу здійснення справедливого правосуддя; втілюючи всі ці елементи, адвокат, який вірно служить інтересам свого клієнта і захищає його права, також виконує функцію правозахисника в суспільстві, яка полягає в упередженні та запобіганні конфліктів, гарантуванні вирішення спорів згідно із загально визнаними принципами цивільного, публічного або кримінального права з належним урахуванням прав та інтересів громадян, для подальшого розвитку права та захисту громадських свобод, утвердження справедливості та верховенства права [237].

Хартія містить перелік принципів, спільних для всієї європейської адвокатської професії, їх десять. До них, зокрема, належать такі [237]:

- a) незалежність адвоката та свобода адвоката у веденні справи клієнта;
- b) право та обов'язок адвоката зберігати конфіденційність матеріалів клієнта та професійну таємницю;
- c) уникнення конфлікту інтересів між різними клієнтами, а також між клієнтом і представником;

- d) дотримання честі і гідності адвокатської професії, особиста непідкупність та бездоганна репутація адвоката;
- e) дотримання лояльності до клієнта;
- f) справедливе ставлення до клієнта щодо винагороди;
- g) дотримання професійної компетентності адвоката;
- h) підтримання поваги до колег;
- i) дотримання поваги до верховенства права та справедливого здійснення правосуддя;
- к) здійснення саморегулювання адвокатської діяльності

У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів від 25 жовтня 2000 року № (2000) 21 йдеться про засадничу роль, яку адвокати і професійні об'єднання адвокатів відіграють у забезпеченні захисту прав людини і основоположних свобод; наголошено на необхідності просування свободи професійної діяльності адвокатів для захисту верховенства права. Також передбачено обов'язок осіб, які займаються консультуванням населення, дотримуватися етичних правил, що не можна ігнорувати. До головних обов'язків адвокатів Рекомендацією вказані такі: «а) консультування клієнтів з питання їх юридичних прав та обов'язків, а також можливого результату і наслідків справи, включно із фінансовими витратами; б) спроба вирішити справу перш за все мирним шляхом; в) порушення судового позову з метою захисту, поваги і забезпечення прав та інтересів своїх клієнтів; г) уникнення конфліктів; д) не брати на себе більше роботи, ніж вони в змозі виконати» [156].

На вітчизняному рівні основні професійні права та обов'язки адвокатів визначені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відповідно до цього Закону адвокат має право у процесі своєї адвокатської діяльності вчиняти дії, які не заборонені законом, правилами професійної поведінки та договором про надання правничої допомоги і необхідні для належного виконання договору про надання правничої допомоги [138], в тому числі:

- представлення і захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб у судах, органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях та громадських органах незалежно від форм власності, у присутності громадян, працівників і посадових осіб, уповноважених вирішувати відповідні питання на території України та за її межами;

- доповідати на прийомі в посадових і службових осіб клопотання і скарги і відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

- бути присутнім на засіданнях колегіального органу під час розгляду заяв і скарг та давати роз'яснення по суті заяв і скарг;

- збирати відомості про факти, що можуть бути доказами, запитувати, одержувати та вилучати предмети, документи і їх копії, ознайомлюватися з ними, проводити опитування за згодою заінтересованої особи в установленому законом порядку;

- використовувати технічні засоби, зокрема ксерокопіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює правничу допомогу, а також фіксувати перебіг провадження та судового розгляду, в якому бере участь адвокат, у порядку, встановленому законом;

- здійснювати будь-які інші права, передбачені цим та іншими законодавчими актами [138].

Професійними обов'язками є:

- дотримання присяги адвоката України і правил адвокатської етики;
- подання на вимогу клієнта звіту про виконання договору про надання правничої допомоги;

- негайне інформування клієнта про конфлікт інтересів;

- підвищення власного професійного рівня;

- виконання рішення адвокатського самоврядування;

- виконання інші обов'язки, передбачених законом [138].

Також адвокату забезпечує захист персональних даних про клієнта, якими він володіє, відповідно до законодавства з питань захисту персональних даних

Закон також встановлює, що адвокат не повинен:

- розголошувати без згоди клієнта відомості, що становлять професійну таємницю, та використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб;
- займати позицію, що суперечить волі клієнта, за винятком випадків, коли адвокат переконаний у власній вигоді клієнта [138].

Вважаємо за необхідне, зупинитись детальніше на праві адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури, яке знайшло своє практичне втілення у функціонуванні адвокатського самоврядування. Можна сказати, що система адвокатського самоврядування має встановлені законодавством форми та здійснюється через: З'їзд адвокатів України; Рада адвокатів України; Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури; Вища ревізійна комісія адвокатури; Конференція адвокатів регіону; Рада адвокатів регіону; Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія; Ревізійна комісія регіону. Органи адвокатського самоврядування об'єднує Національна асоціація адвокатів України, яка діє через організаційні форми адвокатського самоврядування вказані вище.

Положенням про Раду адвокатів України, затвердженого Установчим з'їздом адвокатів України від 17 листопада 2012 р. визначено статус Ради адвокатів України як національного органу адвокатського самоврядування, на який державою покладено виконання у період між з'їздами адвокатів України публічно-представницьких функцій недержавного самоврядного інституту, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання правової допомоги на професійній основі адвокатури України. До повноважень Ради адвокатів України віднесено: затвердження порядку складання радою адвокатів регіону протоколу про адміністративне правопорушення та форми протоколу; визначення порядку та форми підвищення кваліфікації адвокатами; здійснення методичного керівництва та організація підвищення кваліфікації адвокатів;

вжиття відповідно до законодавства заходів щодо усунення державними органами та органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами порушень професійних прав та гарантій адвокатської діяльності; внесення пропозицій про усунення виявлених порушень і недоліків та притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у допущених порушеннях; надання роз'яснення з питань, пов'язаних із адвокатською діяльністю; здійснення інші повноваження на основі та на виконання Конституції та законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України; виконання інших функцій відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та рішень з'їзду адвокатів України, цього Положення [112].

Стосовно НААУ то, асоціація створена у відповідності до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та є всеукраїнською недержавною неприбутковою професійну організацією, основною метою її діяльності є об'єднання адвокатів України для сприяння розвитку та зміцнення інституту адвокатури, підвищенні рівня правової допомоги, що надається адвокатами, підвищенні ролі та авторитету адвокатури в суспільстві, забезпеченні реалізації завдань адвокатського самоврядування, захисту прав та законних інтересів адвокатів [207]. З моменту реєстрації Національної асоціації адвокатів України в Державному реєстрі її членами стають усі особи, які мають свідоцтво про присвоєння кваліфікації адвоката, а решта – з моменту складення присяги адвоката України. Тут відзначимо, що хоча законодавчо адвокатське самоврядування визнається правом особи, а не обов'язком, проте попередня теза щодо членства в НААУ може говорити про номінальність такого права і переведення його до обов'язків.

Також професійним правом адвоката, на наше переконання, є надання правничої допомоги безкоштовно. Тут відмітимо, що з початком збройної агресії РФ проти України та в умовах широкомасштабного вторгнення на територію України, значна кількість українських адвокатів активізували надання правничої допомоги на засадах «pro bono» (від лат. pro bono publico – заради суспільного блага), тобто допомоги, яка надається на добровільних

засадах і без оплати як громадська діяльність (взагалі позбавлена такої ознаки як оплата (наявність певного відшкодування) за її надання) [54, с. 287]. Правовим підґрунтям такого надання стало рішення Ради адвокатів України від 23 квітня 2016 року № 118 [144].

В останні роки все більше актуальності набувають дослідження, присвячені темам щодо окремих аспектів виконання обов'язків адвокатом як суб'єктом первинного фінансового моніторингу та дотримання гарантій [248, с.43]. Досліджуючи питання щодо обов'язку адвоката, повідомляти спеціально уповноважений орган про свої підозри щодо фінансових операцій, слід звернутися до положень рішення Європейського суду з прав людини «Мішо проти Франції» (Michaud v. France, No. 12323/11), в якому йдеться про таке зобов'язання адвокатів виключно у випадку якщо в межах професійної діяльності адвокат: 1) приймає участь від імені і за рахунок клієнта в угодах щодо фінансів або нерухомості або діють як довірители; 2) допомагає клієнту у підготовці або здійсненні трансакцій щодо визначених операцій [259]. У цьому разі йдеться про обов'язок адвоката повідомляти про підозру виключно про діяльності, яка є : віддаленою від довіреної адвокатам місії захисту; подібної до діяльності представників інших професій, які підпадають під цей обов'язок. Сутність місії захисту має слугувати основою для професійної таємниці адвоката [100, с 95].

Правове регулювання гарантій діяльності адвоката під якими, можна розуміти систему умов і заходів, встановлених правовими нормами, що спрямовані на забезпечення ефективного виконання прав та обов'язків адвоката при здійсненні ним правничої допомоги, які, зокрема, але не виключно, встановлені ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», іншими законами, підзаконними актами, міжнародними договорами згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до роз'яснень НААУ фундаментальним принципом здійснення адвокатської діяльності є незалежність інституту адвокатури та кожного адвоката (статті 1, 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську

діяльність»). Незалежність адвокатської діяльності забезпечується на законодавчому (національному і міжнародному) та практичному рівнях недопущенням будь якого втручання, переслідування, насильства стосовно адвоката з боку держави, суспільства, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб. Позитивним обов'язком держави є створення належних умов для діяльності адвокатури, забезпечення прав адвоката та дотримання гарантій адвокатської діяльності, проведення неупередженого розслідування фактів таких порушень [143].

Підтримаємо позицію Н.С. Горбань, яка за результатами аналізу положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» поділила гарантії за їх юридичним призначенням на певні групи, а саме: – загальні Гарантії, які передбачені в пунктах 1, 6, 9, 11, 16 ч. 1 ст. 23 Закону; – гарантії дотримання адвокатської таємниці, що містяться в пунктах 2, 4, 8 ч. 1 ст. 23 Закону; – особливий порядок притягнення адвоката до відповідальності, закріплений в пунктах 13, 14, 15, 17 ч. 1 ст. 23 Закону; – процесуальні гарантії, відображені в пунктах 3, 5, 7, 10, 12, 13 ч. 1 ст. 23 Закону [43, с.285-286].

Встановлені у вітчизняному правовому полі гарантії діяльності адвоката кореспондуються також й з гарантіями закріпленими у вже згаданих вище Основних положеннях про роль адвоката (прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р.) [107], які визначають, Уряди мають забезпечити адвокатам:

а) можливість здійснювати їх професійні обов'язки без залякування, перешкод, завдання турботи й недоречного втручання;

б) можливість вільно пересуватися і консультувати клієнта у своїй країні та за кордоном;

в) виключення можливості піддавати покаранню або погрожувати його застосуванням та можливості обвинувачення, адміністративних, економічних та інших санкцій за дії, здійснювані відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм [107].

Правове регулювання юридичної відповідальності адвокатів. Крім покладення на адвокатів обов'язків також передбачено підстави для притягнення їх до юридичної відповідальності. Відзначимо, що в залежності від виду порушення юридичних приписів, відповідальність адвокатів можлива при порушенні ним процесуальних обов'язків, професійних обов'язків чи вчинення кримінально караних правопорушень.

Комплекс правових актів, що встановлюють засади юридичної відповідальності адвокатів не обмежуються Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (розділом VI), до них можна віднести й Правила адвокатської етики, процесуальні закони та ін. Приміром, суд може постановити окрему ухвалу щодо адвоката у разі зловживання ним процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, наявності у підписаній ним позовній заяві суттєвих недоліків тощо. Водночас відповіді на питання щодо того, які саме недоліки слід вважати суттєвими, законодавець не надає, залишаючи його вирішення суду. До того ж, окремі ухвали можуть стати передумовою для притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності, адже направлятимуться судом до відповідної кваліфікаційнодисциплінарної комісії адвокатури [13, с.344]. Як зауважує, Н. Кучерук, у разі невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами представником учасника справи, враховуючи конкретні обставини справи, суд може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника [90].

Правила адвокатської етики, затверджені 3'їздом адвокатів України від 09 червня 2017 року (із змінами та доповненнями) мають на меті уніфіковане закріплення традицій і досвіду української адвокатури в сфері тлумачення норм адвокатської етики, а також загальноновизнаних деонтологічних норм і правил, прийнятих у міжнародному адвокатському співтоваристві [137]. Правила складаються з 11 глав і 70 статей, якими передбачено вимоги принципи адвокатської етики, так як незалежність і свобода адвоката під час надання юридичних послуг, законність, пріоритет інтересів клієнта, заборона конфлікту інтересів, конфіденційність, компетентність і сумлінність, повага до

адвокатської професії, а також вимоги до реклами юридичних послуг. За порушення приписів Правил адвокатської етики передбачено притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Цікавим видається питання притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за порушення правил несумісності (ст. 31 Закону України «про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Несумісною з діяльністю адвоката є: робота на посадах осіб, зазначених у п. 1 ч. 1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції»; нотаріальна діяльність; військова або альтернативна (невійськова) служба; судово-експертна діяльність. Однак, враховуючи введення воєнного стану та повномасштабної збройної агресії проти України, Рада адвокатів України у своєму рішенні закріпила положення, за яким не вважається порушенням вимог щодо несумісності із статусом адвоката проходження ним військової або альтернативної служби саме під час воєнного стану [148], тобто притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності не буде відбуватися у випадку суміщення адвокатської діяльності та військової служби.

Ще однією підставою притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката, що заслуговує на увагу, є несплата внесків понад 3 місяці. Дане питання регулюється Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Положенням про внески на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 3 лютого 2017 року № 4 [109]. Накладення дисциплінарного стягнення з цих підстав також неодноразово ставали предметом розгляду в адміністративному суді. Показовим в цьому сенсі є постанова Верховного Суду від 9 серпня 2019 року у справі № 1540/4358/18, в якій колегія суддів підтвердила, що несплата адвокатом внесків понад 3 місяці вважається грубим дисциплінарним правопорушенням. Крім того, колегія суддів не прийняла доводи касаційної скарги з приводу того, що строк притягнення до відповідальності вплив, на тій підставі що факт правопорушення слід відрахувати з моменту виникнення обов'язку зі сплати щорічного внеску на реалізацію діяльності органів

адвокатського самоврядування, а Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не містить визначення поняття «триваюче правопорушення». Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду зазначає, що дійсно Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не містить поняття «триваюче правопорушення» проте триваючими визначаються правопорушення, які, почавшись з якоїсь протиправної дії або бездіяльності, здійснюються потім безперервно шляхом невиконання обов'язку. Початковим моментом такого діяння може бути активна дія або бездіяльність, коли винний або не виконує конкретний покладений на нього обов'язок, або виконує його неповністю чи неналежним чином. Відсутність у Законі України «Про адвокатуру» поняття «триваюче правопорушення» не може бути підставою для звільнення від відповідальності [118].

Правове регулювання процесуальних прав та обов'язків адвоката у провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів перш за все здійснюється КАС України, однак не виключно ним.

Адвокат має процесуальні права, що й особи (учасники справи), яких вони представляють. Це підтверджується положеннями статті 60 КАС України. Здебільшого їх права та обов'язки закріплені у ст. 44 КАС України, їх перелік не є вичерпними. Відзначимо, що законодавчо можуть бути встановлені додаткові права і обов'язки адвоката. Приміром, ст. 18 КАС України закріплений обов'язок адвокатів реєструвати офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі (далі - ЄСІТС), крім того статтею також встановлені правові наслідки «нереєстрації» електронного кабінету, передбачені в КАС України. У світлі цього згадаємо справу № 380/1598/22 (адміністративне провадження № К/990/16599/22) в якій ухвалою Львівського окружного адміністративного суду від 25 січня 2022 року, залишеною без змін постановою Восьмого апеляційного адміністративного суду від 31 травня 2021 року, позовну заяву було повернуто позивачу, інтереси якого представлял адвокат, на підставі пункту 3 частини четвертої статті 169 Кодексу адміністративного судочинства України. Ухвалюючи вищезазначене

судове рішення по повернення позовної заяви, суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, виходив з того, що з 5 жовтня 2021 року адвокати зобов'язані зареєструвати свої офіційні електронні адреси в ЄСІТС в обов'язковому порядку та вчиняти процесуальні дії виключно в електронній формі, однак позивач підписав та подав позовну заяву у письмовій формі, а не у електронній формі через ЄСІТС з використанням власного кваліфікованого електронного підпису, як це передбачено пунктом 16 розділу III Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Не погодившись з таким судовим рішенням адвокат звернувся із касаційною скаргою до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду [123]. Верховний Суд прийшов до висновку, що звернення з процесуальними документами в електронній формі з обов'язковим їх скріпленням власним електронним підписом учасника справи з використанням підсистеми «Електронний суд» є лише альтернативою, яка не виключає можливості звернення учасників справи до суду з позовними заявами, скаргами та іншими визначеними законом процесуальними документами, оформленими в паперовій формі та підписаними безпосередньо учасником справи або його представником. [123].

Більш детально процесуальні права та обов'язки адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів будуть розглянуті нами у наступному Розділі дисертаційної роботи.

Також відмітимо провідну роль у правовому регулюванні діяльності адвоката, як своєрідного дороговказу на майбутнє удосконалення інституту адвокатури в цілому Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. Нею передбачено кілька заходів спрямованих на: 1) посилення гарантій адвокатської діяльності, її видів і професійних прав адвокатів, удосконалення самоврядності адвокатури; 2) розширення можливостей доступу до державних реєстрів та баз даних при здійсненні адвокатської діяльності; 3) конкретизацію підстав, процедур притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та порядку оскарження рішення

про притягнення до такої відповідальності; 4) запровадження інституту спрощеного дисциплінарного провадження; 5) удосконалення порядку розгляду скарг на дії адвоката; 6) перегляд вимог щодо набуття права на зайняття адвокатською діяльністю, запровадження прозорої процедури проведення єдиного кваліфікаційного іспиту, стажування кандидатів, порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України; 7) удосконалення: а) організаційно-правових форм здійснення адвокатської діяльності та засад діяльності органів адвокатського самоврядування, удосконалення професійних стандартів діяльності адвоката; б) порядку та умов залучення адвокатів до надання безоплатної правової допомоги; в) статусу помічника адвоката; г) порядку захисту прав адвоката під час здійснення професійної діяльності [151].

Тож, підсумовуючи все вищенаведене, можна стверджувати, що правове регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів слід розуміти як сукупність правових норм, які спрямовані на унормування: реалізації адвокатом своїх професійних прав та обов'язків, процесуальних прав та встановлених обов'язків при наданні професійної правничої допомоги в адміністративному судочинстві; гарантій адвокатської діяльності та притягнення адвокатів до юридичної відповідальності.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ АДВОКАТА В ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

2.1. Процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії відкриття провадження та під час підготовчого провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів.

Відкриття провадження у справі щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів є першою стадією провадження, яка має характерні етапи та процесуальні дії. Надання якісної професійної правничої допомоги адвокатом на стадії відкриття провадження у справі є головною передумовою для початку розгляду справи по суті та прийняття рішення у справі. На стадії відкриття провадження у справі адвокат може здійснювати певне коло процесуальних прав, які мають різне функціональне навантаження. Однак, при цьому адвокат повинен дотримуватися своїх обов'язків. Всі процесуальні дії адвоката повинні сприяти досягненню завдання зазначеної стадії, а саме постановлення ухвали про відкриття провадження у справі. Адвокат як представник в адміністративному судочинстві повинен не тільки представляти права та інтереси клієнта, а й дотримуватися у своїй діяльності принципів законності, добросовісності та порядності, поважати суд та інших учасників процесу, сприяти неупередженості, об'єктивності, цілісності адміністративної справи тощо, починаючи із першої стадії [27, с. 89].

Про обов'язки юридичного й морального характеру перед клієнтами, судом, іншими органами державної влади, адвокатським співтовариством у цілому й перед суспільством окремо, яких має дотримуватися адвокат під час ведення своєї професійної діяльності, йдеться і в Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (п. 1.1) [58]. Наприклад, у Кодексі зазначено, що багато завдань, що виконуються адвокатом, вимагають його абсолютної незалежності і відсутності будь-якого впливу на нього,

пов'язаного перш за все з його особистою зацікавленістю або з тиском ззовні [58]. До речі, незалежність адвоката, як і неупередженість судді (п. 2.1.1), так само потрібна для довіри до судового провадження. У Загальному кодексі також вказується й на те, що довірчі відносини можуть виникнути лише в разі відсутності сумнівів щодо професійної честі, гідності й порядності адвоката.

Наукові розвідки щодо відкриття провадження обмежуються визначенням відкриття провадження у загальному розумінні. Так, Гебеш С.А у дисертаційному дослідженні «Відкриття провадження в адміністративній справі як стадія адміністративного судочинства» спробував сформулювати визначення відкриття провадження у справі адміністративного судочинства у загальному розумінні. Під останнім визначив як встановлений законодавством України порядок здійснення судом юридично значущих процесуальних дій, направлених на: 1) прийняття позовної заяви; 2) перевірку позовної заяви на відповідність встановленим законом вимогам, строків подання, виявлення недоліків, встановлення факту адміністративної дієздатності позивача або належності повноважень представника, підстав звернення, правильність підсудності справи; 3) прийняття рішення про подальший розгляд справи по суті [36, с. 36]. Д. Д. Гнап у дисертації «Відкриття провадження у справі як стадія адміністративного процесу» під відкриттям провадження у справі розуміє стадію адміністративного процесу, на якій суд вирішує питання про відкриття провадження у справі у суді першої інстанції, перевіряє наявність у особи, яка звернулася до суду, дотримання права на звернення і дотримання встановленого порядку [39, с. 113]. Зазначений підхід дослідниці розкриває суть відкриття провадження у справі у широкому розумінні, враховуючи, що адміністративне судочинство є частиною адміністративного процесу [260].

Стадія відкриття провадження у справі має важливе значення, так виступає фільтруючим механізмом для запобігання розгляду справ, які вже існують, сприяє підвищенню якості адміністративного судочинства, зменшенню кількості помилкових і незаконних рішень та порушень чи обмежень права на доступ до адміністративного суду [260, с. 28].

Характеризуючи відкриття провадження у справі, деякі науковці розглядають її як першу стадію адміністративно-позовного провадження та ототожнюють зазначену стадію із порушенням адміністративної справи [6, с. 100]. З зазначеного можна дійти висновку, що системного аналізу відкриття провадження у справі щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів не було, також оминалося увагою дослідження процесуальних прав та обов'язків адвоката під час зазначених проваджень.

Розглянемо особливості відкриття провадження у справі щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. Для відкриття провадження у справі характерні певні процесуальні строки. За загальним правилом строки відкриття провадження передбачені у ч. 8 ст. 171 КАС України [74]. Так, питання про відкриття провадження в адміністративній справі суддя вирішує протягом п'яти днів з дня надходження до адміністративного суду позовної заяви, заяви про усунення недоліків позовної заяви.

Важливе значення відіграє обчислення строку відкриття провадження у справі. Початком перебігу процесуального строку, в який адміністративний суд має вирішити питання про відкриття провадження у справі, вважається наступний день після дня надходження позовної заяви до суду або день, який є кінцевим днем наданого строку для усунення недоліків позовної заяви, та завершується на п'ятий день від дня початку перебігу цього строку. День, коли позовна заява з доданими матеріалами зареєстрована канцелярією суду, вважається днем надходження матеріалів до суду.

Традиційний поділ етапів відкриття провадження у справі ґрунтується на законодавчих положеннях. Відкриття провадження у справі складається із таких етапів, як: (1) пред'явлення позову; (2) вирішення питань, які визначені у ч. 1 ст. 171 КАС України; (3) прийняття рішення на стадії відкриття провадження у справі. Звернемося до аналізу етапів, які наповнюють стадію відкриття провадження у справі.

Пред'явлення позову є першим етапом відкриття провадження у справі. Процесуально-правовий аспект позову виражається у зверненні до адміністративного суду з проханням про розв'язання публічно-правового спору по суті і про захист порушеного публічного суб'єктивного права або інтересу [73, с. 352]. Звертаємо увагу, що зазначене порушення прав, свобод та інтересів можливе за умови прийняття рішення індивідуального характеру чи прийняття нормативно-правового акту. Позов знаходить своє закріплення в особливій процесуальній формі – позовній заяві, позов і позовна заява є різними категоріями, що співвідносяться як зміст та форма [242, с. 266]. Погоджуємося із зазначеним науковим підходом. Звернення до адміністративного суду із позовом можливе у разі подання позовної заяви, яка є заявою по суті справи.

Доцільно зазначити, що позовну заяву слід розглядати крізь призму поняття «позов» під яким необхідно розуміти належним чином процесуально-оформлену матеріально-правову вимогу позивача до відповідача [242, с. 266].

Отже, подання позовної заяви до адміністративного суду є процесуальною підставою виникнення провадження у справі щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, а отже є юридичним фактом, який призводить до виникнення низки процесуальних дій.

Зазначимо, що подання позовної заяви до суду супроводжується сукупністю підготовчих дій адвоката: (1) адвокат повинен надати консультацію клієнту (позивачу); (2) отримати інформацію щодо обставин справи; (3) з'ясувати, чи вчинялись якісь дії позивачем щодо врегулювання спору з метою відновлення прав; (4) дослідити ознаки рішення з метою встановлення його виду (індивідуальний чи нормативно-правовий акт), що зумовить формулювання способів судового захисту та предмет оскарження; (5) обрати тактику ведення справи.

Слід наголосити, що провадження в адміністративному судочинстві бере свій початок саме з отримання позовної заяви канцелярією суду та її реєстрації [6, с. 100]. Відповідно до ч.1 ст. 168 КАС України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви в суд першої інстанції, в якому вона реєструється та не

пізніше наступного дня передається судді [74]. Відносно складу суду зауважимо, що для розгляду справ щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів передбачається як одноособовий, так і колегіальний розгляд справи. На думку О. О. Марченко, при одноособовому розгляді справи забезпечується швидке і економічне її вирішення, однак зростає особиста відповідальність судді за ухвалене рішення та постає небезпека незаконного впливу на нього з боку однієї зі сторін та прийняття упередженого рішення. Серед переваг колегіального розгляду відмічається всебічне дослідження і зважена оцінка обставин справи, результатом чого стає ухвалення рішення, яке відповідає усім вимогам матеріального та процесуального права, але, разом з тим, потрібно більше часу для ознайомлення суддів із матеріалами справи для подальшого спільного обговорення [96, с.82-83].

Позовна заява подається адвокатом до адміністративного суду, враховуючи правила розмежування предметної юрисдикції та територіальної юрисдикції. Наприклад, у справах щодо оскарження індивідуальних актів про притягнення до адміністративної відповідальності, у справах пов'язаних з виборчим процесом чи процесом у сфері медіа, підприємств, установ, організацій, їх посадових та службових осіб, творчих працівників суб'єктів у сфері медіа, що порушують законодавство про вибори та референдум позовна заява повинна подаватися до місцевого загального суду як адміністративного (ч. 1 чт. 20 КАС України) [74]. До окружного адміністративного суду подається позов щодо оскарження рішень органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб подається до окружного адміністративного суду за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 275 КАС України) [74]. Позов щодо оскарження рішень Центральної виборчої комісії подається до апеляційному адміністративному суду в апеляційному окрузі, що включає місто Київ (ч. 2 ст. 22 КАС України) [74]. Позовна заява про застосування санкції згідно із ст. 4 Законом України «Про санкції», подається до Вищого антикорупційного суду (ч. 3 ст. 20 та ч. 1 ст. 283-1 КАС України) [74]. До Верховному Суду позов щодо оскарження актів Верховної Ради України,

Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ч. 4 ст. 22 КАС України) [74]. Отже, адвокат пред'являючи позовну заяву до адміністративного суду повинен чітко розуміти правила розмежування предметної юрисдикції.

Визначаючи територіальну юрисдикцію, слід керуватися наступними правилами, а саме: (1) загальними правилом (позов щодо приводу оскарження індивідуальних актів подається за вибором позивача адміністративним судом за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання (перебування, знаходження) або за місцезнаходженням відповідача, крім випадків, визначених цим Кодексом – ч. 1 ст. 25 КАС України) [74]; (2) спеціальні правила або виключна підсудність (позови щодо оскарження нормативно-правових актів) подаються до окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ (ч. 1 ст. 27 КАС України) [74]. Зазначимо, що визначаючи правила територіальної юрисдикції, адвокат, у першу чергу, звертає увагу на предмет оскарження (індивідуальний чи нормативно-правовий акт), від чого буде залежати обрання суду за територіальною належністю.

Стосовно форми подання позовної заяви, то вона визначається законом. Позов подається адвокатом у паперовій або електронній формі. У ч. 2 ст. 160 КАС України регламентується, що позовна заява подається в письмовій формі позивачем або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Позовна заява може бути складена шляхом заповнення бланка позову, наданого судом [74].

Зазначимо, що враховуючи процеси діджиталізації, зокрема судової системи, передбачається і обмін документами з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [42]. У ч. 6 ст. 18 КАС України регламентується, що адвокати реєструють свої електронні кабінети в ЄСІТС або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку [74]. Порядок функціонування зазначеної системи визначено Положенням про порядок функціонування окремих підсистем

(модулів) ЄСІТС, яке було затверджено рішенням Вищої ради правосуддя 17.08. 2021 р. У пункті 5.4.1. зазначеного Положення та ч. 5 ст. 18 КАС України визначається, що електронний кабінет – персональний кабінет (вебсервіс чи інший користувацький інтерфейс) у підсистемі (модулі) ЄСІТС, за допомогою якого особі, яка пройшла електронну ідентифікацію, надається доступ до інформації та сервісів ЄСІТС або її окремих підсистем (модулів), у тому числі можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, а також між учасниками судового процесу. Електронна ідентифікація особи, зокрема адвоката, здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису чи інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначно встановити особу [111].

Тобто електронне судочинство – це не просто використання інформаційних технологій у судовій діяльності, а й використання інформаційних технологій як інструменту вчинення процесуальних дій [190]. При цьому, слід зазначити, що є і недоліки, які пов'язані із функціонуванням ЄСІТС. Зокрема, адвокат на кожній стадії розгляду справи повинен авторизуватися, зробити комплекс дій, внаслідок яких його буде приєднано до справи та він зможе вчиняти комплекс процесуальних дій. Однак, зазначене свідчить про обмеження його прав, так як приєднання до матеріалів справи залежить від дій суду, які можуть невчасно вчинятися або взагалі не вчинятися. У зв'язку із цим виникає нагальна необхідність є надання можливості адвоката до матеріалів провадження у всіх інстанціях адміністративних судів без повторної реєстрації. Так само під час функціонування ЄСІТС можуть виникати технічні проблеми, які пов'язані із неможливістю завантажити файл, що призводить до недотримання процесуальних строків. Зазначені прогалини повинні бути усунуті, які на законодавчому рівні.

Так, у разі подання позовної заяви та доданих до неї документів в електронній формі через електронний кабінет до позовної заяви додаються докази надсилання її копії та копій доданих документів іншим учасникам

справи (ч. 2 ст. 161 КАС України) [74]. Можна зробити висновок про те, що разом із позовною заявою повинні бути надані докази, які підтверджують обставини справи.

Порядок подання доказів до суду закріплено у ст. 79 КАС України: 1) учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду; 2) докази подають разом із позовною заявою, відзивом або письмовими поясненнями третьої особи; 3) докази подають у встановлений законом строк, однак, суд також може встановлювати строк для подання доказів; 4) у разі зміни предмета або підстав позову чи подання зустрічного позову суд може встановлювати строк подання додаткових доказів. Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, якщо інше не визначено цим Кодексом, подаються через канцелярію суду з використанням ЄСІТС або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи (ч. 10 ст. 79 КАС) [74]. Подання доказів є одним із етапів доказування та полягає у наданні суду доказів сторонами справи, а також адвокатом з метою встановлення обставин у справі. У свою чергу, неподання або несвоєчасне подання доказів без поважних причин, спрямоване на затягування процесу, може бути розцінено судом як зловживання процесуальними правами, що потребує мотивування у судовому рішенні.

Адвокат повинен надати разом із позовною заявою квитанцію про сплату судового збору або надати документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону. Також разом із позовною заявою надаються всі наявні докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази – позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів) (п.2. ч. 3 ст. 44, ч. 3 ст. 161 КАС України) [74].

Разом із заявою по суті справи адвокати можуть подавати інші заяви з процесуальних питань. Так, при розгляді справи судом учасники справи викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування тощо щодо процесуальних питань у заявах та клопотаннях, а також запереченнях

проти заяв і клопотань. Заяви, клопотання і заперечення подаються в письмовій або усній формі. У випадках, визначених КАС України, заяви і клопотання подаються тільки в письмовій формі (ч. ч. 1, 2 ст. 166 КАС України) [74].

На етапі пред'явлення позову адвокатом може бути подано (ст. 44 та ч. 5 ст. 161 КАС України: 1) клопотання (заяву) позивача про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження; 2) клопотання (заяву) звільнення (відстрочення, розстрочення, зменшення) від сплати судового збору; 3) клопотання (заяви) про призначення експертизи; 4) клопотання (заяви) витребування доказів; 5) заяву про поновлення цього строку та докази поважності причин його пропуску у разі його пропуску; 6) клопотання (заяву) про розгляд справи за його відсутності; 7) заяву про забезпечення позову.

Зазначимо, що на даній стадії важливе значення відіграє витребування доказів, яке можливе як з ініціативи суду, так і за клопотанням учасника справи, зокрема адвоката. Відповідно до ч. 1 ст. 80 КАС України учасник справи, у разі неможливості самотійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом. Для обов'язок доказування у справах щодо шкоди, заподіяної протиправними (незаконними) індивідуальними актами Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішеннями Кабінету Міністрів України покладається на позивача (ч. 3 ст. 77 КАС України) [74]. Однак, зазначене правило застосовується як виключення. За загальним правилом обов'язок доказування в адміністративному судочинстві покладається на відповідача. Проте, суд не може витребувати докази у позивача в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, окрім доказів на підтвердження обставин, за яких, на думку позивача, відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів (ч. 5 ст. 77 КАС України) [74]. Типовим прикладом наведеної ситуації є розгляд справ про оскарження податкових повідомлень-рішень, прийнятих на підставі висновків про відсутність реального здійснення господарських операцій. У таких

випадках ustalена судова практика не лише всупереч процесуальному закону перекладає обов'язок доказування на платника податків, а й часто серед мотивів відмови в задоволенні позову зазначає обставини, що знаходяться за межами податкових відносин або не залежать від позивача. При цьому наявний організаційно-правовий інструментарій податкових органів, підсилений доступом до правотворчої, зокрема законопроектної діяльності (в особі Кабінету Міністрів України), цілком дозволяє виявляти, доводити та запобігати недотриманню податкового законодавства [24, с.94].

Наслідками неподання доказів, які витребовуються є: 1) застосування заходів процесуального примусу; 2) визнання обставини, для з'ясування якої витребовувався доказ; 3) відмова у визнанні обставини, для з'ясування якої витребовувався доказ; 4) розгляд справи за наявними у ній доказами; 5) залишення позовної заяви без розгляду (частини 8 і 9 ст. 80 КАС України) [74].

У справі щодо визнання індивідуального акту протиправним чи адміністративного договору недійсним додається також оригінал або копія оспорюваного акту чи договору або засвідчений витяг з нього, а у разі відсутності акту чи договору у позивача – клопотання про його витребування. У справах щодо визнання протиправним і нечинним нормативно-правовий акт повинні надаватися докази щодо факту прийняття такого акту суб'єктом владних повноважень або витребуватися у встановленому законом порядку. Для прикладу, у справі за позовом фізичної особи до Кабінету Міністрів України про визнання протиправною та нечинною постанову Кабінету Міністрів України від 16.05.2002 №620 «Про затвердження Тимчасового положення про порядок проведення розрахунків за надання населенню послуг з газопостачання в умовах використання лічильників природного газу (будинкових або на групу будинків)» суд постановив ухвалу про витребування належним чином засвідчених доказів у підтвердження застосування оскаржуваного нормативно-правового акту до особи або наявності відносин, учасником яких є позивач, у яких буде застосовано цей акт [234]. Зазначимо, що суд може дійти такого висновку з урахуванням того, що предметом спору у

даній справі є нормативно-правовий акт, та для повного та всебічного встановлення обставин необхідним є витребування у позивача додаткових доказів у справі. Наведемо наступний приклад. До Окружного адміністративного суду міста Києва звернулось публічне акціонерне товариство «Футбольний клуб «Металіст» з адміністративним позовом до Кабінету Міністрів України, в якому просить визнати протиправним та скасувати розпорядження від 11.04.2018 №234-р «Про визначення органу управління майновими комплексами та корпоративними правами, конфіскованими за рішенням суду». Суд постановив ухвалу про витребування доказів та зобов'язав відповідача надати докази віднесення розпорядження Кабінету Міністрів України «Про визначення органу управління майновими комплексами та корпоративними правами, конфіскованими за рішенням суду» від 11.04.2018 за №234-р до нормативно-правових актів та включення його до Єдиного державного реєстру нормативних актів, а також опублікування зазначеного рішення в офіційному виданні [232].

Слід зазначити, що також на стадії відкриття провадження у справі суд за заявою учасника справи або з власної ініціативи має право вжити визначені статтею заходи забезпечення позову. Концептуальне значення має той факт, що заходи забезпечення позову застосовуються у превентивних цілях.

Важливе значення забезпечення позову відграє у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів. Інститут забезпечення позову в адміністративному судочинстві також дозволяє адміністративному суду ініціювати з власної ініціативи вжиття необхідних заходів забезпечення позову, якщо рішення (дія чи бездіяльність) суб'єкта владних повноважень, яке оскаржується в порядку адміністративного судочинства, містить ознаки протиправності [8, с. 296]. Так, рішення індивідуального чи нормативно-правового характеру, яке оскаржується, прийняте із порушенням норм законодавства, є незаконним. Інститут забезпечення позову можна розглядати – як логічне завершення процедури

встановлення публічно-правової спеціалізації процесуального забезпечення прав, свобод і законних інтересів позивача [216, с. 170].

Забезпечення позову допускається на стадії відкриття провадження у справі. Враховуючи статистичні дані, у 2022 році до місцевих адміністративних судів надійшло близько 600 заяв про забезпечення позову до подання позовної заяви, у 2021 році цей показник був майже удвічі більший [10]. Способом забезпечення позову може бути зупиненням дії індивідуального акта або нормативно-правового акта. Подібні заходи передбачені й у законодавстві європейських країн. Для прикладу, за законодавством Німеччини, факт подання позовної заяви до адміністративного суду автоматично зупиняє дію індивідуального акту та має ефект «відкладальної або суспензивної» дії до моменту прийняття рішення по справі, тобто не повинно виконуватися та застосовуватися до особи, якщо до цього моменту індивідуальний акт органу публічної влади ще не було застосовано («Положення ФРН про адміністративні суди») [261, с. 162].

Ознакою класифікації засобів забезпечення позову може виступати сутність правової природи механізму правового регулювання забезпечення позову, що застосовується в адміністративному судочинстві. Засоби реалізації права та правозастосовні процесуальні засоби забезпечення позову виражаються в актах реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків як самостійному елементі механізму правового регулювання [217, с. 116].

Однак, законодавець встановив пряму заборону щодо не допущення забезпечення позову шляхом зупинення актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, та встановлення для них заборони або обов'язку вчиняти певні дії (ст. 151 КАС України) [74]. Однак, слід враховувати, що оскарження нормативно-правового акту впливає на права та законні інтереси невизначеного кола осіб, оскільки з ініціативи однієї особи може бути скасований або

змінений елемент правової системи держави, дія якого поширюється на невизначене коло осіб, які безпосередньо участі у справі не беруть. Тобто зупинення дії оскаржуваного нормативно-правового акту стосується не тільки позивача, але й інших осіб, тому не може бути визнане адекватним та пропорційним. Взагалі зупинення дії нормативно-правового акту стосується виключно компетенції нормотворчого органу, а саме суб'єктів владних повноважень, які видали даний нормативно-правовий акт [192, с. 93].

Наступний етап відкриття провадження у справі пов'язаний із вирішенням конкретних питань суддею. Окрім зазначеного, на стадії відкриття провадження у справі суддя з'ясовує питання, викладені у ч.1 ст. 171 КАС України: 1) чи наділена особа, яка звернулася до адміністративного суду з позовом, адміністративно-процесуальною дієздатністю; 2) чи має законний представник належним чином підтверджені повноваження (якщо позовну заяву подано представником) (правосуб'єктність особи, що звертається із позовом або повноваження представника, у разі, якщо позов подано через таку особу); 3) чи подано позовну заяву відповідно до встановлених ст. ст. 160, 161, 172 КАС України вимог (для прикладу, (додержання форми, зазначення всіх необхідних даних, необхідних для ідентифікації особи, що пред'являє позов, та даних, необхідних для вирішення справи по суті; наявність документів, що повинні бути додані до позову; відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору – у випадку, якщо законом встановлений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору); 4) чи належать вимоги, прописані в позовній заяві, до розгляду в порядку адміністративного судочинства; 5) чи подано адміністративний позов з дотриманням передбаченого строку, встановленого законом (чи достатніми є підстави для визнання пропуску строку поважними, у випадку подання адміністративного позову з пропуском встановленого законом строку звернення до суду); 6) чи відсутні інші передбачені КАС України та іншими законодавчими актами підстави для повернення позовної заяви, залишення її без розгляду або відмови у відкритті провадження в адміністративній справі [74].

Зауважимо, що адвокат звертаючись до суду, повинен мати належно підтвержені повноваження. Повноваження адвоката відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» підтверджуються ордером, дорученням, наказом установи чи органу, уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, або договором на надання правничої допомоги [138]. Відсутність одного з цих документів завдає шкоди особі, яка звертається до суду. У ч. 4 ст. 59 КАС України конкретизується, що повноваження адвоката як представника підтверджуються одним з таких документів: 1) довіреністю; (2) ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; (3) дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, виданим відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [74]. Принагідно згадаємо позицію М. В. Джафарова, яка досліджуючи деталі правовідносин процесуальних представницьких, зазначає, що представник наділений низкою самостійних процесуальних прав, однак не можна трактувати як таку самостійність як абсолютну незалежність представника в адміністративному судочинстві, оскільки деякі процесуальні права набуваються представником лише на підставі спеціальних повноважень, наданих йому нормами права, що свідчить про відносну незалежність представника [49, с. 77].

Тому робимо висновок про те, що повноваження адвоката у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів буду підтверджуватися довіреністю, ордером, дорученням.

Ордер встановленої Положенням про ордер на надання правничої (правової) допомоги форми, є належним і достатнім підтвердженням правомочності адвоката на вчинення дій в інтересах клієнта (ч. 11 Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 12.04.2019 р. № 41) [110].

Згідно з вказаного Положення ордер на надання правової допомоги – це документ, що засвідчує повноваження адвоката на надання правничої допомоги

у випадках і порядку, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими законами України [110]. В Україні встановлюється єдина, обов'язкова для всіх адвокатів, типова форма ордера, яку затверджує Рада адвокатів України.

Важливо, щоб адвокат мав статус адвоката, підтверджене свідоцтвом про право на заняття адвокатською діяльністю, оскільки довіреність визначає лише повноваження адвоката, межі наданих адвокату прав та перелік дій, які адвокат може вчинити для виконання доручення [120].

Наведене можна проілюструвати на наступному прикладі, розглянувши постанову Третього апеляційного адміністративного суду від щодо апеляційної скарги адвоката Єльнікової Наталі Олександрівни на окрему ухвалу Кіровоградського окружного адміністративного суду за позовом гр. П. до Управління соціального захисту населення Новоукраїнської районної державної адміністрації Кіровоградської області про визнання протиправною бездіяльністю й зобов'язання вчинити певні дії. Позов підписаний адвокатом Н. Єльніковою від імені гр. П. До позову надано договір про надання правничої допомоги (витяг) про право представництва інтересів позивача, свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Рішенням Кіровоградського окружного адміністративного суду від 26.05.2021 року позовні вимоги гр. П. задоволено. Рішення набрало законної сили. Згодом, а саме 26.05.2021 року, Кіровоградським окружним адміністративним судом винесено окрему ухвалу, яку вирішено направити до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Кіровоградської області для вжиття необхідних заходів щодо усунення причин й умов, що сприяли порушенню закону, що мали місце з боку адвоката Єльніковою Наталією Олександрівною. Як виявилось, адвокат Єльнікова Н.О. подала до суду п'ять позовів, де долучила ордери на надання правової допомоги клієнтам з однаковим номером, інші реквізити ордерів різняться. Варто акцентувати на тому, що суд першої інстанції вказує на невірність ордерів адвоката, тобто звертає увагу на те, що порушення полягає в однаковості номера ордерів, проте не зазначає, як це порушує права клієнтів

адвоката, права інших адвокатів і чи є виявлена обставина підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. У той саме час дії суду при винесенні окремої ухвали повинні бути направлені на виявлення порушення, унеможливлення його повтору і притягнення до відповідальності винних осіб, які скоїли можливе порушення. Враховуючи вищевикладене, колегія суддів вважає, що апеляційна скарга підлягає задоволенню, окрему ухвалу слід скасувати [134].

Під час розгляду питання про те, чи є договір про надання правничої допомоги допустимим доказом довіреності, коли адвокат подає зазначений договір і довіреність до матеріалів справи для підтвердження своїх повноважень, необхідно враховувати такі моменти. У ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» регламентується, що договір про надання правничої допомоги – це договір, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правничої допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правничої допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору [138].

Таким чином, угода про надання правничої допомоги визначає взаємні права та обов'язки адвоката і клієнта, який звернувся по правничу допомогу, а також обсяг повноважень адвоката щодо представництва інтересів клієнта, зокрема в суді.

Саме завдяки правам, закріпленим у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», представник, на відміну від інших суб'єктів доказування, має змогу збирати інформацію про факти, що можуть бути доказами у справі (запитувати й одержувати документи або їх копії від фізичних та юридичних осіб, підприємств, установ і організацій, ознайомлюватися з необхідними документами, опитувати громадян, збирати предмети та документи, отримувати висновки експертів із питань, які потребують спеціальних знань, тощо). Направляючи запит від адвоката до

органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, працівників, підприємств, установ, організацій та державних органів, адвокат отримує право запитувати інформацію, необхідну для надання юридичної допомоги клієнту, докази у вигляді копій документів.

На стадії відкриття провадження у справі щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів можуть прийматися наступні види рішень, які викладаються в ухвалі суду: (1) залишення позовної зави без руху; (2) повернення позовної заяви; (3) відмова у відкритті провадження; (4) відкриття провадження у справі (ст. ст. 169, 170, 171 КАС України) [74].

Ухвала про залишення позовної без руху виноситься, якщо: позовна заяву не відповідає вимогам ст. ст. 160, 161 КАС України; адвокат не зареєстрував електронний кабінет, а також у випадку порушення правил визначення судової юрисдикції. Слід зазначити, що відповідно до цього прикладу не менш важливою є участь адвокатів у формуванні позовних вимог у позовній заяві. Так, згідно з п. 5 ч. 1 ст. 160 КАС України, позовна заява повинна містити опис вимоги та обставин, на яких позивач обґрунтовує цю вимогу. Слід, зазначити, що ця вимога поширюється не на всі спори, пов'язані із запереченнями на рішення органів державної влади. Зокрема, стаття 8 Конституції України передбачає, що в Україні діє принцип верховенства права [81]. Однак, на жаль, в Основному законі не міститься розширеного тлумачення цього принципу, а лише йдеться про те, що відповідно до Основного закону людина, її права і свободи визнаються найвищою цінністю і визначають зміст і напрям діяльності держави. Тому, якщо рішення визнано незаконним, адвокат має довести, що в оскаржуваній дії інтереси держави суттєво превалюють над правами і свободами людини [99, с. 31].

Для прикладу, фізична особа звернулася із позовною заявою до Міністерства юстиції про оскарження нормативно-правового акта. Суд звернув увагу, що предметом оскарження є не нормативно-правовий акт, а акт індивідуальної дії – рішення та запис про державну реєстрацію прав та їх обтяжень. Також в ЄДР як відповідача зазначено не Міністерство юстиції, а

Міністерство юстиції України, тому що тому адвокату, окрім викладеного вище, також зазначити офіційне найменування відповідача в паперовому варіанті заяви. Як наслідок, ухвалою Окружного адміністративного суду міста Київ позовну заяву про оскарження нормативно-правового акту, подану від імені гр. А. засобами телекомунікаційного зв'язку через систему «Електронний суд», залишено без руху [231].

Зауважимо, що на практиці досить часто зустрічається підстава для залишення позовної заяви без руху – це несплата судового збору або сплата судового збору у меншому розмірі. Виявлені недоліки судом, повинні бути виправлені адвокатом.

Про повернення позовної заяви суд постановляє ухвалу у випадку, якщо адвокат: 1) не усунув недоліки позовної заяви, яку залишено без руху, у встановлений судом строк; 2) подав заяву про її відкликання; 3) не підтвердив свої повноваження, не підписав позовну заяву; 4) не надав доказів звернення до відповідача для досудового врегулювання спору у випадках, в яких законом визначено обов'язковість досудового врегулювання, або на момент звернення позивача із позовом не сплив визначений законом строк для досудового врегулювання спору; 5) подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду; 6) порушено правила об'єднання позовних вимог. У даному випадку не усунення недоліків, які були викладені в ухвалі про залишення позовної заяви без руху призводить до повернення позовної заяви. Адвокат може оскаржити ухвалу про повернення позовної заяви. Уразі скасування ухвали про повернення позовної заяви за результатами її перегляду та направлення справи для продовження розгляду суд не має права повторно повертати позовну заяву (ч. 7 ст. 169 КАС України) [74]. Після повернення

позовної заяви адвокат може в інтересах приватної особи повторно звернутися із позовом до суду.

Суддя відмовляє у відкритті провадження в адміністративній справі, якщо: 1) позов не належить розглядати за правилами адміністративного судочинства; 2) у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав є такі, що набрали законної сили, рішення або постанова суду, ухвала про закриття провадження в адміністративній справі; 3) настала смерть фізичної особи чи припинено юридичну особу, яка не є суб'єктом владних повноважень, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позовну заяву, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва; 4) у провадженні цього або іншого суду є справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Зауважимо, що на стадії відкриття провадження у справі суд не оцінює факту застосування до позивача нормативно-правового акту щодо визнання щодо протиправним та нечинним, а отже, зазначене не може бути підставою для відмови у відкритті провадження у справі [74].

Суд постановляє ухвалу про відкриття провадження у справі щодо оскарження індивідуальних або нормативно-правових актів у разі відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, її повернення чи відмови у відкритті провадження у справі. В ухвалі про відкриття провадження у справі постановляється з додержанням вимогам ст. 126 КАС України. Звертаючись до порівняльного аспекту із законодавством Німеччини, відзначимо, що підставою для відкриття провадження у справі є звернення до адміністративного суду із позовом щодо оскарження індивідуального акту, який порушує права фізичних, юридичних осіб, яка є допустимим (може оскаржуватися) та обґрунтованим (підтверджує факт порушення індивідуальних прав осіб) [261, с. 174].

Доцільно зазначити, що в ухвалі про відкриття провадження у справі за результатами розгляду відповідного клопотання адвоката суд вирішує розглядати справу за правилами спрощеного позовного провадження та визначає строк відповідачу для подання заперечень проти розгляду справи за

правилами спрощеного позовного провадження, який не може бути меншим п'яти днів з дня вручення ухвали. Наведемо приклад. До адміністративного суду звернулася приватна особа із позовом до Недержавної некомерційної професійної організації «Національна асоціація адвокатів України», Рада адвокатів України про : 1) встановлення відсутності компетенції (повноважень) у Ради адвокатів України, щодо перевірки рішень конференції адвокатів регіонів; 2) визнання протиправними дії Голови Ради адвокатів України; 3) визнати протиправним та скасувати Розпорядження «Про створення Робочої групи із дослідження результатів проведення конференцій адвокатів регіонів у 2021 році»; 4) визнати протиправним та скасувати розпорядження Голови Ради адвокатів України «Про внесення змін до Розпорядження» та інші вимоги (всього 26 вимог). Окружним адміністративним судом міста Києва було постановлено ухвалу про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження в адміністративній справі №640/6348/22 в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення (виклику) сторін та проведення судового засідання. Однак, адвокат подав про розгляд адміністративної справи за правилами загального позовного провадження, яка обґрунтована значним суспільним інтересом, оскільки оскаржувані рішення та дії стосуються права адвокатів, обирати та бути обраними до органів адвокатського самоврядування, а також позивач вважає, що об'єктивний, повний та всебічний розгляд справи неможливий без проведення підготовчого та судових засідань. Судом було задовольнити заяву про розгляд справи в порядку загального позовного провадження [233].

Відповідно до приписів п.4 та п.5 ст.264 КАС України, у разі відкриття провадження в адміністративній справі щодо оскарження нормативно-правового акту, суд зобов'язує відповідача опублікувати оголошення про це у виданні, в якому цей акт був або мав бути офіційно оприлюднений [74]. У разі відкриття провадження у справі щодо оскарження бездіяльності Кабінету Міністрів України щодо невнесення до Верховної Ради України законопроекту на виконання (реалізацію) рішення Українського народу про підтримку питання

загальнодержавного значення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою, бездіяльності Верховної Ради України щодо не розгляду такого законопроекту суд уповноважує позивача розмістити в одному із загальнодержавних друкованих медіа оголошення про це із зазначенням у ньому змісту позовних вимог та номера судової справи. Оголошення має бути оприлюднене не пізніше як через десять днів після відкриття провадження (ч. ст. 266 КАС України) [74].

Зокрема, відповідно до Указу Президента України від 10 червня 1997 року «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» [149] та Указу від 13 грудня 1996 року «Про порядок опублікування актів законодавства України в інформаційному журналі «Офіційний вісник України» [147]. Нормативно-правові акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування публікуються у виданнях, визначених цими органами.

Слід додати, що така публікація повинна, по-перше, містити вимоги позивача щодо оскаржуваного акту, реквізити нормативного акту, дату, час і місце розгляду адміністративної справи та, по-друге, бути опублікована не пізніше, ніж за сім днів до слухання справи. Вище зазначені вимоги гарантують, що всі зацікавлені сторони будуть належним чином поінформовані про судове засідання. Для прикладу, у справі за позовом фізичної особи до Управління культури та охорони культурної спадщини Черкаської обласної державної адміністрації про визнання протиправним та нечинним наказу Служби охорони культурної спадщини Черкаської обласної державної адміністрації «Про затвердження переліку щойно виявлених пам'яток архітектури» ухвалою суду було зобов'язано відповідача опублікувати оголошення про відкриття провадження в адміністративній справі щодо оскарження нормативно-правового акту у виданні, в якому цей акт був або мав бути офіційно оприлюднений [236].

Слід звернути увагу на проблематику, яка виникає на стадії відкриття провадження у справі. Під час зазначеної стадії трапляються випадки, в яких

позивач неправильно оцінює предмет позову, не розуміє, яку юридичну природу має оскаржуваний акт (є індивідуальним чи нормативно-правовим актом), внаслідок цього хибно оцією процедуру провадження у справі.

Для прикладу, у справі про визнати протиправним та скасувати рішення Шишацької селищної ради двадцять другої сесії восьмого скликання від 16.05.2023 «Про проведення земельних торгів у формі електронного аукціону», яким виставлено на земельні торги у формі електронного аукціону лот №2 – право оренди у розмірі орендної плати на земельну ділянку комунальної власності сільськогосподарського призначення адвокатом було подано клопотання про зобов'язання відповідача опублікувати оголошення про прийняття до провадження Полтавського окружного адміністративного суду про оскарження рішення Шишацької селищної ради. Однак, судом було відмовлено у задоволенні клопотання з мотивів, що оскаржуване рішення є актом індивідуальної дії, оскільки не містить загальнообов'язкових правил поведінки, а передбачає індивідуалізований припис; не регулює певний вид суспільних відносин; адресований виключно указаним в ньому фізичним або юридичним особам [235].

Таким чином, відкриваючи провадження у справі щодо оскарження нормативно-правового акту в адміністративній справі, суд зобов'язаний дотриматися такої процедури: (1) опублікувати нормативно-правовий акт у виданні, в якому він був або мав бути офіційно оприлюднений; (2) за результатами судового провадження суд визнає нормативно-правовий акт незаконним (протиправним або таким, що не відповідає правовому акту вищої юридичної сили) та визнає його нечинним повністю або в окремій частині; (3) якщо відповідне рішення суду набирає законної сили, то нормативно-правовий акт втрачає чинність повністю або в окремій його частині.

На етапі відкриття провадження у справі можуть траплятися прояви зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві (ч. 2 ст. 45 КАС України): 1) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або

подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 2) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 3) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою [74].

У випадку розгляду справи за правилами загального позовного провадження буде проводитися стадія підготовчого провадження. Саме на зазначену стадію провадження покладається основний тягар роботи із з'ясування всіх обставин справи та вжиття заходів для всебічного і об'єктивного розгляду і вирішення справи [73, с. 382]. Підготовче провадження в адміністративній справі являє собою низку процесуальних дій, які вчиняються суддею адміністративного суду після відкриття провадження у справі з метою з'ясування можливості врегулювання публічно-правового спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення адміністративної справи [8, с. 220; 7, с.300].

Завданням підготовчого провадження визначається у ч. 2 ст. 173 КАС, ним є: 1) остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу; 2) з'ясування заперечень проти позовних вимог; 3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів; 4) вирішення відводів; 5) визначення порядку розгляду справи; 6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті [74]. Як справедливо зазначає Р.О. Куйбіда, не можна недооцінювати його потенціал для пришвидшення розгляду справи. За якісного проведення підготовчого засідання провадження у справі може бути припинене вже на цій стадії або ж будуть створені умови для розгляду справи водному засіданні без процесуальних несподіванок, без необхідності робити перерви чи відкладати судовий розгляд [76, с. 70]. Слід резюмувати, що підготовче

провадження спрямоване на вирішення питання щодо примирення сторін та збирання усієї сукупності доказів.

Строки підготовчого провадження ч. 4 ст. 173 КАС України – підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду (ч. 4 ст. 174 КАС України) [74].

Для підготовчого провадження характерна наявність певних етапів: 1) відкриття підготовчого провадження (ст. 180 КАС України) [74]; 2) проведення підготовчого засідання (ст. ст. 180, 181 КАС України) [74]; 3) прийняття рішення за результатами проведення підготовчого засідання (ст. 183 КАС України) [74].

У підготовчому засіданні можуть вчинятися такі процесуальні дії: 1) може бути подана заява про вирішення спору шляхом примирення, заява про проведення позасудового врегулювання спору шляхом медіації або подана заява з метою проведення врегулювання спору за участю судді; 2) може бути уточнено позовні вимоги та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви; 3) вступ у справу інших осіб, заміну неналежного відповідача, заміну позивача, залучення співвідповідача, об'єднання справ і роз'єднання позовних вимог, прийняття зустрічного позову, якщо ці питання не були вирішені раніше; 4) можуть бути подані додаткові докази або пояснення; 5) вирішується питання про проведення огляду письмових, речових та електронних доказів за їх місцезнаходженням; 6) вирішує питання про витребування додаткових доказів та визначає строки їх подання; 7) вирішує питання про забезпечення доказів, якщо ці питання не були вирішені раніше; 8) вирішується питання про призначення експертизи, виклик у судове засідання експертів, свідків, залучення перекладача, спеціаліста; 9) за клопотанням учасників справи вирішує питання про забезпечення позову та здійснюються інші дії, необхідні для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи по суті (ст. 180

КАС України) [74]. Доцільно охарактеризувати деякі процесуальні дії, в яких активну участь буде приймати адвокат.

На стадії підготовчого провадження адвокат має право подавати заяву по суті справи зі сторони відповідача у формі відзиву. У відзиві викладається заперечення проти позову (ч. 1 ст. 162 КАС України) [74]. Адвокат має право надіслати відзив на позовну заяву і всі письмові та електронні докази (які можливо доставити до суду), висновки експертів і заяви свідків, що підтверджують заперечення проти позову. У разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд має право вирішити спір за наявними матеріалами справи [74].

Адвокатом може змінити предмет або підставу позову, при цьому одночасна зміна підстав та предмету позову не допускається.

Зміна предмету адміністративного позову можлива у такі способи: 1) заміна одних позовних вимог іншими; 2) доповнення позовних вимог новими; 3) вилучення деяких із позовних вимог; 4) пред'явлення цих вимог іншому відповідачу в межах спірних правовідносин. Зміна підстав або предмету позову відноситься до спеціальних процесуальних прав позивача. Зазначене відображено у ч. 1 ст. 47 КАС України [74]. Так, адвокат має право на будь-якій стадії судового процесу відмовитися від позову. Адвокат має право змінити предмет або підстави позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог шляхом подання письмової заяви до закінчення підготовчого засідання або не пізніше ніж за п'ять днів до першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. У разі направлення справи на новий розгляд до суду першої інстанції зміна предмета, підстав позову не допускаються, крім випадків, визначених цією статтею (ч. 2 ст. 47 КАС України) [74].

Окрім зазначеного, питання про самовідвід судді може бути вирішено як до, так і після відкриття провадження у справі, а отже, у разі наявності підстав адвокат може подати заяву про відвід судді. Відвід (самовідвід) повинен бути вмотивованим і заявленим протягом десяти днів з дня отримання учасником

справи ухвали про відкриття провадження у справі, але не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається за правилами спрощеного позовного провадження. Згідно із Рекомендацією № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.1994 р. f. «Суддя не може бути увільнений від провадження у справі без поважних на те причин, якими є важке захворювання або особиста заінтересованість цього судді у справі. Кожна із причин, так само як і порядок увільнення, повинні бути визначені законом, і на них ніяк не можуть впливати інтереси уряду чи адміністративних органів. Рішення щодо увільнення когось із суддів від провадження у справі повинно прийматись уповноваженим органом, який наділений такою ж незалежністю в плані судочинства, як і самі судді» [160]. Заявляти відвід (самовідвід) після цього дозволяється лише у виняткових випадках, коли про підставу відводу (самовідводу) заявнику не могло бути відомо до спливу вказаного строку, але не пізніше двох днів з дня, коли заявник дізнався про таку підставу (ч. 3 ст. 39 КАС України) [74].

У правових висновках Великої Палати Верховного Суду, викладених в ухвалах від 10.05.2018 (справа №800/592/17) [220] та від 01.10.2018 (справа №9901/673/18) [221] Верховний Суд визнає «відвід завідомо безпідставним, якщо у заяві про відвід відсутні будь-які докази, які свідчили б про необ'єктивність чи упередженість судді щодо заявника, тобто підстави для відводу ґрунтуються на власних припущеннях заявника, або якщо підставою для відводу є непогодження сторони з процесуальними рішеннями судді».

Відповідно до ч. 2 ст. 181 КАС України, суд відкладає підготовче засідання в межах визначеного цим Кодексом строку підготовчого провадження у випадках, зокрема, неявка в судове засідання учасника справи, щодо якого немає відомостей про вручення йому повідомлення про дату, час і місце судового засідання; перша неявка в судове засідання учасника справи, якого повідомлено про дату, час і місце судового засідання, якщо він повідомив

про причини неявки, які судом визнано поважними (п. 1,2 ч. 2 ст. 205 КАС України) [74].

За результатами підготовчого провадження можуть бути прийняті наступні рішення : 1) залишення позовної заяви без розгляду; 2) закриття провадження у справі; 3) закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті (ч. 5 ст. 183 КАС Україна) [74].

На стадії підготовчого провадження у справі дослідження доказів здійснюється попередньо та не у повному обсязі. Спочатку суддя отримує матеріали, які апріорі можуть стати доказами, попередньо вивчає факти та доводи сторін, які набравши доказової сили, можуть бути покладені в основу рішення суду. Саме на цій стадії суд попередньо оцінює інформацію з метою використання її в якості доказу.

М. Смокович та С. Кальченко при дослідженні особливостей провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів ототожнюють відкриття провадження у справі та підготовче провадження, маючи на меті відразу призначення судового розгляду справи [203]. Підготовчі дії суду спрямовані на здійснення судових процесуальних формальностей без яких взагалі неможливий розгляд справи.

Заслуговує на увагу примирення сторін як етап на стадії відкриття провадження у справі та підготовчого провадження. Сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. Примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін. Сторони можуть примиритися на умовах, які виходять за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень (ч. 1 ст. 190 КАС України) [74]. Адвокат повинен подати клопотання про зупинення провадження у справі. Відповідно до ч. 6 ст. 6. суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні умов примирення і продовжує судовий розгляд, якщо: 1) умови примирення суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси

інших осіб або є невиконуваними; або 2) одну зі сторін примирення представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє [199]. Суб'єктний склад цієї адміністративно-правової процедури виявляється у таких «моделях»: 1) «проста модель» (сторони спору, що бажають примиритись та їх представники; суддя, який здійснює судовий контроль в процедурі примирення та затверджує умови примирення); 2) «відносно ускладнена модель» (сторони спору, що примиряються, їх представники; суддя, що схиляє сторони до примирення та/або повноцінно виконує роль примирителя); 3) «ускладнена модель» (сторони спору, котрі примиряються, їх представники; суддя; примиритель) [200, с. 196]. У процесі примирення може виникати зловживання процесуальними правами. Зокрема, узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі (п. 5 ч. 2 ст. 45 КАС України) [74].

Можливе також позасудове врегулювання спору шляхом медіації або звернення до суду для проведення врегулювання спору за участю судді. Проведення врегулювання спору за участю судді не допускається, для прикладу, у справах щодо оскарження нормативно-правових актів. Як правило, застосовується у справах незначної складності, якими можуть справи щодо оскарження індивідуальних актів.

На нашу думку, відмова від проведення підготовчого провадження та взагалі не проведення підготовчого засідання у подальшому тягне неналежне дослідження доказів, зокрема, вони не оглядаються, завчасно не призначається експертиза, що у свою чергу призводить до затягування судового процесу та недосягнення завдань адміністративного судочинства.

Резюмуючи, слід зазначити, що адвокат на проаналізованих стадіях може реалізувати загальні та спеціальні процесуальні права, які визначені КАС України. Залежно від галузі права, в якій реалізуються права та обов'язки адвоката, вони регулюються та визначаються відповідними спеціальними законами. Так, як уже зазначалося вище, права та обов'язки адвоката в

адміністративному судочинстві регулюються ст. 59 Кодексу адміністративного судочинства України, яка встановлює, що повноваження на ведення справи в суді дають адвокату право вчиняти всі процесуальні дії, які він може вчинити на користь особи, яку він представляє. Виходячи зі змісту зазначеної статті, Кодекс адміністративного судочинства України наділяє представника правом вчиняти всі процесуальні дії, які він може вчинити від імені особи, яку він представляє.

Відповідно до ст. 44 Кодексу адміністративного судочинства України робиться висновок, що в адміністративному судочинстві адвокат має загальні процесуальні права: (1) подавати заяви по суті справи (позовну заяву, відзив, відповідь на відзив, заперечення); (2) подавати заяви та клопотання з процесуальних питань; (3) ознайомлюватися із матеріалами справи; (4) подавати докази; (5) здійснення інших процесуальних прав, передбачених КАС України.

Щоправда, серед процесуальних прав існують такі, що мають особливий характер та визначаються окремими нормами – спеціальні процесуальні права: (1) право повністю або частково відмовитися від позову (ч. 1 ст. 47 КАС України); (2) визнати позов, змінити його (ч. 6 ст. 47 КАС України); (3) досягнути примирення (ч. 5 ст. 47 КАС України); (4) подати заяву про поновлення строків звернення (ч. 1 ст. 121 КАС України); (5) подати заяву про розгляд справи у порядку загального позовного провадження (ч. 7 ст. 262 КАС України) та інші процесуальні права, які визначаються окремими статтями. Отже, представник, може розпоряджатися предметом спору та впливати на подальший розвиток провадження у суді [26, с.9].

Керуючись нормам спеціального закону, а саме ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» професійні процесуальні права: (1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів (для прикладу, індивідуальних актів) до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб ; (2)

ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; (3) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів; (4) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань.

У зв'язку з вищевикладеним ми вважаємо, що основним обов'язком представника в адміністративній справі є обов'язок належним чином реалізовувати надані йому права і суворо виконувати покладені на нього процесуальні обов'язки. Відповідно ст. 44 Кодексу адміністративного судочинства України загальні процесуальні обов'язки : (1) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; (2) подавати наявні в них докази і не приховувати їх у порядку та строки, встановлені законом або судом; (3) вчиняти процесуальні дії у строки, встановлені законом або судом. Спеціальні обов'язки визначені окремими статтями КАС України: (1) подавати докази; (2) повідомляти суд про неможливість подати доказ, який витребує суд (ч. 7 ст. 80 КАС України) та інші обов'язки.

Керуючись нормам спеціального закону, а саме ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» професійними процесуальними обов'язками є: (1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; (2) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; (3) без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб та інші обов'язки.

Зокрема, адвокат упровадженні щодо оскарження індивідуальних актів і нормативно-правових актів на стадії відкриття провадження у справі та під час підготовчого провадження є самостійним учасником зі своїми специфічними правами та обов'язками. Тож, виходячи зі свого правового статусу, адвокат самостійно обирає свою правову позицію у справі, способи та засоби захисту

або відновлення прав і законних інтересів, що свідчить про наявність дискреційного характеру повноважень адвоката. На думку В. Б. Авер'янова під дискреційними повноваження розуміє повноваження, реалізація яких залежить від власного розсуду, за якими відповідний суб'єкт застосовує надані йому в межах закону повноваження на власний розсуд, без необхідності узгодження в будь-якій формі своїх дій з іншими суб'єктами [1, с. 195]. У повсякденній мові і юридичній літературі часто використовують термін «вільний розсуд». Однак, у фаховій юридичній мові це поняття пов'язане з ч. 2 ст. 6 та ч. 2 ст. 19 Конституції України, де закріплено залежність дій органів публічної влади від відповідних повноважень, визначених на нормативному рівні, а також вказано на чіткі обмеження щодо способу таких дій [240]. Поряд із цим уповноваженням не може бути жодного іншого, яке б передбачало уповноваження без обмеження, інакше це б розхитало всю конституційну систему правової державності, яка базується на обмеження державної влади Конституцією та законами [209].

Згідно з Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи No R(80)2, ухваленою 11.03.1980 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень, під ними йдеться про повноваження, яке надає адміністративному органу певний ступінь свободи під час ухвалення рішення, у такий спосіб даючи йому змогу вибрати з кількох юридично допустимих рішень те, яке буде найбільш прийнятним [161]. На практиці адвокат, реалізуючи процесуальні права, робить це на власний розсуд, враховуючи обставини справи.

З огляду на проведений аналіз, слід дійти висновку, що адвокат на стадії відкриття провадження та у підготовчому провадженні має певне коло процесуальних прав та обов'язків, використання яких прямо залежить від конкретного етапу стадії розгляду справи щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, а також реалізує їх на власний розсуд, що обумовлює виникнення адвокатської дискреції.

Отже, дискреційне право адвоката – це суб'єктивна формально визначена можливість адвоката здійснювати процесуальні права, застосовуючи власний розсуд, обираючи з кількох законних варіантів процесуальних прав найбільш правильний. У зв'язку із цим пропонуємо доповнити ст. 4 КАС України наступним змістом: «Дискреційні процесуальні права адвоката – це сукупність процесуальних прав, які здійснюються на власний розсуд адвокатом у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів з метою досягнення завдання адміністративного судочинства».

2.2. Процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії розгляду справи по суті у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів

Правильне та об'єктивне вирішення справи щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів можливе за допомогою забезпечення повного та всебічного дослідження всіх обставин справи, що актуалізує питання дослідження процесуальних прав та обов'язків адвоката на стадії розгляду. Зазначена стадія провадження щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів займає центральне місце серед інших стадій провадження у адміністративній справі. Звернемося до статистичних даних щодо розгляду адміністративних справ за 2022 рік з метою розуміння кількісних показників. Упродовж 2022 року місцеві адміністративні суди розглянули 425 955 справ і матеріалів, або 77 % загальної кількості справ і матеріалів, що перебували на розгляді, проти 496 093 (73 %) справ і матеріалів у 2021 році. З них окружні адміністративні суди розглянули 403 571 справу та матеріали (77 %) проти 459 354 (72 %). Із загальної кількості розглянутих окружними адміністративними судами позовних заяв і справ (367 722) повернуто 31 320 позовних заяв (9 %), що на 2 % менше, ніж у 2021 році (45 762, або 11 %), відмовлено у відкритті провадження щодо 2325 (1 %) заяв проти 3715 (1 %) заяв і 127 заяв залишено без розгляду проти 296 заяв у 2021 році [10].

У 2022 році надійшло 52 позовних заяви щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України (50 – у 2021 році). Щодо актів, дій або бездіяльності Вищої ради правосуддя, то у 2022 році надійшло 24 позовних заяви (80 – у 2021 році). Аналіз показників надходження позовних заяв та адміністративних справ за категоріями показав, що 71 % справ, які надійшли до місцевих адміністративних судів, становили справи зі спорів, що виникають у соціальній сфері. У 2021 році частка таких справ становила 64 %. Позовні заяви і справи, що стосувалися податкової сфери, і становили 8 % проти 9 % позовних заяв і справ у 2021 році. Питома вага позовних заяв і справ, пов'язаних з публічною службою, становила 7 % (8 % – у 2021 році) та позовних заяв і справ щодо забезпечення громадського порядку, національної безпеки та оборони України – 6 % проти 7 % у 2021 році [10].

У 2022 році до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду із судів першої інстанції надійшло 11 подань про розгляд типових справ як зразкових проти 18 одиниць у 2021 році. З них 7 подань у справах зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики (10 – у 2021 році) та 4 – зі спорів з відносин публічної служби (5 – у 2021 році) [10]. Однак, враховуючи аналітичні показники, наведені Верховним Судом, слід зазначити, що на жаль, окремо не відображено кількість розглянутих справ щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, що є недоліком та не надає можливості зрозуміти кількісний показник поновлення порушених права, свобод та інтересів приватних осіб. В цілому, з огляду на загальні кількісні показники, можна дійти висновку, що рівень розгляду адміністративних справ судами є достатньо високий, що свідчить про ефективну діяльність судів. Однак, ще залишаються не розглянуті справи, які потребують вирішення та поновлення порушених прав приватних осіб.

На стадії розгляду справи встановлюються обставини у справі та реалізується завдання адміністративного судочинства, яке регламентується у ч. 1 ст. 2 КАС України – справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення

судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [74]. На думку О. В. Капинос, головною метою адміністративного судочинства є правовий захист суб'єктивних прав громадян та юридичних осіб від порушення з боку органів державного управління та їх посадових осіб; звідси випливає ще одна не менш важлива проблема – припинення протиправного стану (наприклад, припинення дії незаконного акту управління) [69, с. 82-83]. Дослідниця, формуючи підхід до мети адміністративного судочинства, виокремлює припинення дії незаконного акту управління. Як вважає Б. В. Пчелін, зазначає, що стадія розгляду справи є центральною й найважливішою, оскільки саме на ній остаточно повинно бути вирішено публічно-правовий спір. На даній стадії відбувається процес доказування. Враховуючи складність і багатоаспектність даної стадії, кількість процесуальних дій, що на ній вчиняються, вона розподілена на послідовні частини [154, с. 199].

Завданням розгляду справи по суті є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат (ст. 192 КАС України) [74]. Досягнення законодавчої мети стадії розгляду справи по суті можливе за допомогою вчинення комплексу процесуальних дій учасниками розгляду справи, зокрема адвокатом, які характерні для конкретного етапу розгляду справи, наповненого особливим процесуальним змістом.

Часовим індикатором стадії розгляду справи є строки її розгляду. Публічно-правові спори, які виникають щодо оскарження індивідуальних чи нормативно-правових актів мають особливу юридичну природу. У подальшому це впливає на особливості розгляду справи, зокрема на процесуальні строки. Загальні строки розгляду справи визначені у ст. 193 КАС України. Так, суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістьдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку [74].

Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті (для прикладу, у справах щодо оскарження нормативно-правових актів). Спеціальними (скороченими) строками розгляду справи є не більше 30 днів з дня відкриття провадження для справ незначної складності (ч. 2 ст. 263 КАС України) [74]. Для справ щодо оскарження індивідуальних актів нормами КАС України встановлено спеціальні (скорочені) строки розгляду (п'ятиденний строк – у справах щодо рішень виборчої комісії, комісії з референдуму, членів цих комісій може бути подано до адміністративного суду; 10-денний строк – у справах щодо рішень органу державної виконавчої служби, приватного виконавця та інші строки). Отже, строками розгляду адміністративної справи щодо оскарження індивідуальних чи нормативно-правових актів можуть бути як загальні, так і спеціальні строки. Резюмуємо, що строками розгляду адміністративної справи щодо оскарження індивідуальних чи нормативно-правових актів є відповідний термін протягом якого повинна бути розглянута вирішена адміністративна справа по суті та прийняте рішення у справі.

Доцільно зазначити, що в адміністративному судочинстві наявний інститут розумних строків. Уперше про розумні строки почали згадувати у міжнародних актах. У ст. 6 ЄКПЛ регламентується, що кожен має право на судовий розгляд своєї справи упродовж розумного строку [80]. Про розумні строки згадується і у ст. 4 Європейської соціальної Хартії [53]. Про дотримання розумного строку йшлося у рішеннях ЄСПЛ, зокрема у справі «Світлана Науменко проти України» [170], у справі «Теліга та інші проти України» [172], у справі «Смірнова проти України» [171]. У зазначених рішеннях йдеться про аналіз розумних строків з огляду на складність справи та поведінку учасників справи. Дотримання розумного строку розгляду справи є одним із критерієм права на справедливий суд. Отже, найбільша кількість гарантій права на справедливий суд пов'язана із розумними строками розгляду адміністративної справи, через встановлення граничних строків здійснення процесуальних дій, встановлення мінімальних строків [37, с. 8].

Під час розгляду справ щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів важливо дотримуватись розумного строку як найкоротшого строку розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах (п. 11 ч. 1 ст. 4 КАС України) [74]. В цілому розумні строки є оціночним поняттям і залежить від складності справи, яка розглядається.

Слід зазначити, що структурним (внутрішнім наповненням) стадії розгляду справи щодо оскарження нормативно-правових актів, а у деяких випадках, і щодо оскарження індивідуальних актів, є наявність таких етапів як: 1) підготовча частина судового розгляду; 2) відкриття судового засідання; 3) з'ясування обставин справи та дослідження доказів; 4) судові дебати; 5) ухвалення та проголошення судового рішення. Зазначений перелік етапів наведено з урахуванням того, що зазначена категорія справ розглядається за правилами загального позовного провадження. У випадку розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження буде відсутнє підготовче провадження та судові дебати. Звернемось до аналізу етапів стадії розгляду справи щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, визначаючи роль адвоката під час вчинення процесуальних дій.

Підготовча частина судового розгляду призначена для вирішення питань щодо можливості проведення судового засідання та визначення способу його проведення. Зазначений підготовчий етап є малодослідженим. Серед науковців досить часто сформульовані теоретичні положення, які свідчать про ототожнення підготовчого етапу розгляду справи та стадії підготовчого провадження [75, с. 477]. Слід зауважити, що зазначені етап та стадію необхідно розмежовувати, тому вони є різними за процесуальними особливостями та завданнями. На зазначеному етапі адвокат може подати заяву або клопотання про розгляд справи за його відсутності. Зазначене може бути підставою для розгляду справи у порядку письмового провадження, якщо таке клопотання заявили всі учасники справи (ч. 3 ст. 194 КАС України) [74].

Розгляд справи у порядку письмового провадження значно обмежує можливості адвоката у реалізації процесуальних прав, зокрема під з'ясування обставин справи, так як обмежується можливість дослідження доказів.

Законодавцем передбачена можливість проведення судового засідання у режимі відеоконференції за умови неможливості бути фізично присутнім у залі судового засідання. Процесуальною підставою для реалізації зазначеного права буде подання адвокатом заяви про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення. Процесуальними строками для направлення такої заяви буде – не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Копія заяви у той самий строк надсилається іншим учасникам справи (ч. 2 ст. 195 КАС України) [74]. Підтвердження особи адвоката здійснюється із застосуванням електронного підпису. Однак, реалізація зазначеного права не завжди є можливо, це може бути пов'язано із відсутністю технічної можливості у суду проведення судового засідання у режимі відеоконференції, так як не всі суди забезпечені спеціальними технічними пристроями у належній кількості, тому суд відмовляє у задоволенні такої заяви адвоката. Так само суд в ухвалі про відкриття провадження у справі може визнати явку учасника справи обов'язковою в судове засідання (ч. 1 ст. 195 КАС України) [74]. В цілому у випадку відсутності будь-яких перешкод для розгляду справи безпосередньо у судовому засіданні, суд відкриває судове засідання.

На початку судового засідання адвокат має право подавати заяви чи клопотання, пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, та вирішує їх після заслуховування думки інших присутніх у судовому засіданні учасників справи. Однак, суд залишає без розгляду заяви та клопотання, які без поважних причин не були заявлені в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом (ст. 204 КАС України) [74]. Клопотання або заяви можуть подавати як учасники справи, так і особи, стосовно яких суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Клопотання або заяви можуть бути різними за змістом та містити різні вимоги. При цьому,

подання таких клопотань не повинно бути множинним чи безпідставним. Для прикладу подання клопотання чи заяви напередодні судового засідання або на його початку буде свідчити про мету як затягування розгляду справи, а отже, такі дії можуть бути кваліфіковані як зловживання процесуальними правами.

Обов'язок з'явитися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою, регламентується у п. 3 ч. 5 ст. 44 КАС України [74]. Неявка у судове засідання будь-якого учасника справи, за умови що його належним чином повідомлено про дату, час і місце цього засідання, не перешкоджає розгляду справи по суті, крім випадків, визначених цією статтею (ч. 1 ст. 205 КАС України) [74]. О. М. Марченко кваліфікує неявку у судове засідання, як прояв неповаги до суду, зазначаючи, що при розгляді судових справ нерідко складається ситуація, коли учасники розгляду справи будучи належним чином сповіщеними про день і час розгляду справи, не з'являються в судове засідання, не повідомляючи при цьому суд про причини своєї неявки, що є проявом неповаги до суду [95, с. 152]. Однак, якщо адвокат подав заяву про відкладення розгляду справи з поважних причин, суд може відкласти розгляд справи. Доцільно зазначити, що поважні причини є оціночним поняттям та оцінюються судом за внутрішнім переконанням. Для прикладу, в умовах дії режиму воєнного стану досить часто виникають обставини, внаслідок яких адвокат не може з'явитися у судове засідання. Однак, сам факт наявності в Україні воєнного стану не є безумовною підставою для відкладення розгляду справи.

Для прикладу, у провадженні адміністративного суду знаходиться справа позовом приватної особи до Державної служби з безпеки на транспорті та провідного фахівця відділу цифрової трансформації та інформаційно-технічного забезпечення Департаменту аналітики та цифровізації Державної служби з безпеки на транспорті про скасування постанови по справі про адміністративне правопорушення. Представник позивача, адвокат Пелих О.В., надав до суду заяву про відкладення розгляду справи у зв'язку із введенням на території України воєнного стану та з метою запобігання загрози життю та

здоров'ю суддів та учасників судового процесу. Суд дійшов висновку, що оскільки позивач проживає в м. Кобеляки, представник позивача, адвокат Пелих О.В. знаходиться також в м. Кобеляки та в день розгляду справи відвідував Кобеляцький районний суд, бойові дії в м. Кобеляки не проводяться, суд вважає, що загрози для життя та здоров'я учасників справи немає, в зв'язку з чим причини неявки позивача та його представника є неповажними. У задоволенні заяви адвоката про відкладення розгляду справи було відмовлено [229].

Недотримання обов'язку явки адвоката у судове засідання щодо оскарження і індивідуальних і нормативно-правових актів може призвести до одного з наслідків, а саме: 1) продовження розгляду адміністративної справи; 2) відкладення розгляду справи; 3) розгляд справи за відсутності учасника справи; 4) залишення позовної заяви без розгляду. У період дії режиму воєнного стану найчастіше наслідком неявки учасника справи у судове засідання найчастіше є відкладення розгляду справи, що призводить до виходу за межі строків розгляду справи. Неявка у судове засідання може визнаватися, як і зловживання процесуальними правами у випадку відсутності поважної причини. У правовій позиції Верховного Суду під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ, необґрунтованого перевантаження роботи суду [129]. Звернемо увагу, що під час проведення судового засідання з боку учасників розгляду справи може траплятися порушення процесуального порядку розгляду справи. Такі дії можуть кваліфікуватися судом як прояв неповаги до суду. За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Так, відповідно до ст. 185-3 КУпАП передбачається вчинення адміністративного

правопорушення як прояв неповаги до суду або Конституційного Суду України. У диспозиції статті визначено, що, що неповага до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в невідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуєчого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил та тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [77]. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання.

Отже, під час судового засідання можуть траплятися такі процесуальні перешкоди, як відкладення розгляду справи, як правило, до з'ясування обставин у справі, або перерва в судовому засіданні, яке було розпочате (ч. 1 ст. 223 КАС України) [74]. Зловживання на стадії розгляду справи щодо оскарження індивідуальних чи нормативно-правових актів може бути у вигляді неявки в судове засідання без поважної причини, умисне затягування розгляду справи, подання необгрунтованих клопотань та заяв.

Наступним процесуальним етапом є з'ясування обставин справи та дослідження доказів, загальний порядок якого визначений ст. 210 КАС України [74]. З'ясування обставин справи можливе внаслідок реалізації такого етапу доказування як дослідження доказів. На суд покладається обов'язок досліджувати докази з метою встановлення всіх обставин у справі. У Рішення ЄСПЛ у справі «Терра Вонінген Б.В. проти Нідерландів» (Terra Woningen B.V. v. the Netherlands) відмова суду вирішувати фактичні обставини справи, які є значущими у вирішенні спору може спричинити порушення ст. 6 Конвенції [173]. Теж саме відображено у справі Рішення ЄСПЛ у справі « Tsfayo проти Сполученого Королівства » (Tsfayo v. the United Kingdom) у таких випадках

питання, що є вирішальними для результату справи не підлягають незалежному судовому розгляду [176].

У загальному розумінні під доказуванням необхідно розуміти діяльність адміністративного суду, учасників розгляду адміністративної справи, інших заінтересованих осіб із збирання, дослідження та оцінки доказів порядку, встановленому у Кодексі адміністративного судочинства України. Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення (ч. 2 ст. 73 КАС України) [74]. В. А. Кройтор доказуванням вважає діяльність учасників процесу при визначенні ролі суду в наданні, збиранні, дослідженні й оцінці доказів з метою встановлення обставин справи. У німецькому законодавстві під доказуванням розуміється практична діяльність суду щодо збирання, дослідження та оцінки доказів. У ньому розрізняють два види доказування: 1) чітке доказування (здійснюється під час судового розгляду та полягає у встановленні вини) та 2) вільне доказування (не пов'язане із процесуальною формою, його метою є встановлення вірогідності фактів) [101, с. 30-33].

У адміністративному судочинстві процес пізнання осмислюється через такі категорії, як «суб'єкт пізнання» та «об'єкт пізнання». Суб'єктами пізнання є суд та особи, які беруть участь у справі. Об'єктом пізнання у справах щодо оскарження індивідуальних актів буде безпосередньо сам акт (рішення), у справах щодо оскарження нормативно-правових актів буде – нормативно-правовий акт.

Індивідуальні та нормативно-правові акти є носіями доказової інформації як засоби доказування мають форму як письмових доказів, так і електронних доказів. Особливості дослідження передбаченні КАС України. Дослідження доказів – це безпосереднє сприйняття і вивчення адміністративним судом та іншими учасниками розгляду справи інформації про фактичні дані, надані сторонами й іншими особами, які беруть участь у справі, за допомогою передбачених законом засобів. Я. С. Калмикова під дослідженням доказів

розуміє поєднання емпіричної та логічної діяльності суду, спрямованої на пізнання фактичних даних, їх змісту, достовірності, процесу їх формування, збереження та забезпечення [67, с. 155-156].

Зазначимо, що загальний обов'язок дослідження доказів покладається на суд, однак у дослідженні доказів також приймають участь учасники розгляду справи, зокрема адвокат може приймати активну участь у дослідженні доказів. Суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази (ч. 1 ст. 211 КАС України) [74]. Способи дослідження доказів залежать від виду засобу доказування та від його властивостей. Предметом дослідження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів є безпосередньо самі рішення індивідуального чи нормативного характеру. Індивідуальні і нормативно-правові акти можуть бути як у письмовій, так і в електронній формі, що є визначальним для способу дослідження зазначених доказів.

Виокремимо, що способом дослідження письмових та електронних доказів є їх огляд. Законодавче визначення письмовими доказами відображено у ч. 1 ст. 94 КАС України, під останніми розуміють документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору [74]. Я. С. Калмикова виокремлює матеріальні та процесуальні ознаки письмових доказів. Матеріальними ознаками є: 1) матеріальна форма вираження; 2) суб'єктивний фактор формування; 3) відображення у вигляді сукупності знаків (букв, цифр, ієрогліфів і т. ін.); 4) джерелом походження виступає відповідний орган, організація чи конкретна особа; 5) є носієм інформації про обставини справи, які підлягають доказуванню та інші ознаки. Тож, йдеться про змістові характеристики документа та його формалізацію. Процесуальні ознаки – це процедура дотримання набуття доказового значення [68, с. 285-286].

Дослідження письмових доказів визначено ст. 217 КАС України [74]. Письмові докази, у тому числі протоколи їх огляду, складені за судовим дорученням або в порядку забезпечення доказів, за клопотанням учасника справи пред'являються йому для ознайомлення, а в разі необхідності - також свідкам, експертам, спеціалістам чи перекладачам, або оголошуються в судовому засіданні. Адвокат може ставити запитання свідкам, експертам, спеціалістам з приводу письмових доказів та самостійно надавати пояснення.

Електронні письмові документи досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження письмових доказів (ст. 219 КАС України) [74]. Електронні докази оглядаються судом, а також подаються для ознайомлення учасникам справи, а в разі необхідності – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким подані для ознайомлення речові та електронні докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з доказом та його оглядом. Електронними доказами згідно зі ч. 1 ст. 99 КАС України є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [74].

Електронному документу, як доказу, притаманні наступні особливості: (1) фіксація інформації в електронно-цифровому вигляді (важливе значення відіграє саме особливість їх носія, а не їхня сутність); (2) така інформація повинна мати можливість для її ідентифікації та аутентифікації (шляхом, зокрема, перевірки достовірності, цілісності та незмінності змісту електронного документа); (3) відомості, що становлять його зміст, можуть бути інформацією тільки в тому випадку, якщо вони сприймаються суб'єктом та можуть бути ним інтерпретовані (інформація, що міститься в документі, має бути доступною для розуміння людини)

[66, с. 246-247]. Адвокат може ставити питання з приводу електронних доказів експертам, спеціалістам, свідкам, які їх оглядали та самостійно надавати пояснення.

У справах щодо оскарження нормативно-правових актів етап з'ясування обставин у справі має певні особливості. На суд покладається обов'язок проводити аналіз нормативно-правового акта на предмет законності під час вирішення справ, зважаючи на вимоги законності та обґрунтованості судових рішень та принцип верховенства права.

Для прикладу, у справах щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та рішень Кабінету Міністрів України стосовно виведення банків з ринку, суд перевіряє, чи прийнятий індивідуальний акт або рішення на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, які визначають повноваження Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Кабінету Міністрів України та Міністерства фінансів України. При цьому, суд використовує як підставу для власної оцінки та покладається на кількісні, якісні оцінки та висновки, зроблені Національним банком України, Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, Кабінетом Міністрів України, Міністерством фінансів України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, на підставі яких були прийняті відповідні рішення, крім випадків, якщо: 1) оскаржуване акт прийнято з істотним порушенням встановленого порядку його прийняття (порушення, яке істотно вплинуло на результат оцінки); 2) кількісні, якісні оцінки та висновки ґрунтуються на очевидно помилкових відомостях або не враховують суттєвих обставин (фактів), за умови врахування яких оскаржуване акт не могло бути прийнято; 3) наявні очевидні розбіжності або логічні суперечності між кількісними, якісними оцінками або висновками; 4) оскаржуване акт прийнято

за відсутності повноважень або з використанням повноважень всупереч меті, з якою вони надані законом [74].

Може так само виникати необхідність у дослідження показань свідків, які можуть підтверджувати законність прийняття рішень. Способом дослідження показань свідків як засобів доказування є їх допит. Порядок допиту свідків визначений ст. 212 КАС України, відповідно до якого: 1) свідки на початку судового засідання видаляються із зали судового засідання; 2) кожний свідок допитується окремо; 3) судом вживаються заходи, щоб свідки, яких допитали, не спілкувалися з тими, яких суд не допитав [74]. Адвокат може надавати додаткові пояснення після з'ясування обставин та перевірки їх доказами.

Оцінка доказів здійснюється судом за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні. Жодні докази не мають для суду наперед встановленої сили. Об'єктом оцінки суду є докази, а предметом – їх належність, допустимість, достовірність, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), що міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів) (ст. 90 КАС України) [74]. Натомість внутрішнє переконання судді як результат оцінки доказів являє собою твердо сформовану думку щодо певного факту чи обставини справи та істинності своїх висновків щодо них. Процесуальною формою його закріплення є судові рішення.

Докази, що не були предметом дослідження в судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення. Учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових і електронних доказів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам. Письмові, речові і електронні докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їх місцезнаходженням. Індивідуальні і нормативно-правові акти, які були досліджені належним чином у встановленому законом порядку беруть за основу під час ухвалення рішення по суті справи.

Зазначимо, що після з'ясування обставин у справі, проводяться судові дебати. Зазначений етап характерний тільки у випадку розгляду справи за правилами загального позовного провадження, як правило у справах щодо оскарження нормативно-правових актів. У судових дебатах виступають з промовами (заключним словом) учасники справи. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, які досліджені в судовому засіданні. Кожному учаснику справи надається однаковий час для виступу з промовою в судових дебатах. У дебатах першим надається слово позивачеві, його адвокату, а потім – відповідачеві, його адвокату. За клопотанням сторін чи третіх осіб у дебатах можуть виступати лише їхні представники. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його адвокату (ст. 225 КАС України) [74]. Якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі [74].

Після зазначених етапів відбування ухвалення рішення по суті справи. Ухвалення судового рішення здійснюється в умовах таємниці нарадчої кімнати (ст. 228 КАС України) [74]. Останнім етапом розгляду справи є прийняття рішення у справі. Під рішенням по суті справи слід розуміти рішення суду першої інстанції, в якому вирішуються позовні вимоги (п. 13. ч. 1 ст. 4 КАС України) [74].

Так, можна виділити певні етапи ухвалення рішення у справі: (1) прийняття рішення у справі; (2) проголошення та вручення рішення суду; (3) набрання законної сили рішенням. Для простеження функціонального значення рішення, яке приймається по суті справи, звернемося до докринальних підходів. Так, О. В. Капинос у дисертаційному дослідженні «Теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні» під рішенням у справі розуміє юридичний результат розгляду та вирішення публічно-правового спору, тобто врегулювання результатом відносин адміністративного судочинства [69, с. 83]. О. В. Джафарова та Я. П. Синицька визначають судові рішення в адміністративному судочинстві у вузькому розумінні – це

найважливіший акт правосуддя, який вирішує адміністративну справу по суті та є процесуальним актом, що має державно-обов'язковий, індивідуально-конкретний характер із застосування норм права до встановлених у судовому розгляді фактів і правовідносин, ухвалений судом іменем України у передбаченому законом процесуальному порядку з дотриманням принципів адміністративного судочинства й спрямований на захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень [50, с. 106-107].

Зазначена позиція в цілому узгоджується з принципом ефективності судового захисту, оскільки оптимально забезпечує поновлення особи в правах. Однак слід враховувати, що розвинення інституту відповідальності суб'єктів владних повноважень та їх посадових і службових осіб, який безперечно має знайти своє місце в демократичній правовій державі, подальше впровадження в практику діяльності владних суб'єктів принципу «служіння інтересам людини і громадянина» обов'язково призведе до виникнення певного правомірного інтересу заінтересованих осіб до підтвердження судом протиправності оскаржуваних індивідуальних рішень [195, с. 141]. М. І. Труш у дисертації «Судове рішення в адміністративному процесі» вказує, що враховуючи характеристики судової влади та правосуддя, судові рішення в адміністративному процесі потрібно кваліфікувати як універсальне поняття, що визначає основний акт реалізації легітимної судової влади у галузі адміністративного судочинства. В адміністративному процесі судові рішення є складовою адміністративної процесуальної форми, що має відносно сталу структуру, основним компонентом якої є провадження як самостійна судова процедура [215, с. 11].

Рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Дотримання законності судового рішення

оцінюється за трьома критеріями: 1) чи застосував суд закон, який слід було застосувати до відповідних правовідносин (необхідний закон); 2) чи не застосував суд закон, який не врегульовує відповідних правовідносин (зайвий закон); 3) чи правильно суд витлумачив закон. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи) (ч. ч. 2,3 ст. 242 КАС України) [74]. Судові рішення з огляду на верховенство права за своїм змістом повинні утверджувати справедливість і права людини, укріплювати довіру до суду. Проте в жодному разі цей принцип не може стати виправданням для зловживань з боку суду, суддівського свавілля. Необхідно також з'ясувати чи відсутність правової допомоги позбавить заявника від права на справедливий суд Рішення ЄСПЛ у справі «Мак-Вікар проти Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom) [167].

У справі щодо оскарження індивідуального акту суд може визнати його протиправним та скасувати. Наприклад, суд за результатами розгляду адміністративних справ, у справах щодо оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та рішень Кабінету Міністрів України стосовно виведення банків з ринку може прийняти рішення про: (1) визнання протиправним (незаконним) та скасування індивідуального акта/рішення, визначеного частиною першої цієї статті, або окремих його положень; 2) стягнення з відповідача (відповідачів) коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправним (незаконним) індивідуальним актом/рішенням, якщо така вимога заявлена позивачем одночасно з вимогою про визнання протиправним (незаконним) та скасування індивідуального акта/рішення; 3) відмову в задоволенні позовних вимог (повністю або частково) [74].

У справі щодо оскарження нормативно-правових актів, суд може визнати нормативно-правовий акт протиправним (незаконним чи таким, що не

відповідає правовому акту вищої юридичної сили) та нечинним повністю або в окремій його частині. Зазначені повноваження суду визначені у ст. 245 КАС України [74]. Окрім цього, слід зазначити, що суд у справі щодо оскарження нормативно-правових актів може вийти за межі позовних вимог. Так, якщо у процесі розгляду справи щодо нормативно-правового акта суд виявить, що інші нормативно-правові акти, прийняті відповідачем, чи їх окремі положення, крім тих, щодо яких відкрито провадження в адміністративній справі, безпосередньо впливають на прийняття рішення у справі і без визнання таких нормативно-правових актів протиправними неможливий ефективний захист прав позивача, суд визнає такі акти чи їх окремі положення протиправними (ст. 245, 264 КАС України) [74].

Верховний Суд за наслідками розгляду адміністративних справ, визначених ч. 2 ст. 266 КАС України, може: 1) визнати акт Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України протиправним та нечинним повністю або в окремій його частині; 2) визнати дії чи бездіяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України протиправними, зобов'язати Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України вчинити певні дії; 3) застосувати інші наслідки протиправності таких рішень, дій чи бездіяльності (ч. 4 ст. 266 КАС України) [74].

Резолютивна частина рішення суду про визнання нормативно-правового акта протиправним та нечинним невідкладно публікується відповідачем у виданні, в якому його було офіційно оприлюднено, після набрання рішенням законної сили. Нормативно-правовий акт втрачає чинність повністю або в окремій його частині з моменту набрання законної сили відповідним рішенням суду [74].

Проголошення судового рішення залежить від наявності повного або скороченого судового рішення. Датою ухвалення судового рішення є дата його

проголошення (незалежно від того, яке рішення проголошено – повне чи скорочене). Датою ухвалення судового рішення в порядку письмового провадження є дата складення повного судового рішення [74]. У разі неявки всіх учасників справи у судове засідання, яким завершується розгляд справи, ухвалення рішення, винесеного без повідомлення учасників справи (у письмовому провадженні), суд підписує рішення без його проголошення.

Судове рішення може вручатися у такі способи: (1) у судовому засідання негайно після проголошення; (2) може надсилатися в електронній формі; (3) в паперовій формі рекомендованим листом із повідомленням про вручення. Загальні правила вручення рішення у справі визначені окремою ст. 251 КАС України.

Набрання рішення законної сили визначено у ст. 255 КАС України [74]. Рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови судом апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду. Після набрання законної сили рішення в адміністративній справі настають такі правові наслідки: незмінність, обов'язковість, невідворотність, преюдиційність, неможливість звернення до суду з аналогічним позовом та реалізованість (здійсненність) [215, с. 11].

Судове рішення Верховного Суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги судове рішення Верховного Суду, якщо його не скасовано, набирає законної сили після набрання законної сили рішенням Великої Палати Верховного Суду за наслідками апеляційного перегляду. При цьому, судом апеляційної інстанції у справах, у справах щодо оскарження актів Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої

кваліфікаційної комісії суддів України, бездіяльності Кабінету Міністрів України є Велика Палата Верховного Суду (ч. 5 ст. 266 КАС України) [74].

Отже, ключовою передумовою ухвалення законного і обґрунтованого судового рішення є встановлення фактичних обставин справи – певного кола фактів, з якими закон пов'язує правові наслідки. Фактичні обставини встановлюються завдяки доказуванню – особливої процесуальної діяльності, яку здійснюють особи, які беруть участь у справі, та суд. У процесі такої діяльності небайдуже, хто зобов'язаний бути активним у встановленні факту, оскільки завжди має бути можливість покласти наслідки його недоведеності на когось з учасників процесу.

Викладене дає підстави стверджувати, що в адміністративному судочинстві має бути досягнуто баланс між активністю суду та диспозитивністю сторін шляхом встановлення загальної заборони зловживання процесуальними правами, а також санкцій за ці дії, у тому числі й окремо за допущені зловживання конкретними процесуальними правами.

Слід резюмувати, що адвокат на стадії розгляду справи по суті загальні процесуальні права, які визначені ст. 44 КАС України: (1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; (2) брати участь у судових засіданнях; (3) брати участь у дослідженні доказів; (4) ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; (5) подавати заяви та клопотання; (6) надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування; (7) заперечувати проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; (8) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; (9) здійснення інших процесуальних прав, передбачених КАС України [74].

Спеціальні процесуальні права адвоката: виокремлені окремими нормами КАС України, до яких можна віднести : (1) подавати заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду

(ч. 2 ст. 195 КАС України); (2) подати клопотання про відкладення розгляду справи (ч. 4 ст. 205 КАС України); (3) надавати пояснення з приводу письмових електронних доказів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам (ч. 5 ст. 211 КАС України); (4) ставити питання свідкам, експертам, спеціалістам з приводу письмових доказів (ч. 2 ст. 217 КАС України); (5) надавати додаткові пояснення (ч. 1 ст. 224 КАС України); (6) виступати із промовами у судових дебатах (ч. 2 ст. 225 КАС України); (7) подати заяву про негайне отримання копії скороченого судового рішення (ч. 1 ст. 251 КАС України) та інші процесуальні права.

Керуючись нормам спеціального закону, а саме ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» професійні процесуальні права, слід дійти висновку, що професійні права, які визначені у ст. 20 кореспондуються із загальними правами з КАС України (для приклад, ознайомлюватися із матеріалами справи, подавати заяви, клопотання, застосовувати технічні засоби та інші процесуальні права). При цьому, слід звернути увагу, що у спеціальному законі деякі процесуальні права розширюються шляхом деталізації. Так, у п. 8 ч. 1. ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність передбачено», що адвокат може застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює представництво або може процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом.

Зазначимо, на під час розгляду справи по суті адвокат повинен дотримуватися обов'язків, визначених ст. 44 КАС України. загальні процесуальні обов'язки : (1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; (2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; (3) з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; (4) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні; (5) вчиняти процесуальні дії у строки, встановлені законом або судом.

Спеціальні обов'язки визначені окремими статтями КАС України: учасники судового процесу, інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, дають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи (ч. 1 ст. 198 КАС України); (2) повинні беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 3 ст. 198 КАС України); (3) дотримуватися таємниці нарадчої кімнати (ч. 1 ст. 228 КАС України). Керуючись нормам спеціального закону, а саме ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат повинен дотримуватися професійних процесуальних обов'язків.

2.3. Процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії перегляду судового рішення у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів

Перевірка судових рішень в апеляційному та касаційному порядках є гарантією реалізації конституційного права на перегляд судових рішень у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів та сприяє досягненню завдання адміністративного судочинства. Натомість перегляд судових рішень означає їх переоцінку судом вищої інстанції. Право на касаційний перегляд у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів не є абсолютним, та у випадках визначених законом, не може бути реалізованим. На початку проаналізуємо особливості апеляційного перегляду рішень, які приймаються у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів та визначимо процесуальну роль адвоката в ньому.

Звертаючись до етимологічного походження «апеляція» з латинської «*appellatio*» означає «звернення» або «процедура перевірки рішень», можна дійти висновку, що сутнісне значення вказаних терміну свідчить про можливість перегляду судових рішень. Аналізуючи статистичні дані, слід

значити, що апеляційні адміністративні суди переглянули 45 662 рішення (постанови) місцевих адміністративних судів, або 88 % загальної кількості переглянутих судових рішень, проти 62 096 (87%) та 5997 ухвал (12 %) проти 9186 (13 %) одиниць у 2021 році. За результатами апеляційного перегляду рішень (постанов): 34 317 рішень (постанов), або 75 % загальної кількості переглянутих рішень (постанов), залишено без змін. Порівняно з 2021 роком цей показник збільшився на 4 % (43 898 рішень (постанов), або 71 %); 11 345 рішень (постанов), або 25 %, змінено чи скасовано. У 2021 році цей показник становив 18 198 рішень (постанов), або 29 %. За наслідками скасування рішень (постанов) в апеляційному порядку (9789) 9060 одиниць, або 93% загальної кількості таких рішень (постанов), скасовано з ухваленням нового рішення проти 14 039 (90 %) у 2021 році. Також скасовано 433 рішення (постанови) (4%) із залишенням позовної заяви без розгляду (1155, або 7 %, – у 2021 році) та 284 (3 %) – із закриттям провадження у справі (441, або 3 % – у 2021 році). З направленням справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю скасовано 12 рішень (постанов) проти 19 одиниць – у 2021 році [10]. Отже, у 2022 році порівняно з 2021 роком на 3 % збільшилася частка справ, у яких скасовано рішення (постанови) з ухваленням.

Апеляційний перегляд у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів відіграє важливу роль у захисті прав, свобод, інтересів приватних осіб з боку незаконних рішень суб'єктів владних повноважень. Звертаючись до досвіду Швейцарії, слід зазначити наступне, що згідно із прецедентним правом Федерального Верховного Суду у застосуванні правового інституту «перегляду» важливе значення відіграє принцип процесуальної економії як спрощення процедури відправлення правосуддя як конституційної гарантії здійснення судового контролю за судовими рішеннями судів першої інстанції [258, с. 81-82]. Останніми роками інститут апеляційного провадження був значно модернізований шляхом його спрощення та підвищення рівня економічності процедури, оперативності перегляду судових

рішень, що сприяло збільшенню довіри до адміністративного суду завдяки справедливому правосуддю [84, с. 142].

Узагальнемо наукові здобутки щодо розуміння апеляційного провадження. Метою перегляду рішень в апеляційному порядку є запобігання набрання законної сили неправосудного рішення, швидке виправлення допущених помилок судом першої інстанції і забезпечення охорони прав, свобод та інтересів учасників розгляду справи, а також сприяння поліпшенню якості роботи судів нижчих ланок та формування судової практики відповідно до вимог матеріального і процесуального закону [241, с. 560-561]. У дисертаційному дослідженні К. В. Кравченка «Процесуальний порядок апеляційного оскарження в адміністративному судочинстві» судове апеляційне провадження розглядається як багатогранне правове явище, яке обумовлено діяльністю судів апеляційної інстанції у межах перегляду судових рішень, які не вступили в законну силу і послідовними й взаємопов'язаними процесуальними діями, які об'єднанні загальною метою й предметом правового регулювання, у визначених законодавством межах [85, с. 193]. Р. П. Кайдишев підкреслив, що апеляційне провадження – це сукупність взаємопов'язаних і послідовно здійснювальних процесуальних дій і процесуальних правовідносин, які об'єднані спільним предметом правового регулювання, тобто апеляційне провадження з формальної сторони є різновидом адміністративного провадження, системним утворенням, яке включає в себе сукупність послідовно здійснювальних елементів, які в юридичній науці отримали назву процесуальних стадій. Коментуючи науковий підхід Р. П. Кайдишева, можна відзначити декілька моментів [63, с. 117]. По-перше, провадження у адміністративних справах та види адміністративних проваджень не можна ототожнювати, зважаючи на різну юридичну природу та особливості правового регулювання та розгляду, мету і завдання. По-друге, апеляційне провадження слід вважати факультативною стадією. Також під апеляційним провадженням розуміють діяльність суду апеляційної інстанції, яка порушується лише за апеляційною скаргою (апеляційним поданням) осіб, які приймали участь у

розгляді справи у суді першої інстанції, і яка спрямована на повторний розгляд і вирішення справи по суті, з метою перевірки правильності встановлення фактичних обставин справи, законності і обґрунтованості постанов суду першої інстанції, які не набрали чинності, в межах доводів апеляційної скарги.

Апеляційне провадження є особливим за формою і змістом інститутом перегляду, судових постанов, які не вступили в законну силу [245, с. 11].

Як зазначає М. М. Глуховеря, «провадження» у термінологічному розумінні є спільним для суду першої інстанції та апеляційної, однак у контексті характеристики апеляційного провадження як факультативної стадії, зміст зазначеної стадії полягає у сукупності правил розгляду та вирішення апеляційної скарги, на відміну від вирішення по суті адміністративної справи, що є різним, неоднаковим за своїм процесуальним змістом [38, с. 117]. Характеризуючи зміст апеляційного провадження, доречно виокремити його функції. Так, М. В. Джафарова виділяє охоронну, стимулюючу, виховну функцію. Охоронна функція проявляється у тому, що апеляційні суди здійснюють захист прав, свобод та інтересів фізичних, юридичних осіб, держави, виступають гарантом виправлення судових помилок. Стимулююча функція полягає у тому, що апеляційне провадження сприяє прийняттю законних та обґрунтованих судових рішень, формуванню однакових підходів до застосування законодавства судами, заявленню обґрунтованих позовних вимог та заперечень, їх доведенню в суді першої інстанції. Виховна функція виявляється як вплив на духовну сферу учасників адміністративного судочинства, виховання поваги до права, підвищення авторитету суду [48, с. 75-76]. Отже, апеляційне провадження поєднує у собі вищезазначені функції та сприяє досягненню завдання зазначеної стадії.

Враховуючи той факт, що принцип диспозитивності є принципом функціональним, який відображає зміст процесуальної діяльності всіх учасників розгляду справи, зокрема адвоката. В апеляційному провадженні складовою процесуальної діяльності адвоката виступає право на апеляційне оскарження. Право на апеляційний перегляд судових рішень регламентується

ст. 129 Конституції України, як одна з головних засад судочинства. У якості принципу адміністративного судочинства право на апеляційний перегляд регламентується у ст. 13 КАС України та у ст. 293 КАС України [74]. Так, право на апеляційний перегляд у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів мають учасники справи та особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов'язки (ч. 1 ст. 293 КАС України) [74].

Звернемось до правової позиції, яка викладена у рішенні Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 року у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України, в якій зазначено, що право на судовий захист охоплює, зокрема, можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, що є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань, в тому числі від помилкових і неправосудних судових рішень. Однак, можливість обмеження права на апеляційне оскарження допускається, якщо воно не є свавільним чи несправедливим, а також встановлюється виключно Конституцією та законами України, переслідує легітимну мету, буде обумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим [181]. У Рекомендації щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних та торгових справах, прийнятій Комітетом міністрів Ради Європи 7 лютого 1995 р., висловлюється позиція, відповідно до якої «...апеляції до суду третьої інстанції мають передусім подаватися відносно тих справ, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад, справ, які розвиватимуть право або сприятимуть однаковому тлумаченню закону. Вони також можуть бути обмежені апеляціями по тих справах, де питання права мають значення для широкого загалу» [157].

Так, С. В. Потапенко у дисертаційному дослідженні «Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України» сформулював концептуально значимі положення щодо умов реалізація права на апеляційне оскарження, до яких відніс: а) певне кола суб'єктів, яке має право на апеляційне оскарження; б) об'єкт оскарження в апеляційному порядку – рішення суду; в) дотримання встановлених процесуальних строків на апеляційне оскарження; г) дотримання форми та змісту апеляційної скарги [136, с. 13]. Перелічені елементи повинні бути дотриманні у сукупності навіть за умови реалізації права на звернення з апеляційною скаргою адвокатом, який надає правничу допомогу.

Для перегляду рішень суду в апеляційному порядку у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів характерні етапи: 1) подання адміністративної скарги; 2) відкриття апеляційного провадження апеляційного розгляду; 3) апеляційний розгляд справи; 4) прийняття рішення за результатом апеляційного перегляду [98, с. 126-136].

Перший етап апеляційного провадження починається із подання адміністративної скарги до апеляційного суду. Адвокат, звертаючись із апеляційною скаргою, повинен правильно визначити суд апеляційної інстанції за територіальною належністю та за видом адміністративної справи. Судом апеляційної інстанції в адміністративних справах є апеляційний адміністративний суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться місцевий адміністративний суд (місцевий загальний суд як адміністративний суд чи окружний адміністративний суд), що ухвалив рішення (ч. 1 ст. 292 КАС України) [74]. Наприклад, у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів застосовується загальний порядок оскарження, а отже, суд визначається у загальному порядку. Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції. Велика Палата Верховного Суду переглядає в апеляційному порядку судові рішення Верховного Суду, ухвалені ним як судом першої інстанції (ст. 292 КАС України) [74]. У справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради

правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, бездіяльності Кабінету Міністрів України судом апеляційної інстанції є Велика Палата Верховного Суду. У справах щодо оскарження нормативно-правових актів органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень рішення суду у справах щодо оскарження нормативно-правових актів оскаржується у загальному порядку (ч. 11 ст. 264 КАС України) [74]. Апеляційна скарга на рішення Вищого антикорупційного суду може бути подана учасником справи та його представником до Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду протягом п'яти днів з дня проголошення рішення суду (ч. 8 ст. 283-1 КАС України) [74].

Адвокат, подаючи апеляційну скаргу до суду, повинен враховувати, що строк звернення із апеляційною скаргою може бути як загальний, так і спеціальний (скорочений). Апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів, а на ухвалу суду – протягом п'ятнадцяти днів з дня його проголошення (ч. 1 ст. 295 КАС України) [74]. Важливе значення відіграє момент обчислення строку оскарження. Якщо справа щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів розглядалася у порядку письмового провадження або в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини рішення (ухвали) зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення (ч. 1 ст. 295 КАС України) [74]. У разі пропусчення строку адвокат має право на поновлення строку для звернення з апеляційною скаргою. Законодавець передбачає підстави для поновлення строку на апеляційне оскарження. Учасник справи, якому повне рішення або ухвала суду не були вручені у день його проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження: 1) на рішення суду – якщо апеляційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому повного рішення суду; 2) на ухвалу суду – якщо апеляційна скарга подана протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення йому відповідної ухвали суду [74]. Для прикладу, рішенням

Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 04 лютого 2019 року було задоволено позов приватної особи до ГУ ДФС у Дніпропетровській області та скасовано податкове повідомлення-рішення. Адвокат зі сторони відповідача на рішення суду подав апеляційну скаргу і клопотання про поновлення строку апеляційного оскарження. Зазначене клопотання обгрунтував тим, що рішення суду першої інстанції було направлено до Єдиного державного реєстру судових рішень 02 березня 2021 року, зареєстровано 04 березня 2021 року та оприлюднено 05 березня 2021 року. Відповідач отримав повний текст рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 04 лютого 2019 року лише 30 червня 2021 року, при цьому, справа розглядалася судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення (виклику) сторін у справі, а тому відповідач має право на поновлення строку на апеляційне оскарження. Переглянувши судові рішення в межах касаційної скарги, перевіrivши правильність застосування судом апеляційної інстанції норм процесуального права, Верховний Суд дійшов висновку про наявність підстав для задоволення касаційної скарги з наступних підстав. Суд апеляційної інстанції не врахував конкретних обставин у даній справі, зокрема, тієї обставини, що пропуск скаржником строку на апеляційне оскарження у цьому випадку не обумовлений його суб'єктивною поведінкою та не залежав від його волевиявлення. Тому, застосувавши до скаржника наслідки пропуску строку на апеляційне оскарження без оцінки повідомлених скаржником причин, суд апеляційної інстанції фактично поклав на відповідача відповідальність за порушення судом першої інстанції норм процесуального права в частині порядку направлення копій судових рішень та оприлюднення рішення в Єдиному реєстрі судових рішень, чим фактично позбавив останнього права на апеляційне оскарження та порушив принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом [121]. У правовій позиції Касаційного адміністративного суду суд висловився відносно строків звернення із апеляційною скаргою (постанова у справі № 200/3692/21 від 24.07. 2023 р.).

Відповідно до якої Верховний Суд зазначив, що процесуальний строк, зокрема строк на апеляційне оскарження у разі повторного подання апеляційної скарги може бути поновлено у випадку дотримання одночасно таких умов: 1) первісного звернення до суду апеляційної інстанції з апеляційною скаргою, яке відбулось у межах передбаченого процесуальним законом строку на апеляційне оскарження; 2) повторного подання апеляційної скарги в межах строку апеляційного оскарження, встановленого процесуальним законом, або упродовж розумного строку після отримання копії відповідної ухвали суду про повернення первісної скарги, без невиправданих затримок і зайвих зволікань; 3) демонстрація добросовісного ставлення до реалізації ним права на апеляційне оскарження й вжито усіх можливих та залежних від нього заходів з метою усунення недоліків апеляційної скарги, які стали підставою для повернення вперше поданої апеляційної скарги, і такі недоліки фактично усунуті станом на момент повторного звернення з апеляційною скаргою; 4) повернення попередньо поданих апеляційних скарг відбулося з причин, які не залежали від особи, яка оскаржує судові рішення, і які обумовлені наявністю об'єктивних і непереборних обставин, що унеможливили або значно утруднили можливість своєчасного звернення до суду апеляційної інстанції, й не могли бути усунуті скажником; 5) наявності таких обставин підтверджено належними і допустимими доказами [122].

Форма та зміст апеляційної скарги визначені ст. 296 КАС України [74]. Відповідно до згаданої статті апеляційна скарга подається у письмовій формі. Враховуючи діджиталізацію у сфері судочинства та розвиток електронного судочинства, зазначена стаття потребує змін, в яких буде передбачено подання апеляційної скарги і в електронній формі як окремим способом (видом) подання. Слід також врахувати, що законодавець у п. 2 . ч. 5 ст. 296 КАС України вже врахував це і виклав у такий спосіб: «...якщо така скарга та додані матеріали подаються до суду в електронній формі через електронний кабінет....». Так, пропонуємо викласти ч. 1 ст. 296 КАС України наступним чином: «Апеляційна скарга подається у письмовій або електронній формі».

Відзначимо, що на практиці *de facto*, так і відбувається, однак, це повинно бути закріплено належним чином і на законодавчому рівні.

Разом із поданням апеляційної скарги, адвокат може здійснити також наступні процесуальні дії: 1) подати клопотання про розгляд справи за відсутності учасника справи; 2) подати нові докази, які не були надані суду першої інстанції.

Нагально зазначити, що для відкриття апеляційного провадження важливе значення відіграє те, що адвокат під час подання апеляційної скарги повинен надати: 1) документ про сплату судового збору; 2) копії апеляційної скарги та доданих до неї письмових матеріалів відповідно до кількості учасників справи, крім випадків, якщо така скарга та додані матеріали подаються до суду в електронній формі через електронний кабінет.

Наступний етап відкриття апеляційного провадження свідчить про його початок. Етап відкриття апеляційного провадження має процесуальні особливості, які пов'язані із певним колом процесуальних повноважень суду та реалізації певних процесуальних прав та обов'язків, у тому числі адвокатом. На етапі відкриття апеляційного провадження суд може примати такі рішення: 1) залишення апеляційної скарги без руху; 2) повернення апеляційної скарги; 3) відмови у відкритті апеляційного провадження; 4) відкриття апеляційного провадження у справі [74]. Всі названі процесуальні рішення оформлюються у формі ухвали.

Підстави для прийняття того, чи іншого рішення, визначені у ст. 169 КАС України. Перевіряючи підстави для відкриття апеляційного провадження, суд повинен перевірити, чи підтвердив свої повноваження адвокат, у разі відсутності документів, які підтверджують повноваження адвоката, або документи не належним чином посвідчені, суд постановляє ухвалу для повернення апеляційної скарги. Для прикладу, якщо адвокат подав ордер, підготовлений з використанням розділу «Особисті кабінети адвокатів» офіційного сайту НААУ і водночас не підписав ордер, що є обов'язковою вимогою, зазначене буде підставою для повернення апеляційної скарги.

Проілюструємо зазначене на наступному прикладі. Восьмий апеляційний адміністративний суд в складі колегії суддів перевіrivши апеляційну скаргу адвоката на рішення Закарпатського окружного адміністративного суду у справі №260/2998/20 за адміністративним позовом приватної особи до Державної екологічної інспекції у Закарпатській області, з участю третьої особи, що не заявляє самостійних вимог на предмет спору, на стороні відповідача, про визнання дій неправомірними та скасування припису, встановив наступне. На час звернення з апеляційною скаргою у матеріалах справи відсутні належно оформлені докази наявності у особи, що підписала скаргу, права на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції, зокрема не додано документів. Які підтверджують повноваження адвоката. Суд постановив ухвалу про повернення апеляційної скарги [222].

Безпосередньо після відкриття провадження у справі, адвокат має право: доповнити, змінити апеляційну скаргу, відкликати її, подати відзив на апеляційну скаргу, подати клопотання про витребування доказів, подати заперечення щодо поданих заяв чи клопотання; подати клопотання про виклик свідків, призначення експертизи, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, відмовитися від позову, реалізувати право на примирення та здійснювати інші процесуальні права.

Суть апеляційного розгляду полягає не в тому, що розглянути справу заново, а щоб перевірити судовий акт, винесений судом першої інстанції за результатами розгляду справи на якісно новому рівні [113, с. 92]. Однак, деякі вчені-процесуалісти розцінюють можливість направляти нові докази як новий розгляд справи. При цьому, для перевірки рішень суду першої інстанції з фактичного погляду використовуються ті ж способи, якими оперував цей суд для з'ясування обставин та перевірки їх доказами. У цьому аспекті апеляційний розгляд не відрізняється від розгляду в суді першої інстанції, за винятком того, що суд апеляційної інстанції перевіряє судові рішення тільки в тій частині, в якій воно оскаржене, досліджує лише ті обставини та докази, на які вказали заінтересовані особи [20, с. 26]. П. С. Гавалешко у дисертації «Особливості

доказування в суді апеляційної інстанції: адміністративно-правове дослідження» зазначає, що важливим для правозастосовної практики є питання про те, чи можуть нові докази дати можливість суду апеляційної інстанції встановлювати обставини адміністративної справи, які не було виявлено під час попереднього розслідування, розгляду та вирішення справи судом першої інстанції, або підтверджувати лише раніше відомі докази [34, с. 2]. Новими доказами у справі щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів буде надання документів, які підтверджують законність прийняття рішень.

Слід зазначити, що апеляційний розгляд може проводитися у такі способи як: у судовому засіданні, проведення засідання у режимі відеоконференції, у письмову провадження. У судовому засіданні проводиться апеляційний розгляд у випадку відсутності клопотань про проведення у режимі відеоконференції та відсутності підстав для проведення письмового провадження.

Адвокат може подати клопотання про проведення судового засідання у режимі відеоконференції. Наведемо приклад. У провадженні Другого апеляційного адміністративного суду перебувала адміністративна справа за апеляційною скаргою ГУ ДПС у Сумській області на рішення Сумського окружного адміністративного суду у справі № 480/3924/21 за адміністративним позовом приватної особи до ГУ ДПС у Сумській області про визнання протиправним та скасування податкових повідомлень-рішень. Розгляд справи призначено у відкритому судовому засіданні на 14.02.2023 року о 11:35 годині у приміщенні Другого апеляційного адміністративного суду. 13.02.2023 року на електронну пошту Другого апеляційного адміністративного суду надійшло клопотання представника позивача адвоката Коваленко А.С. про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд дійшов висновку, що клопотання адвоката не відповідає вимогам ч. 2 ст. 195 КАС України, а саме: клопотання подано суду за один день до судового засідання, та постановив ухвалу про відмову у задоволенні клопотання адвоката [224].

Суд апеляційної інстанції може розглянути справу без повідомлення учасників справи (в порядку письмового провадження) за наявними у справі матеріалами, якщо справу може бути вирішено на підставі наявних у ній доказів, у разі: 1) відсутності клопотань від усіх учасників справи про розгляд справи за їх участю; 2) неприбуття жодного з учасників справи у судове засідання, хоча вони були належним чином повідомлені про дату, час і місце судового засідання; 3) подання апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції, які ухвалені в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін (у порядку письмового провадження) (ч. 1 ст. 311 КАС України) [74].

На етапі апеляційного розгляду на адвоката покладається обов'язок з'явитися у судове засідання або у разі наявності поважних причин для неявки, повідомити про це суд, подавши відповідну заяву. Наслідками неявки в судове засідання адвоката може бути: 1) відкладення розгляду справи; 2) продовження розгляду справи (ст. 313 КАС України) [74].

Зауважимо, що результатом перегляду справи судом апеляційної інстанції є правильне визначення висновку щодо законності (обґрунтованості) оскаржуваного рішення суду першої інстанції. Процесуальним результатом перегляду судового рішення є прийняття постанови.

Повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги на судове рішення визначаються ст. 315 КАС України, зокрема за наслідками розгляду апеляційної скарги на судове рішення суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити апеляційну скаргу без задоволення, а судове рішення – без змін; 2) скасувати судове рішення повністю або частково і ухвалити нове судове рішення у відповідній частині або змінити судове рішення; 3) скасувати судове рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково; 4) визнати нечинним судове рішення суду першої інстанції повністю або частково у визначених цим Кодексом випадках і закрити провадження у справі у

відповідній частині; 5) скасувати судові рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю; 6) у визначених цим Кодексом випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених у пунктах 1-5 ч. 1 вказаної статті [74].

Підсумовуючи, слід дійти висновку, що на стадії перегляду судового рішення щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів в апеляційному порядку надає правничу допомогу, виконує функції представника і таким реалізує коло процесуальних прав та обов'язків, які притаманні для зазначеної стадії. Доцільно відмітити, що процесуальні права є дискреційними, що посилює роль адвоката як самостійного суб'єкта на зазначеній стадії.

Адвокат на стадії перегляду судового рішення має загальні процесуальні права, які визначені ст. 44 КАС України: (1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; (2) брати участь у судових засіданнях; (3) брати участь у дослідженні нових доказів; (4) подавати заяви та клопотання; (5) надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду; (6) заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; (7) здійснення інших процесуальних прав, передбачених КАС України.

Спеціальні процесуальні права адвоката: виокремлені окремими нормами КАС України, до яких можна віднести : (1) подання апеляційної скарги (ч. 1 ст. 193 КАС України); (2) подавати заяву про поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження (ч. 2 ст. 295 КАС України); (3) подавати клопотання про витребування нових доказів (п. 7 ч. 2 ст. 296 КАС України); (4) подавати відзив на апеляційну скаргу (ст. 304 КАС України) та інші процесуальні права. Професійні процесуальні права адвоката визначені ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [138].

У зв'язку з вищевикладеним ми вважаємо, що основним обов'язком представника в адміністративній справі є обов'язок належним чином реалізовувати надані йому права і суворо виконувати покладені на нього

процесуальні обов'язки. Відповідно ст. 44 Кодексу адміністративного судочинства України загальні процесуальні обов'язки : (1) належним чином підтверджувати повноваження; (2) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні; (3) вчиняти процесуальні дії у строки, встановлені законом або судом.

Спеціальні обов'язки визначені окремими статтями КАС України: (1) надавати пояснення (ч. 3 ст. 310 КАС України); (2) виступати у судових дебатах (ч. 3 ст. 310 КАС України); (3) з'явитися у судове засідання або повідомити про причин неявки (313 КАС України). Зазначимо, що у ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» виокремлюються професійні процесуальні обов'язки адвоката.

Переходячи до огляду прав та обов'язків адвоката в касаційному провадженні, відзначимо, що касаційний перегляд судових рішень має свої особливості, що відрізняє його від апеляційного перегляду. Нормативне регулювання касаційного провадження передбачено КАС України в главі 2 Розділу III. Здійснивши правовий аналіз положень КАС України, до ознак касаційного перегляду можна віднести: (1) факультативність; (2) здійснення лише Верховним Судом; (3) предметом перегляду є рішення суду, постанови апеляційного суду, та інші судові рішення у встановлених КАС України випадках; перегляд здійснюється щодо неправильного застосування судом попередніх інстанцій норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, на відміну від апеляційного перегляду, де як нами встановлено вище, апеляційний суд з'ясовує фактичні обставини справи; (4) перегляд Верховним Судом здійснюється після вирішення справи апеляційним судом; (5) правом на звернення до суду касаційної інстанції належить учасникам справи, а також особам, які не брали участі у справі, а відтак і їх представникам; (6) визначене коло справ, за яким дозволяється касаційний перегляд. Остання теза відноситься до так званих «касаційних фільтрів».

Суттєве значення при вирішенні питання про можливість відкриття касаційного провадження матиме форма адміністративного судочинства, яка

визначається судом першої інстанції при відкритті провадження у справі. Адже у випадку розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження можливість відкриття касаційного провадження не передбачається, крім деяких винятків. Крім того, для деяких категорій адміністративних справ не передбачено можливості касаційного оскарження, зокрема до них відносяться оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності [208].

Водночас, виходячи із параграфів Глави 2 КАС України, можна зробити висновок, що касаційне провадження передбачає лише два структурних елемента: відкриття касаційного провадження (§ 2 Глави 2) і касаційний розгляд (§ 3 Глави 2). На думку П.В. Вовка дії, пов'язані з: а) надіслання копій касаційної скарги, доданих до неї матеріалів та ухвали про відкриття касаційного провадження учасникам справи; б) вирішення питання про приєднання до касаційної скарги, в) доповненням або зміною касаційної скарги; г) надання процесуальних заяв по суті справи (відзиву на касаційну скаргу) – слід вважати такими, що спрямовані на підготовку касаційної справи до розгляду [32, с. 103].

У касаційному перегляді адвокат має право:

- подавати та підписувати касаційну скаргу у строк, формі та порядку, встановлених в ст. 329-331 КАС України;
- подавати заяву про поновлення строку на звернення до Верховного Суду;
- доповнювати чи змінювати касаційну скаргу;
- відмовитися від позову;
- досягти примирення сторін;
- відкликати касаційну скаргу до надсилання ухвали про відкриття касаційного провадження. Наприклад, у справі № 320/3739/19 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду постановив ухвалу від 15 липня 2021 року, в якій задовольнив заяву адвоката Овчаренко В. Ю. в інтересах ОСОБА_1 про відкликання касаційної скарги ОСОБА_1 на

постанову Шостого апеляційного адміністративного суду від 07 квітня 2021 року. Суд вказав, що оскільки враховуючи, що касаційне провадження за вказаною скаргою не відкрито, а представник подав власноручно підписану ним заяву про відкликання касаційної скарги, суд дійшов висновку про необхідність повернення касаційної скарги особі, що її подала [226].

- клопотати про розгляд справи за його участю;
- брати участь у судовому засіданні, якщо розгляд справи відбувається не в письмовому провадженні;
- відмовитися від касаційної скарги;
- подавати свої міркувань та заперечень щодо вчинення підготовчих дій суду;
- бути обізнаним про дату, час та місце судового засідання;
- подавати пояснення у судовому засіданні;
- клопотати про передачу справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду;
- відмовитися від позову;

Адвокат в касаційному перегляді зобов'язаний:

- подавати належним чином оформлені документи, що підтверджують його права як представника. Цими документами є ордер та договір про надання правничої допомоги. Така позиція відстоюється й Верховним Судом. В ухвалі у справі № 820/3119/18 Верховний Суд зазначив наступне «Звернення до суду, в тому числі, до Верховного Суду як найвищого суду в системі судоустрою України, що забезпечує сталість та єдність судової практики з використанням правничої допомоги інших осіб, зокрема, адвоката, при реалізації права на справедливий суд передбачає надання до суду належних доказів дійсної волі особи, що є учасником справи, на уповноваження іншої особи на право надання правничої допомоги. Такі докази повинні виключати будь-які сумніви стосовно справжності та чинності такого уповноваження на момент вчинення певної процесуальної дії (докази повинні бути в оригіналі або у формі копії, якісно оформленої особою, що є учасником справи), а також

стосовно охоплення такої дії дійсним колом повноважень представника, що делеговані йому особою, що реалізує право на справедливий суд. Представник повинен демонструвати повагу до суду, підтверджуючи наявність повноважень на представництво, а також не позбавляти довірителя права знати про дії представника, зокрема, стосовно звернення з касаційною скаргою до Верховного Суду. Повноваження адвоката щодо підписання касаційної скарги, повинно підтверджуватись домовленістю сторін у договорі про надання правової допомоги, який засвідчує існування між клієнтом та адвокатом домовленості стосовно об'єму наданих йому повноважень, шляхом окремого визначення такої дії у договорі» [225];

- подавати документ про сплату судового збору;
- подавати копії касаційної скарги відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі;
- подавати касаційну скаргу відповідно до вимог щодо її форми та змісту встановленої в КАС України.

До стадії перегляду також, на наше переконання, необхідно віднести порядок перегляду судових рішень у зв'язку із нововиявленими та виключними обставинами. Нововиявленими обставинами є: 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлення вироком суду або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного рішення у цій справі; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в разі прийняття нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони та інші нормативно-

правові акти, що діяли на час розгляду справи та які пом'якшують або скасовують відповідальність фізичної особи [74].

Підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане; 2) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення; 3) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом [74].

Основна відмінністю перегляду за нововиявленими або виключними обставинами, яка виділяє його від апеляційного та касаційного, полягає в тому, що підставою такого перегляду є не оскарження неправосудності судового рішення (порушення судом норм процесуального права, не правильне застосування судом норм матеріального права та ін.), а те, що на час ухвалення судового рішення адміністративний суд першої інстанції не знав про такі обставини, або юридичні факти, які на час розгляду адміністративної справи не існували, які б суттєво могли вплинути на вирішення, розгляд адміністративної справи, оскільки про такі обставини, юридичні факти і не знали самі учасники адміністративної справи, або не були відомі хоча б одному учаснику, який приймав участь в адміністративній справі [211]. Крім того, такий перегляд можливий для рішень, які набрали законної сили, на відміну від апеляційного.

Також особливістю перегляду за нововиявленими та виключними обставинами є продовжені строки звернення до адміністративного суду – 3 та 10 років. Законодавець встановив, що під час перегляду за нововиявленими або виключними обставинами сторони, а отже і адвокат як представник, користуються правами, визначеними ст. 47 КАС України, оскільки фактично починається «новий» розгляд справи, проте слід враховувати, що суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні

судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову [74].

Підсумовуючи, слід дійти висновку, що на стадії перегляду судового рішення щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів адвокат надає правничу допомогу, виконує функції представника і, таким чином, реалізує коло процесуальних прав та обов'язків, які притаманні для зазначеної стадії. Доцільно відмітити, що процесуальні права є дискреційними, що посилює роль адвоката як самостійного суб'єкта на зазначених стадіях.

2.4. Процесуальні права та обов'язки адвоката на стадії виконання судового рішення в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів

Стадія виконання судового рішення є завершальною, зміст якої є виконання рішення суду, яке набрало законної сили. Обов'язковість судового рішення забезпечує його виключність, беззаперечність, преюдиціальність, незмінність та виконуваність.

Обов'язок виконання рішення суду визначено у ст. 129¹ Конституції України. Зокрема, судові рішення виражає волю держави та є юридично обов'язковим. Зазначене узгоджується і з положеннями КАС України. Так, судові рішення, яке набрало законної сили, є обов'язковим для учасників справи, для їхніх правонаступників, а також для всіх органів, підприємств, установ та організацій, посадових чи службових осіб, інших фізичних осіб і підлягає виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності, за її межами (ч. 1 ст. 370 КАС України) [74].

З аналізу рішень ЄСПЛ (у справах «Алпатов та інші проти України», «Робота та інші проти України», «Варава та інші проти України», «ПМП «Фея» та інші проти України»), якими встановлено порушення п. 1 ст. 6, ст. 13 ЄКПЛ

та ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ, вбачається однозначна позиція про те, що правосуддя не може вважатися здійсненим, поки не буде виконане судове рішення, а також констатується, що виконання судового рішення, як завершальна стадія судового процесу, за своєю юридичною природою є головною стадією правосуддя, що повністю узгоджується зі змістом ст. 129¹ Конституції України. На цій підставі особа, якій належить виконати рішення суду, що набрало законної сили, повинна здійснити достатні дії для організації процесу його виконання у чіткій відповідності до висновків суду, незалежно від будь-яких умов, оскільки інше суперечитиме принципу верховенства права [204]. Ані недоліки законодавства, ані непередбачення коштів на відповідні цілі у державному бюджеті, ані неузгодженість дій між державними органами не можуть слугувати підставами для невиконання судових рішень суб'єктами владних повноважень. Така позиція відображена в практиці ЄСПЛ. Так, приміром, ЄСПЛ у рішенні в справі «*Вараніца проти України*» зазначив, що стверджувана відсутність коштів у підприємства державної форми власності не може виправдовувати затримку виконання рішення суду. Слід зауважити, що у справі «*Півень проти України*» ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 ЄКПЛ та зазначив, що невиконання судового рішення не може бути виправданим внаслідок недоліків законодавства, які унеможливають його виконання [47].

Умовою виконання судового рішення слід вважати набрання ним законної сили. Природу законної сили судового рішення С.О. Якимчук визначає через властивість самого судового рішення: через незмінність (неможливість перегляду у звичайному порядку) та виключність (неможливість заявляти в суді ту саму позовну вимогу з тих самих підстав, а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини) [257, с.7]

Слушно зауважують І. М. Балакарева та М. І. Белікова, що всі судові рішення, які набули законної сили, є «виконуваними», тобто такими, що підлягають виконанню, а рішення про відмову у задоволенні позову, після набрання ним законної сили, відносяться до таких, що є «невиконуваними», не

підлягають виконанню – внаслідок ухвалення таких рішень у сторін не виникають права та обов'язки щодо вчинення певних дій, утримання від їх вчинення або прийняття певних актів [15, с. 220].

Слід зазначити, що законодавець також визначає негайне виконання рішень. Негайно виконуються рішення суду про: (1) присудження виплати пенсій, інших періодичних платежів з Державного бюджету України або позабюджетних державних фондів – у межах суми стягнення за один місяць; (2) присудження виплати заробітної плати, іншого грошового утримання у відносинах публічної служби – у межах суми стягнення за один місяць; (3) поновлення на посаді у відносинах публічної служби; (4) припинення повноважень посадової особи у разі порушення нею вимог щодо несумісності; (5) уточнення списку виборців; (6) усунення перешкод та заборону втручання у здійснення свободи мирних зібрань; (7) включення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, виключення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій з такого переліку та надання доступу до активів, що пов'язані з тероризмом та його фінансуванням, розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням (ч. 1 ст. 371 КАС України) [74] та в інших випадках.

Обов'язок виконати судові рішення в адміністративній справі, на думку І. В. Бойко, покладено на таких учасників справи: відповідача – суб'єкта владних повноважень, відповідача – приватну особу, позивача – суб'єкта владних повноважень. Крім них, здійснюють виконання судових рішень, ухвалених адміністративними судами, суб'єкти, які не були учасниками справи, але уповноважені законом на виконання дій, вказаних у судовому рішенні. Примусове виконання судових рішень в адміністративних справах здійснюють не лише представники державної виконавчої служби, а й суб'єкти владних повноважень, уповноважені законом на здійснення примусових дій стосовно приватної особи, яка є відповідачем у справі [21, с. 119].

У Рекомендаціях № Rec (2003) 16, розроблених 9 вересня 2003 року Комітетом міністрів Ради Європи державам членам «Про виконання адміністративних рішень і судових рішень в області адміністративного права» визначено принципи виконання судових рішень та рекомендації, спрямовані на забезпечення ефективного виконання адміністративних рішень і судових рішень в області адміністративного права [158]. У Рекомендаціях № Rec (2003) 16 окрема увага приділяється питанням забезпечення примусового виконання судових рішень в адміністративному судочинстві державними органами та іншими суб'єктами владних повноважень. Для випадків невиконання адміністративним органом судового рішення має бути передбачена відповідна процедура забезпечення виконання цього рішення; держави-члени мають забезпечити несення відповідальності адміністративними органами в разі відмови виконати судове рішення або його недбалого виконання. Державні службовці, відповідальні за виконання судових рішень, також можуть притягатися до дисциплінарної, цивільної або кримінальної відповідальності в разі невиконання зазначених рішень [158].

Виконання як стадія провадження в адміністративному судочинстві розглядається як складне правове явище, оскільки задля реального поновлення порушених прав, свобод та законних інтересів приватної особи необхідно щоби рішення суду не було ілюзорним, це потребує вчинення певних дій, на які уповноважено не лише адміністративний суд. Тут підкреслимо, що більш дієвий механізм поновлення прав, свобод та інтересів після набрання чинності судового рішення закріплений за органами державної виконавчої служби. Правовим підґрунтям реалізацією повноважень їх повноважень в частині виконання рішення адміністративного суду є Закон України «Про виконавче провадження». Саме через дуальний склад суб'єктів стадії виконання в науці точаться дискусії щодо її меж, повноважень суду, віднесення судового контролю то етапів цієї стадії, а також можливості розгляду в її межах етапу виконавчого провадження. Остання теза з точки зору теорія права звучить як нісенітниця, оскільки усталеною є думка, що провадження складається ці

стадій, а не навпаки. Саме це твердження є однією з підстав, але не єдиною, задля виокремлення окремими науковцями виконавчого провадження в окреме провадження, що регулюється так званим «виконавчим процесом», «виконавчо-процесуальним правом» [253; 206].

Ми ж підтримаємо думку науковців, котрі виконавче провадження відносять до стадії виконання судових рішень в адміністративному судочинстві, зокрема й в провадженні щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. Тут згадаємо позицію А. С. Зеленова, який виконання судових рішень відносить до стадії судового процесу та зазначає, що ЄСПЛ неодноразово у своїх рішеннях підтверджував, що провадження в суді та виконавче провадження є відповідно першою і другою стадіями загального провадження. Національні суди підтримують позицію, що виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, є складовою частиною судового розгляду. Терміни «виконавче провадження» та «виконання судового рішення» не тотожні. Останнє ширше за змістом, оскільки охоплює й виконання судових рішень у добровільний спосіб. Примусове виконання судового рішення відбувається у формі виконавчого провадження, що здійснюється державним виконавцем, включає в себе й інші процесуальні дії, зокрема такі, що вчиняються судом, який не є учасником виконавчого провадження [60, с.10-11].

Дослідивши положення законодавства, можемо зробити висновок, що етапами стадії виконання в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів є: видача виконавчого документу; пред'явлення до виконання виконавчого документу та проведення виконавчих дій; примирення сторін у процесі виконання; здійснення судового контролю за виконанням судового рішення; закінчення виконавчого провадження.

До процесуальних дій на стадії виконання судового рішення віднесемо: виправлення помилки у виконавчому документі; поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого листа до виконання; відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання

судового рішення; заміни сторони виконавчого провадження; роз'яснення судового рішення та інші процесуальні дії.

Зауважимо, що наведені процесуальні етапи мають свою проміжну мету, та не завжди є обов'язковими, наприклад «примирення сторін» можливе лише у разі їх згоди та після відкриття виконавчого провадження. Обов'язковим етапом, на наш погляд, є видача виконавчого документу, пред'явлення до виконання виконавчого документа та проведення виконавчих дій, а також закінчення виконавчого провадження. Крім того, зазначимо, що не всі етапи стадії виконання притаманні провадженню у справах щодо оскарження нормативно-правового акту, так примирення сторін у даній категорії справ після набрання чинності судового рішення неможливе. Тож, надамо коротку характеристику кожному з етапів та з'ясуємо процесуальні права адвоката як представника.

Етап «видачі виконавчого документу». Відповідно до положень ст.373 КАС України виконавчими документами є виконавчий лист, а у випадках, встановлених КАС України, – ухвала суду, вони мають відповідати вимогам, які ставлять законом до виконавчого документа. Виконавчий лист видається судом, який розглядав справу як суд першої інстанції. Виконавчі листи в електронній формі викладаються з використанням ЄСІТС, оприлюднюються в порядку, визначеному Положенням про ЄСІТС та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), та підписуються електронним підписом судді (у разі колегіального розгляду - електронними підписами всіх суддів, які входять до складу колегії). Протягом п'яти днів після набрання судовим рішенням законної сили виконавчий документ вноситься до Єдиного державного реєстру виконавчих документів, а його копія (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого документа у Єдиному державному реєстрі виконавчих документів, надсилається стягувачу до його електронного кабінету, а в разі його відсутності - рекомендованим листом із повідомленням про вручення чи цінним листом [74]. Перехідними положеннями передбачено, що одночасна видача судом виконавчого документа

одній і тій самій особі в паперовій та електронній формах не допускається. Зважаючи на те, що в суду є обов'язок надсилати виконавчий лист в електронний кабінет стягувача, а реєстрація таких кабінетів є обов'язковою для адвокатів у відповідності до ст. 18 КАС України, то можна допустити, що видача адвокату виконавчого листа в паперовій формі законодавством не передбачена. Тобто, правом адвоката є отримання виконавчого листа в електронній формі. Крім того, на цьому етапі, адвокат вправі подавати заяву щодо вжиття судом заходів, передбачених ст. 151 КАС України з метою забезпечення виконання рішення суду.

Етап «пред'явлення до виконання виконавчого документа та проведення виконавчих дій». Адвокат на цьому етапі може здійснювати певне коло процесуальних прав, які регламентуються, зокрема, ч. 1 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження», а також іншими положеннями вказаного Закону. Так, адвокат може: 1) знайомитися з матеріалами виконавчого провадження, робити з них виписки, знімати копії; 2) заявляти відводи; 3) мати право доступу до автоматизованої системи виконавчого провадження; 4) оскаржувати рішення, дії або бездіяльність виконавця у порядку, встановленому законодавством; 5) надавати додаткові матеріали; 6) заявляти клопотання; 6) брати участь у вчиненні виконавчих дій; 7) надавати усні та письмові пояснення; 8) заперечувати проти клопотань інших учасників виконавчого провадження; 9) запропонувати можливі заходи щодо виконання судового рішення; 10) попередити учасників виконавчого провадження про можливі правові наслідки у разі реалізації ними своїх прав чи невиконання обов'язків; 11) укладати мирову угоду від імені особи, яку представляє, якщо на це його уповноважено і таке примирення не суперечить інтересам такої особи; 12) подавати заяви про відкладення проведення виконавчих дій; 13) подавати письмову заяву про повернення виконавчого документа [141] та ін. права.

Крім наявних прав, адвокат також зобов'язаний невідкладно письмово повідомляти виконавцю про повне чи часткове самостійне виконання рішення боржником, а також про виникнення обставин, що обумовлюють обов'язкове

зупинення вчинення виконавчих дій, про встановлення відстрочки або розстрочки виконання та ін [141].

Окрім наведених обов'язків, адвокат також має мати відповідну професійну кваліфікацію, комплекс знань та навичок. Т.Б. Вільчик слушно зауважує, що адвокат у виконавчому провадженні зобов'язаний знати принципи виконавчого провадження та гарантії їх реалізації, правове становище органів примусового виконання та осіб, які беруть участь у виконавчому провадженні, механізми захисту їх прав, строки виконання юрисдикційних актів, витрати, пов'язані з виконавчим провадженням, відповідальність осіб у сфері виконавчого провадження. Адвокату необхідно бути обізнаним у питаннях руху та розвитку виконавчого провадження [30, с. 292].

Етап «примирення сторін у процесі виконання». Примирення сторін у процесі виконання чи відмова від примусового виконання передбачені процесуальним законом та Законом України «Про виконавче провадження». Адвокат уповноважений на подання: письмової заяви про примирення, досягнуте між сторонами виконавчого провадження; заяви стягувача, особи яку він представляє, про відмову від примусового виконання в процесі виконання рішення до суду, який видав виконавчий документ. Сторони можуть примиритися на умовах, що виходять за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень [74]. Тут відзначимо, що на наше переконання, відповідно до мети адміністративного судочинства та принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі, умови примирення також не можуть бути затвердженні у випадку їх негативного впливу на права приватної особи, інтереси якої представляє адвокат. Розгляд заяви відбувається в десятиденний строк у судовому засіданні, на якому вправі бути присутнім й адвокат як представник сторони виконавчого провадження. Адвокат також має права оскаржувати ухвалу суду за результатами розгляду заяви про примирення або заяви стягувача про відмову від примусового виконання [74].

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі №2а-25767/10/0570 06 березня 2019 року наголосив, що вирішуючи питання про відстрочення чи розстрочення виконання рішення, суд із певною свободою розсуду повинен враховувати майнові інтереси сторін, їх фінансовий стан, ступінь вини кожної сторони у виникненні спору, наявність надзвичайних непереборних подій, інфляційних процесів у економіці держави та інші обставини (як то, зокрема, ненадання (несвоєчасне надання) бюджетних асигнувань або бюджетних зобов'язань заявнику та/або недоведення (несвоєчасне доведення) фінансування видатків до заявника - отримувача бюджетних коштів в обсязі, достатньому для своєчасного виконання ним грошових зобов'язань та/або погашення податкового боргу, а також неперерахування (несвоєчасне перерахування) заявнику з бюджету коштів в обсязі, достатньому для своєчасного виконання ним грошових зобов'язань та/або погашення податкового боргу, у тому числі в рахунок оплати наданих заявником послуг (виконаних робіт, поставлених товарів); загроза виникнення неплатоспроможності (банкрутства) заявника в разі своєчасної та в повному обсязі сплати ним грошового зобов'язання або погашення податкового боргу в повному обсязі; недостатність майна заявника - фізичної особи для своєчасної та у повному обсязі сплати грошового зобов'язання або погашення податкового боргу в повному обсязі або відсутність у нього такого майна; сезонний характер виробництва та/або реалізації товарів (робіт, послуг) заявником; виконання заявником плану реорганізації власного виробництва та/або зміна його організаційної структури, що призводить (може призвести) до значного спаду виробництва протягом певного періоду) [132].

На досліджуваному етапі адвокат має право: подавати заяву про відстрочення і розстрочення виконання, зміну чи встановлення способу і порядку виконання судового рішення, якщо представляє боржника у виконавчому провадженні, чи заяву про встановлення чи зміну способу або порядку його виконання як представник стягувача; бути присутнім у судовому засіданні під час розгляду заяви; оскаржувати ухвалу суду за результатами

розгляду заяви [74]. Також адвокат зобов'язаний доводити підстави задля дій суду, передбачених ст. 378 КАС України .

Під час виконавчого провадження може відбуватися заміна сторони виконавчого провадження. Адміністративні суди здійснюють заміну сторони виконавчого провадження в разі, зокрема, об'єктивної необхідності визначення нової сторони, яка має виконати судове рішення; підставою для цього є вибуття такої сторони зі складу учасників виконавчого провадження внаслідок її ліквідації або передачі повноважень у відповідній сфері іншому суб'єкту (процесуальне правонаступництво); спеціальною підставою для заміни сторони виконавчого провадження є виникнення ситуації, за якої відповідний орган, хоча й зберігає повноваження, необхідні для виконання судового рішення, однак тимчасово їх не здійснює, що призводить до тривалого невиконання судового рішення (у такому разі суд може допустити процесуальне правонаступництво навіть за відсутності законодавчо визначеного механізму, застосовуючи аналогію закону) [19]. Адвокат може в такому разі подавати заяву про заміну сторони виконавчого провадження, брати участь у судовому засіданні, оскаржувати ухвалу за результатами розгляду заяви. Тут зауважимо, що положення ст. 379 КАС України, які саме і регулюють порядок заміни сторони виконавчого провадження можуть бути застосовні й випадку необхідності заміни боржника або стягувача у виконавчому листі до відкриття виконавчого провадження [74].

Етап «здійснення судового контролю за виконанням судового рішення».

В Україні після набрання чинності у 2016 році змінами до Конституції України щодо правосуддя, унесеними Законом № 1401, на конституційному рівні встановлено, що контроль за виконанням судового рішення здійснює суд (частина третя статті 1291 Конституції України). Конституційний Суд України зазначає, що судовий контроль за виконанням судового рішення є щонайпершим елементом в юридичному механізмі забезпечення виконання судового рішення, особливо в разі, коли таке судове рішення ухвалено на користь особи в юридичному спорі супроти органів публічної влади, їх

посадових і службових осіб. Держава для забезпечення виконання судового рішення має насамперед запровадити дієвий, а не ілюзорний юридичний механізм здійснення судового контролю за виконанням судового рішення, який дозволить особі, на користь якої ухвалено судове рішення, домогтися його виконання, щоб реально захистити та поновити права, свободи та інтереси, що зазнали порушення внаслідок ухвалення рішень, учинення дій або бездіяльності органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами [188].

Звернення до суду у порядку судового контролю, порівняно з ініціюванням вирішення судом нового публічно-правового спору, має низку переваг для такої особи, зумовлених положеннями, зокрема, статей 249 та 383 КАС України, а саме: відсутність обов'язку сплачувати судовий збір; оперативність розгляду (заява в порядку судового контролю підлягає розгляду та вирішенню в порядку письмового провадження або в судовому засіданні на розсуд суду протягом десяти днів з дня її отримання; неприбуття в судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду такої заяви); ефективність виконання (за наявності підстав для задоволення заяви суд постановляє окрему ухвалу і направляє її відповідним суб'єктам владних повноважень для вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяли порушенню закону) [19].

Чинним законодавством передбачено дві форми судового контролю за виконанням судового рішення: 1) зобов'язання суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання рішення суду; 2) накладення на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штрафу в сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [74].

Суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. Встановлення такого зобов'язання є правом суду, а не обов'язком. Тож, для задля сприяння в його виконанні адвокат вже на першій

стадії провадження у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів має в позовній заяві прохати про такий вид судового контролю. Також, слід зауважити, що прохання має бути деталізоване й щодо строку подання звіту. Оскільки у випадку не встановлення у судовому рішенні такого строку, а лише згадка про зобов'язання подати звіт про виконання рішення суду, тягне за собою в подальшому неможливість внести виправлення в виконавчий документ щодо таких строків. Про це було зазначено й в постанові Великої Палати Верховного Суду у справі № 9901/988/18 від 13 липня 2023р. [116].

Неподання в строк вказаного звіту суб'єктом владних повноважень слугує підставою для подання адвокатом клопотання до суду про накладення штрафу на відповідача за невиконання рішення суду та неподання звіту про його виконання. Принагідно згадаємо постанову Верховного Суду від 1 лютого 2022 року у справі № 420/177/20 в якій відзначено, що особливість застосування штрафної санкції полягає в тому, що вона накладається на керівника суб'єкта владних повноважень, яким не забезпечено виконання судового рішення у строк, встановлений судом, та який є відповідальним за діяльність суб'єкта владних повноважень, який він очолює [119]. Коли йдеться про виконання рішення суду колегіальним органом, застосування до його очільника заходів, передбачених в ст. 382 КАС України неможливе. У тій же справі суд дійшов висновку, що міський голова фактично здійснює керівництво апаратом ради та її виконавчого комітету, підписує рішення ради та її виконавчого комітету, скликає сесії, головує на пленарних засіданнях ради, вносить пропозиції на розгляд сесії місцевої ради, але не має повноважень безпосередньо впливати на процедуру голосування та волевиявлення депутатів щодо прийняття місцевою радою певного рішення, а тому і, за загальним правилом, не може нести відповідальність за результат розгляду радою питання, віднесеного до її компетенції, у тому числі питання, необхідність розгляду якого обумовлена виконанням рішення суду, яке набрало законної сили [119].

До етапу «здійснення судового контролю» нами віднесено також визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання рішення суду. Порядок такого визнання регулюється положеннями ст.383 КАС України. Дослідивши її положення можна зробити висновок, що й цій процесуальній дії адвокат уповноважений на: подання до суду першої інстанції заяви про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання такого рішення суду, або порушення прав позивача, підтверджених таким рішенням суду; участь в судовому засіданні; оскарження ухвали про повернення заяви; оскарження ухвали про залишення заяви без задоволення. Відзначимо, що ще зовсім нещодавно процесуальний закон унеможлиблював оскарження ухвали про залишення без задоволення ухвали про заяву про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень - відповідачем на виконання такого рішення суду, або порушення прав позивача, підтверджених таким рішенням суду, однак Рішенням Конституційного Суду у справі щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення від 01 березня 2023 р. [188] положення ч.6 ст.383 КАС України визнано неконституційними. Поряд з правами, адвокат має й певні обов'язки, а саме обов'язок подавати докази, на підставі яких обґрунтовуються вимоги, надсилати заяву іншим учасникам справи.

Етап «закінчення виконавчого провадження». Підстави для закінчення виконавчого провадження містяться в Законі України «Про виконавче провадження». За наявності підстав, передбачених ст.39 вказаного Закону виконавець виносить постанову про закінчення виконавчого провадження. Така постанова може бути оскаржена до суду. Оскільки предметом нашого дослідження становлять саме процесуальні права та обов'язки адвоката на етапі закриття виконавчого провадження вважаємо недоцільно детально розглядати дії виконавців в межах цього етапу, акцентуємо увагу лише на основних правах

адвоката, які полягають в праві на ознайомлення з вказаною постановою та її оскарженням.

Неможна залишити поза увагою процесуальні права та обов'язки адвоката в процесуальних діях, визначених нами раніше. Так, за певних умов необхідним є виправлення помилки у виконавчому документі. За заявою адвоката суд, який видав виконавчий документ може виправити помилку, допущену при його оформленні або видачі, чи визнати виконавчий документ таким, що не підлягає виконанню. Суд визнає виконавчий документ таким, що не підлягає виконанню повністю або частково, якщо його було видано помилково або якщо обов'язок боржника відсутній повністю чи частково у зв'язку з його припиненням, добровільним виконанням боржником чи іншою особою або з інших причин. Суд розглядає заяву в десятиденний строк з дня її надходження у судовому засіданні з повідомленням стягувача та боржника і постановляє ухвалу [74]. Адвокат має право брати участь у розгляді такої заяви, однак його неявка у судові засідання не є перешкодою для розгляду заяви. До розгляду заяви суд має право своєю ухвалою зупинити виконання за виконавчим документом або заборонити приймати виконавчий документ до виконання.

Як зазначено в постанові Великої Палати Верховного Суду у справі № 9901/988/18 від 13 липня 2023р: «помилка, допущена при видачі виконавчого документа, може стосуватися дефектів його форми чи змісту, зокрема: суд неправильно зазначив інформацію про стягувача чи боржника; резолютивну частину судового рішення перенесено у виконавчий лист з помилками, внаслідок цього обсяг обов'язків, що покладено на боржника, зменшено чи збільшено або й зовсім змінено; немає всіх необхідних реквізитів виконавчого документа. При цьому, адміністративний суд наділений компетенцією: виправити таку помилку за заявою стягувача або боржника; визнати виконавчий документ таким, що не підлягає виконанню» [227]. Про виправлення помилки у виконавчому документі та визнання його таким, що не

підлягає виконанню, суд постановляє ухвалу, яку адвокат може оскаржити в порядку, передбаченому КАС України [74].

Поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого листа до виконання як процесуальна дія реалізується за заявою адвоката як представника стягувача, заява подається до суду, який розглядав справу як суд першої інстанції. Для поновлення строку необхідним є існування причин, які зумовили неможливість пред'явлення виконавчого листа до виконання у строк, передбачений законом, який складає три роки. Не будь-яка причина є підставою для такого поновлення, а лише та, яка визнається судом як поважна. Орієнтовного переліку «поважних причин» чинне процесуальне законодавство не містить, тому можна говорити, що в цьому випадку має місце судовий розсуд. Правовою підставою для поновлення строку пред'явлення виконавчого документа до виконання у даному випадку може бути виключно наявність поважних причин його пропуску. Такі причини мають створювати об'єктивні, непереборні та незалежні від волі особи перешкоди, які унеможливили реалізацію нею процесуальних прав та обов'язків у встановлені законом строки. У разі звернення із заявою про поновлення строку, на заявника покладається обов'язок доведення таких непереборних обставин [116]. Тобто, обов'язком адвоката є доведення поважності причин пропуску строку для пред'явлення до виконання виконавчого листа. Адвокат також має право брати участь у розгляді такої заяви, однак, його неприбуття у судові засідання не перешкоджає судовому розгляду. За результатами розгляду заяви, суд постановляє ухвалу, у разі незгоди з якою, адвокат може її оскаржити в порядку КАС України.

Говрячи про «роз'яснення судового рішення» відзначимо, що адвокат має право подати до суду заяву про роз'яснення судового рішення, яке набрало законної сили та не виконано, або якщо не закінчився строк, протягом якого судові рішення може бути подане для примусового виконання [74]. Суд може розглядати заяву в судовому засіданні, у якому має право брати участь й адвокат. За результатами розгляду суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена, в тому числі й адвокатом. Слід зауважити, що суд роз'яснює судові

рішення, а не порядок його виконання у такому разі. Роз'яснення потребують судові рішення, які не відповідають вимогам «ясності». «Ясним» судове рішення є таке рішення, що чутко, зрозуміло та переконливо викладене. Текст рішення має відображати причинно-наслідкові зв'язки як у межах речення, абзацу, так і всього документу, резолютивна частина рішення має відповідати мотивувальній та не припускати кілька варіантів тлумачення. Адвокат має не лише право на подання заяви про роз'яснення судового рішення, а й обов'язок наводити у такій заяві аргументи в чому саме полягає неясність рішення, які можливі варіанти тлумачення рішення та яким чином ці «неясності» впливають на його виконання. Суголосної позиції дотримується й Верховний Суд у постанові від 20 лютого 2019 року у справі у справі № 814/907/16.

У разі неможливості виконання судового рішення законодавчо встановлена можливість відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання судового рішення. Відстрочення чи розстрочення виконання судового рішення можливе у випадках якщо сторона доведе наявність обставин, що суттєво ускладнюють або унеможливають виконання судового рішення. Розстрочка виконання рішення суду, як вважає Конституційний Суд України, означає виконання його частинами, встановленими судом, з певним інтервалом у часі. Конституційний Суд України також зазначає, що розстрочка виконання рішення має базуватися на принципах співмірності і пропорційності з метою забезпечення балансу прав і законних інтересів стягувачів і боржників. Вирішуючи питання про розстрочку виконання рішення, суд не може змінювати суті винесеного у справі рішення [179].

Таким чином, стадії виконання у провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів притаманні наступні ознаки: (1) дуальність суб'єктного складу виконання - державою уповноважено на вчинення процесуальних дій спрямованих на виконання судового рішення як адміністративний суд, так і суб'єктів публічного адміністрування; (2) нормативне регулювання передбачено КАС України та Законом України «Про

виконавче провадження»; (3) можливе примирення сторін у справах щодо оскарження індивідуальних актів; (4) добровільне та примусове виконання судового рішення; (5) дія принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі; (6) термін виконання (негайне виконання та продовжене у часі до трьох років); (7) судовий контроль за виконанням рішення суду суб'єктом владних повноважень.

Тож, на стадії виконання в провадженні й справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів адвокат має процесуальні права як учасника справи, передбачені КАС України, так і права учасника виконавчого провадження у випадку примусового виконання судового рішення. На відміну від інших стадій провадження, де успішне представництво інтересів клієнта здебільшого залежить від вмінь та навичок у реалізації адвокатом своїх процесуальних прав, на стадії виконання досягнення реального поновлення прав клієнта може не відбуватися з причин незалежних від адвоката, приміром, несплата клієнту грошових компенсацій у спорах з суб'єктом владних повноважень щодо соціальних виплат з причин відсутності бюджетних асигнувань.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні кола процесуальних прав та обов'язків адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів, а також формулюванні нових наукових пропозицій і рекомендацій із вдосконалення положень Кодексу адміністративного судочинства України.

1. Правова природа виду акту суб'єкта владних повноважень як предмета оскарження в адміністративному судочинстві є надзвичайно важливою, оскільки від цього залежить реалізація права на звернення до суду, строк звернення, форма судочинства, а також особливості розгляду публічно-правового спору, процесуальні можливості адвоката як представника.

2. Індивідуальний акт як предмет оскарження має відповідати наступним вимогам: стосуватися конкретної фізичної чи юридичної особи; мати реальні правові наслідки для цієї особи; видаватися в межах владно управлінських повноважень чи функцій публічної адміністрації; законодавством не має бути передбачено окремий порядок судового оскарження. Особливим різновидом індивідуального акту є адміністративний акт, яким охоплюється не лише рішення публічної адміністрації, а й її волевиявлення. До індивідуальних актів у розумінні КАС України не можна віднести адміністративний договір, який слід розглядати як особливу форму (інструмент) публічного адміністрування. Адміністративний договір може мати як індивідуальний (персоніфікований), так і нормативний характер.

3. У порядку адміністративного судочинства підлягають оскарженню лише підзаконні нормативно-правові акти, така теза відповідає як Конституції України, так і КАС України. Однак, нещодавно було прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність», після введення в дію якого зміняться положення ст. 4 КАС України, та фактично буде віднесено до юрисдикції адміністративних судів й справи щодо оскарження законодавчих актів, що не може бути підтримано та потребує перегляду. Підзаконним нормативно-правовим актам

характерні формально-юридичні та правові ознаки. Наявність законодавчо встановленої форми нормативного акту та відомостей в Єдиному державному реєстрі нормативно-правових актів розуміється нами як формально-юридична ознака нормативно-правового акту як предмета оскарження. Правовими ознаками є: розповсюдження положень нормативно-правового акту на необмежене коло осіб (нормативність); встановлення загальнообов'язкового правила поведінки, виконання якого забезпечене державним примусом; регулювання певного кола суспільних відносин; суб'єкт видання такого акту, наділений владно-управлінською функцією; довготривалий характер, розрахований на неодноразове застосування; публічність, зазвичай, доводиться до широкого загалу, у випадку, якщо інше не встановлено законодавством. При встановленні виду акту публічної адміністрації превалююче значення має саме правова ознака, оскільки не всі нормативно-правові акти суб'єктів владних повноважень завжди відповідають формально-юридичним ознакам зважаючи на їх правовий статус. У випадку якщо акт, який оскаржується до адміністративного суду за правовими ознаками є нормативно-правовим, а за формально-юридичними ознаками - ні, то відповідний акт в цілому має визнаватися нормативно-правовим,

4. Регуляторні акти є видом підзаконних нормативно-правових актів, що мають свої особливості в процедурі прийняття, які є більш обтяжливими для публічної адміністрації. Недосконалість Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» в частині категоріального апарату зумовлюють виникнення на практиці варіативність думок щодо віднесення тих чи інших актів публічної адміністрації до регуляторних актів. Задля уникнення в подальшому правових спорів щодо природи регуляторних актів, необхідним є внесення змін в ст. 1 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та надати визначення «адміністративним правовідносинам» в усталеному розумінні як суспільним відносинам, що врегульовані адміністративно-правовими нормами.

5. Правове регулювання діяльності адвоката в провадженні щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів – це сукупність правових норм, які спрямовані на унормування: реалізації адвокатом своїх професійних прав та обов'язків, процесуальних прав та встановлених обов'язків при наданні професійної правничої допомоги в адміністративному судочинстві; гарантій адвокатської діяльності та притягнення адвокатів до юридичної відповідальності. Тому, запропоновано класифікувати правове регулювання діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів за наступними критеріями: (1) за предметом регулювання – правове регулювання професійних права та обов'язків, правове регулювання гарантій діяльності адвоката, правове регулювання юридичної відповідальності, правове регулювання процесуальних прав і обов'язків; (2) за рівнем правового закріплення – правове регулювання на національному рівні, правове регулювання на міжнародному рівні; (3) за джерелом права – Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони України, Укази Президента України; підзаконні нормативно-правові акти, практика ЄСПЛ, рішення Конституційного Суду України, рішення Верховного Суду, інші судові рішення (сукупне поняття судова практика); м'яке право; (4) за юридичною силою – нормативно-правове регулювання, яке встановлює загальнообов'язкове (імперативне) правило поведінки для невизначеного кола осіб, ненормативне (індивідуальне) правове регулювання – має конкретного адресата.

6. Провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів можна розглядати як у широкому, так і вузькому розумінні. Провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів у широкому розумінні – це форма здійснення адміністративного судочинства. Провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів у вузькому розумінні – це процедура розгляду вирішення адміністративної справи щодо оскарження

індивідуальних або нормативно-правових актів, яка врегульована положеннями КАС України. Таким визначенням поняття «провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів» пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 4 КАС України.

Ознаками провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів є наступні: (1) здійснюється у формі, яка передбачена у законі; (2) структура провадження залежить від виду адміністративної справи та об'єкту оскарження (індивідуальний чи нормативно-правовий акт); (3) до внутрішньої структури належать стадії, етапи та процесуальні дії; (4) властиві певні процесуальні строки; (5) спрямоване на розгляд і вирішення справи; (6) сприяє відновлення порушених прав, свобод та інтересів.

7. Провадження у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів має впорядкований характер та структуровано шляхом виділення її певних стадій. На кожній стадії провадження така діяльність характеризується певними особливостями, що, у підсумку, має забезпечити винесення законного й обґрунтованого рішення у справі. У науковій літературі поняття «стадії», «етапи», «елементи» часто змішуються та ототожнюються, що призводить до етимологічної помилки. Так, під «структурою провадження» у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів необхідно розуміти сукупність логічно-послідовних, формально-визначених стадій, етапів та процесуальних дій, які визначені у встановленому процесуальним законом порядку, метою яких є досягнення завдання адміністративного судочинства.

8. Структура провадження у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів залежать від форми здійснення провадження. Так, у випадку розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження будуть наявні наступні стадії: (1) відкриття провадження у справі; (2) розгляд справи по суті та прийняття рішення у справі; (3) перегляд судового рішення (апеляційне провадження, касаційне провадження, перегляд судових рішень за

нововиявленими або виключними обставинами); (4) виконання судового рішення. Також зазначені справи можуть бути розглянуті у загальному позовному провадженні, а отже, будуть наявні наступні стадії: (1) відкриття провадження у справі; (2) підготовче провадження; (3) розгляд справи по суті та прийняття рішення у справі; (4) перегляд судового рішення (апеляційне провадження, касаційне провадження, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами); (5) виконання судового рішення.

9. В адміністративному судочинстві підставою для звернення до адміністративного суду залежать від суб'єкту звернення та виду адміністративної справи. Для приватних осіб підставою для звернення до адміністративного суду у справах щодо оскарження індивідуальних актів є наявність факту порушення права, свободи або законні інтереси особи. У справах щодо оскарження нормативно-правових актів підставою для звернення до суду є наявність нормативно-правового акту, який застосовано або буде застосовано застосовано цей акт у майбутньому.

10. У справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів строки звернення до адміністративного суду та строки розгляду справи можуть бути як загальними, так і спеціальними. Загальним строком звернення у справах щодо оскарження індивідуальних актів є шестимісячний строк. Спеціальний строк звернення передбачений для певних категорій справ. У справах щодо оскарження нормативно-правових актів встановлюється також спеціальний строк звернення до адміністративного суду, але який, на відмінну від попередніх конкретно-визначених строків, є відносно визначеним. Так, нормативно-правові акти можуть бути оскаржені до адміністративного суду протягом всього строку їх чинності. Загальними строками розгляду справи є тридцятиденний строк. Спеціальні (скорочені) строки розгляду визначені для окремих категорій справ (п'ятиденний строк – у справах щодо рішень виборчої комісії, комісії з референдуму, членів цих комісій; 10-денний строк – у справах

щодо рішень органу державної виконавчої служби, приватного виконавця та інші строки).

11. На стадії відкриття провадження у справі та під час підготовчого провадження адвокат у провадженні щодо оскарження індивідуальних актів і нормативно-правових актів може здійснювати такі права, як: 1) загальні процесуальні права (подавати заяви по суті справи, подавати заяви та клопотання з процесуальних питань, ознайомлюватися із матеріалами справи, подавати докази та інші); 2) спеціальні процесуальні права (право повністю або частково відмовитися від позову, подати заяву про розгляд справи у порядку загального позовного провадження та інші); 3) професійні процесуальні права (звертатися до суб'єктів владних повноважень з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів (для прикладу, індивідуальних актів), посвідчувати копії документів у справах та інші). Реалізуючи процесуальні права, адвокат повинен дотримуватися обов'язків: 1) загальних (сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи, дотримуватися процесуальних строків та інших); 2) спеціальних (повідомляти суд про неможливість подати доказ, який витребує суд); 3) професійних (дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики, невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів, без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб та інші обов'язки).

12. На стадії розгляду справи адвокат здійснює такі процесуальні права: 1) загальні процесуальні права (брати участь у судових засіданнях, брати участь у дослідженні доказів, ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам); 2) спеціальні процесуальні права (подавати заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, подати клопотання про відкладення розгляду справи, виступати із промовами у судових дебатах); 3) професійні процесуальні права (може застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання

матеріалів справи, в якій адвокат здійснює представництво або може вчиняти процесуальні дії, в яких він бере участь). При цьому, адвокат повинен дотримуватися обов'язків: 1) загальних (виявляти повагу до суду та до інших учасників судового розгляду, сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи); 2) спеціальних (беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил, дотримуватися таємниці нарадчої кімнати). Керуючись нормам спеціального закону, а саме ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат повинен дотримуватися професійних процесуальних обов'язків.

13. Адвокат на стадії перегляду судового рішення в апеляційному порядку має такі процесуальні права: 1) загальні (ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень, брати участь у дослідженні нових доказів та інші); 2) спеціальні процесуальні права адвоката (подавати апеляційну скаргу, подавати заяву про поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження, подавати клопотання про витребування нових доказів); 3) професійні процесуальні права, які визначені положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Адвокат на зазначеній стадії повинен дотримуватися обов'язків: 1) загальних (надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні); 2) спеціальних (надавати пояснення, з'явитися у судові засідання або повідомити про причин неяви). У ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» регламентуються професійні процесуальні обов'язки адвоката. У касаційному перегляді адвокат має наступні процесуальні права: 1) загальні (подавати заяви, клопотання, знайомитися з матеріалами справи); 2) спеціальні (подавати та підписувати касаційну скаргу, подавати заяву про поновлення строку на звернення до Верховного Суду); 3) професійні, які визначені Законом України

«Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Адвоката на зазначеній стадії зобов'язаний подавати документ про сплату судового збору, подавати копії касаційної скарги відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі, подавати касаційну скаргу відповідно до вимог щодо її форми та змісту, встановленої в КАС України, та виконувати інші обов'язки, які визначені КАС України та ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

14. На стадії виконання судового рішення у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів адвокат має процесуальні права як учасника справи, передбачені КАС України, так і права учасника виконавчого провадження у випадку примусового виконання судового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Дискреційна влада. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1998. Т. 2: Д – Й. 744 с.
2. Адміністративне право: підручник/ Ю. П. Битяк (кер.авт.кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг.ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. 2-ге вид., переобл. та допов. Х.: Право, 2012. 656 с.
3. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), І. М. Балакарева, І. В. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2020. 392 с
4. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник : у 2 т. / за заг. ред.. В. Б. Авер'янова. К. : Юрид. думка, 2007. Т. 1. Загальна частина. 592 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Т. 1. Загальна частина. К., 2004. 584 с.
6. Адміністративне процесуальне право: навч. посібник. за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 320 с.
7. Адміністративне судочинство України: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2009. 672 с.
8. Адміністративний процес: навчальний посібник, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2022. 412 с.
9. Адміністративно-процесуальне право України: навчальний посібник / Е. Ф. Демський. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
10. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами за 2022 р. Верховний Суд. 2023. 48 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KAS_2022.pdf

11. Аракелян М. Р. Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико-правовий ракурс: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 386 с.
12. Артем'єва Н. П. Професійна правнича допомога у судовому процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2018. 223 с.
13. Баїк О. І., Максимків О. С., Мартиник Л. М., Матківська І.-М. М. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність адвоката: теоретико-правовий аналіз. «Молодий вчений». № 10 (86). жовтень, 2020 р. С.342-345.
14. Балакарева І. М., Белікова М. І. Окремі питання перегляду у судових рішеннях в адміністративних справах у зв'язку із виключиними обставинами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022.№ 7. С.219-223.
15. Балакарева І. М., Белікова М. І. Правова природа нормативних актів органів місцевого самоврядування у сфері оподаткування *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: зб. наук. праць / редкол.: С. Г. Серьогіна та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 42. С.123-129. URL: https://dbmsjournal.com/wp-content/uploads/2022/06/42_p123-138.pdf
16. Бачун О. В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства: автореф. дис...кандит.юрид.наук. 12.00.07. Київ.2010. 21с.
17. Бевз С. І., Пороховата Є. О., Висоцька А. А. Питання правової визначеності адміністративного договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12/2021. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/55.pdf
18. Бережна Є. В. Правовий статус адвоката як учасника адміністративного процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 22 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/baa0a523-6b21-47bc-9bff-c533ed176706/content>
19. Берназюк Я. Судова практика в справах щодо виконання судових рішень. 21 вересня 2023р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/execution_bernaziuk.pdf

20. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 491 с.
21. Бойко І. В. До питання про виконання судових рішень в адміністративних справах. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 144. С. 109–119.
22. Бойко І. В. Роль і значення адміністративної процедури у публічному адмініструванні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 69. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254762/251900>
23. Борбунюк О. О. Щодо визначення нормативно-правового акта в адміністративному праві. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 125. С. 160–168.
24. Бризіцький М. Досягнення завдання адміністративного судочинства як критерій пріоритетності реформ. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 1-2 жовт. 2015 р.) / за заг. ред. О. М. Нечитайла. Київ: Ваіте, 2015. С. 92-103. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/d/233086.pdf>
25. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2020. Т. 5. Адміністративне право / редкол.: Ю. П. Битяк (голова) та ін. 960 с.
26. Величко О. М. Представництво прав, свобод та інтересів громадян в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2019. 21 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1685/avtoreferatdysertaciyinazdobuttyanaukovogostupenyakandydatayurydychnyh nauk velychkaom.pdf>
27. Величко О. М. Представництво прав, свобод та інтересів громадян в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2019. 209 с.
28. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України

(щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 26.01.2016 № 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16>

29. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 31.10.2019 № 4-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19>.

30. Вільчик Т. Б. Участь адвоката у виконавчому провадженні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023 № 3 (9). С. 292–309.

31. Вовк В. П. Особливості процесуальної форми спрощеного провадження в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 490-493.

32. Вовк П. В. Особливості процесуальної форми касаційного провадження в адміністративному судочинстві. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 102-104.*

33. Волинка К. Г. Тлумачний словник з теорії держави і права. Київ : Магістр ХХІ сторіччя. 2006. 112 с

34. Гавалешко П. С. Особливості доказування в суді апеляційної інстанції: адміністративно-правове дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2012. 26 с.

35. Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. Адміністративне право України. Повний курс. Навчальний посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
URL: http://lib-net.com/book/109_Administrativne_pravo_Ykraini_Povnii_kyrs.html

36. Гебеш С. А. Відкриття провадження в адміністративній справі як стадія адміністративного судочинства : дис. ...канд. юрид. наук. : 12.00.07. Ужгород, 2021. 251 с.
37. Гімон М. М. Реалізація права на справедливий суд в адміністративному судочинстві України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 18 с.
38. Глуховеря М.М. Апеляційне провадження в системі проваджень адміністративного судового процесу. *Форум права*. 2013, № 3, С. 114-118. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_21.pdf.
39. Гнап Д. Д. Відкриття провадження у справі як стадія адміністративного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 111-114.
40. Гнап Д. Д. Звернення до суду в порядку адміністративного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2019. 231 с.
41. Голосніченко І.П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права: монографія. К. Вища шк., 1991. 207 с.
42. Голубєва Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід.: монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 204 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1403910.32837/11300.14039>
43. Горбань Н. С. Гарантії адвокатської діяльності: поняття, генеза, значення. *Часопис Київського університету права*. 2018. №2. С. 284-289.
44. Грисюк В. В. Система здійснення принципів адвокатської діяльності. *Право і суспільство*. 2019. №5. С.24-30.
45. Грицаєнко О. Л. До питання ефективності захисту прав особи в адміністративному судочинстві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки* . Том 31 (70) Ч. 2 № 2 2020. С.53-58. URL : http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_2/2-2_2020.pdf#page=61
46. Гриценко І. С., Мельник Р. С., Пухтецька А. А. та інші. Загальне адміністративне право: підручник . К. : Юрінком Інтер, 2016. 568 с.

47. Деякі питання щодо позиції Європейського суду з прав людини з питань невиконання рішень національних судів. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_15102

48. Джафарова М. В. Апеляційне оскарження як форма перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві України. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу*: тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф.(м. Харків, 30 черв. 2017 р.).Харків, 2017.С. 74-76.

49. Джафарова М. В. Суб'єкти адміністративних процесуальних правовідносин при процесуальному представництві. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 76–80.

50. Джафарова О. В. Судові рішення в адміністративному судочинстві : питання теорії та практики: монографія /О. В. Джафарова, Я. П. Синицька. Харків: Вид-во ХНУВС, 2014. 260 с.

51. Добровольська Н. В. Адміністративний договір: осмислення нормативної дефініції. *Правова позиція*, № 3 (28), 2020. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/3/5.pdf>

52. Дорохіна Ю. А. Розгляд справ в адміністративному судочинстві за правилами спрощеного позовного провадження. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2020. Том 31 (70) № 4. С. 122-127.

53. Європейська соціальна Хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

54. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 900 с

55. Завальнюк І. В. Спрощене позовне провадження в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. : 12.00.07. Одеса, 2017. 22 с.

56. Завальнюк І. В. Спрощене позовне провадження в адміністративному судочинстві: дис. ...канд. юрид. наук. : 12.00.07. Одеса, 2017. 266 с.

57. Загальне адміністративне право: підручник / за заг. ред. Р. С. Мельника. Видання друге. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 688 с.

58. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343

59. Зайцева І. І., Заборовський В. В. Окремі проблемні аспекти ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. *Травневий конгрес правознавців: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород 15–17 травня 2015 р.)*. Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2015. С. 99–101.

60. Зеленов А. С. Виконання судових рішень в адміністративних справах: автореф. дис....кандит.юрид.наук.Харків. 2018. 23 с. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15387/1/Zelenov_2018.pdf

61. Зима О. Т. Про адміністративний договір: сучасні проблеми правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 58. Т. 1. С. 27-32. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.58-1.pdf>

62. Іванців М. Р. Професійна правнича допомога: поняття та специфіка. *Юридичний науковий електронний журнал*. №10/22. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/206.pdf

63. Кайдашев Р. П. Юридична природа апеляційного провадження в адміністративному процесі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 17. Т. 1. С. 116-118.

64. Калімбет А. Л., Сідор М. І. Нормативні та індивідуальні акти як інструменти діяльності публічної адміністрації у сфері телебачення та радіомовлення. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск*

3 (47) 2020. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/47145/1/VPSP2020-3_65-70.pdf

65. Калмикова Я. С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві: монографія. Харків: «Фактор», 2014. 280 с.

66. Калмикова Я. С. Електронні документи як засоби доказування в адміністративному судочинстві. Актуальні проблеми юридичної науки: тези доп. та наук. повід. учасників всеукр. наук.-практ. конф.(м. Харків,12 квітня 2012р.). Харків: Нац. ун-т «ЮАУ». 2012, С. 245–248.

67. Калмикова Я. С. Особливості дослідження речових доказів в адміністративному судочинстві. *Часопис Київського Університету права*. 2012. № 3. С. 155 – 160.

68. Калмикова Я. С. Сутнісні аспекти письмових засобів доказування в адміністративному судочинстві. *Вісник Академії правових наук*. 2012. № 3 (70). С. 283 – 296.

69. Капинос О. В. Теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 312 с.

70. Капля О. М. Забезпечення права на правову допомогу як принцип адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 107-111.

71. Качур І. А. Інститут адміністративної справи в адміністративному судочинстві України: дис.. канд. юрид.наук: 12.00.07. Київ, 2018. 211 с.

72. Ківалов С. В. Правове регулювання оскарження рішень суб'єктів владних повноважень в адміністративних судах. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. 1994-. - 2011. Вип. 62. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/585>

73. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.

74. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
75. Кодекс адміністративного судочинства України: наук-практ. комент. за заг. ред. Р. О. Куйбіди. 3-тє вид. , доп. Київ: Юстініан, 2009. 876 с.
76. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. Р.О. Куйбіди. К.: Книги для бізнесу, 2007. Т. 1. 552 с.
77. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1981>
78. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544с.
79. Комзюк В. Т. Правовий статус осіб, які мають право надавати правову допомогу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2009. № 4. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/socgum/vkhnuvs/2009_47/47/3.pdf
80. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод № 995_004 від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
81. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
82. Корнева О.С. Механізми реалізації актів публічного адміністрування інститутами правосуддя України. *Таврійський науковий вісник № 3.* URL : <http://journals.ksauniv.ks.ua/index.php/public/article/view/387/356>
83. Короед С. О. Інститут спрощеного позовного провадження за проектом нової редакції Кодексу адміністративного судочинства України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* Серія: Право. 2017. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2017_3_19

84. Кравченко К. В. Актуальні питання адаптації інституту апеляційного провадження в межах адміністративного судового процесу до вимог сьогодення. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2019. Т. 24. Вип. 1 (24). С. 137-145.

85. Кравченко К. В. Процесуальний порядок апеляційного оскарження в адміністративному судочинстві: дис... доктор філософії: 081 «Право», 08 «Право». Одеса, 2021. 249 с.

86. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413>

87. Крушніцька О. В. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019/4 . С.98-102.

88. Курс адміністративного права України: підручник / за ред. О. В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 904 с.

89. Куценко І. В. Підзаконні нормативно-правові акти в системі джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2013. 16 с.

90. Кучерук Н. Нові кодекси та адвокатура: що змінилося? *Юридична Газета online*. 2017. № 51(601). 21 грудня. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/actual/novi-kodeksi-ta-advokatura-shcho-zminilosya.html>

91. Легін Л. М. Нормативно-правовий акт: поняття та система ознак. *Право і суспільство*. 2016. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2_6

92. Лученко Д. В. Механізм оскарження в адміністративному праві: теоретичні й прикладні аспекти: монографія; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 437 с.

93. Мандюк О. О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2017. 214 с.

94. Марич Є. В. Характеристика суб'єктів надання правничої допомоги при вирішенні справ в адміністративному суді. *Юридичний науковий електронний журнал*. №3/2022 С. 497-501.

95. Марченко О. О. Прояв неповаги до суду : проблемні питання притягнення до відповідальності. *Науковий Вісник ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 19. Том 3. С.152-156.
96. Марченко О. О. Склад суду в адміністративному судочинстві. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 79-87.
97. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник. К., Ваіте, 2014. 376 с.
98. Миронюк Р. В. Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ: навч. Посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 352 с.
99. Мойсак С. М. Роль адвоката при складанні адміністративного позову. *Наука і практика. Адвокат* № 1(16) 2012. С. 29-32.
100. Моканик М.Р. Адвокат та фінансовий моніторинг: невирішені питання адвокатської таємниці. *Право. ua*. 2020. № 3. С.95-101. URL: https://pravo.unescosocio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/95-_Mokanyk.pdf
101. Молдован А. В. Докази у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини *Адвокат*. 2009. № 3. С. 30–33.
102. Мосьондз С.О. Адміністративне право України у визначеннях та схемах : навчальний посібник. Київ: Прецедент, 2006. 176 с.
103. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О. Ф., Бевзенко В. М. та ін.; за заг. ред. Тимошука В. П. Київ, 2023. 545 с. URL: https://adminprocedure.org.ua/assets/docs/lap_commentary_web.pdf
104. Неугодніков А. О. Специфіка правових актів індивідуальної дії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 204–207.
105. Окрема думка судді Конституційного Суду України Городовенка В.В. від 31.10.2019р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nh04d710-19#n2>
106. Орловська І. Г. Адвокатська діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Форум Права*. 2013. № 2. С. 423–427.

107. Основні положення про роль адвокатів, прийняті восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй по запобіганню злочинам, Гавана (Куба, 27 серпня по 7 вересня 1990 року). URL:

<https://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-04-13.osnovni-pologennya.pdf>

108. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242

109. Положення про внески на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування: затв. рішенням Ради адвокатів України від 3 лютого 2017 року № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004871-17#top>

110. Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги: затв. рішенням Ради адвокатів України від 12.04.2019 р. № 41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr041871-19#Text>

111. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: затв. рішенням Вищої ради правосуддя 17.08. 2021 р. № 1845/0/15-2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

112. Положення про Раду адвокатів України від 17 листопада 2012 р.: Установчий з'їзд адвокатів України URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2014.04.26-27-pologennya-pro-rau-pazy.pdf>

113. Поляков І. С. Перегляд рішень окружних адміністративних судів в апеляційному провадженні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 194 с.

114. Популярна юридична енциклопедія / уклад: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський. К. Юрінком Інтер. 2003. 528 с.

115. Постанова у справі № 320/5420/18 від 01.07.2020р.: Велика Палата Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90228541>

116. Постанова у справі № 9901/988/18 від 13.07. 2023р.: Велика Палата Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112516540>

117. Постанова у справі № 640/31193/20 від 09.06.2021 р: Верховний Суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97533689>

118. Постанова у справі № 1540/4358/18 від 09.08.2019 р.: Касаційний адміністративний суду у складі Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83553324>

119. Постанова у справі № 420/177/20 від 01.02. 2022 р. : Касаційний адміністративний суду у складі Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103035792>

120. Постанова у справі № 911/739/15 від 13.02.2019 р.: Касаційний адміністративний суду у складі Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80036305>

121. Постанова у справі № 160/7319/18 від 11.02. 2022 р.: Касаційний адміністративний суду у складі Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103282121>

122. Постанова у справі № 200/3692/21 від 24. 07. 2023 р.: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112382759>

123. Постанова у справі № 380/1598/22 від 08. 09. 2022 р.: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141042>

124. Постанова у справі № 826/27282/15 від 13. 03. 2020 р. Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88187372>

125. Постанова у справі № 460/357/19 від 28.12.2019 р.: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86717832>

126. Постанова у справі №712/8985/17 від 13.03.2019 р.: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: 712/8985/17

127. Постанова у справі № 804/15772/15 від 26.02.2020 р.: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88027747>

128. Постанова у справі № 826/22472/15 від 24. 01. 2019 р. : Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79409787>

129. Постанова у справі № 766/20776/17 від 10. 09. 2021: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521550>

130. Постанова у справі № 1440/2398/18 від 15.04.2020 р.: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88814799>

131. Постанова у справі №199/7360/17 (2-а/199/252/17) від 04.09.2019 р.: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80269480>

132. Постанова у справі №2а-25767/10/0570 від 06.09.019 р : Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80317430>

133. Постанова у справі №357/14346/17 від 02.12.2020: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93245717>.

134. Постанова у справі № 340/1865/21 від 21. 10. 2021 р.: Третій апеляційний адміністративний суд. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100558471>

135. Постанова у справі № 640/12922/21 від 06.07. 2022 року: Шостий апеляційний адміністративний суд. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105137687>

136. Потапенко С. В. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 18 с.

137. Правила адвокатської етики від 09 червня 2017 року: З'їзд адвокатів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>

138. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

139. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>

140. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 08.07.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

141. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

142. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 №1160-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>

143. Про затвердження роз'яснення щодо гарантій адвокатської діяльності та окремих умов дисциплінарної відповідальності: Рішення НААУ № 74 від 26 лютого 2016 року. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-02-26-r-shennya-rau-74_56ebaf5d9f6da.pdf

144. Про затвердження роз'яснення щодо можливості надання адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) правової допомоги безоплатно (Pro bono): затв. рішенням Ради адвокатів України від 23 квітня 2016 року № 118. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-04-23-r-shennya-rau-118_5735a1d5d7a7a.pdf.

145. Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції її: затв. наказом

Міністерства фінансів України заповнення від 29.01.2016 р. № 24 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0241-16#Text>

146. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

147. Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України»: Указ Президента України від 13.12.1996 р. № 1207/96. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207/96>

148. Про особливості проходження адвокатами військової або альтернативної (невійськової) служби у період воєнного стану: затв. рішенням Ради адвокатів України від 3 березня 2022 року № 24. 2022. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-24-r-shennya-rau-24_6244383f5d80a.pdf.

149. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10.06.1997 р. № 503/97. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/503/97>

150. Про правотворчу діяльність: Закон України від 23.08.2023 р. №3354-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20/conv#Text>

151. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

152. Про утворення бюджетної установи «Центр гуманітарного розмінування»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 квітня 2023 р. № 303-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennia-biudzhetnoi-ustanovy-tsentr-huma-a303r>

153. Процедура прийняття регуляторного акта в органі місцевого самоврядування: Школа публічного управління. URL: <https://www.spm.ucu.edu.ua/publications/procedura-pryjnyattya-regulyatornogo-akta-v-organi-miscevogo-samovryaduvannya/>

154. Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : монографія. Харків : У справі, 2017. 488 с.

155. Регуляторна діяльність в Україні: планування, обґрунтування, обговорення, відстеження: посібник / відп. за вип. І. Г. Барчук. Київ : ТОВ ТЕФ «ОЛБІ», 2008. 156 с

156. Рекомендація Rec (2000) 21 Комітету міністрів міністрів Ради Європи державам-членам про свободу здійснення професії адвоката від 25.10.2000 р.. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf

157. Рекомендація Rec (95) 5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах від 07.02. 1995 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_5_1995_02_07.pdf

158. Рекомендація Rec (2003) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо виконання рішень адміністративних і судових органів у галузі адміністративного права від 09.09. 2003 р. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2003_16_2003_09_09.pdf

159. Рекомендація Rec № (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14.05. 1981 р. URL : <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>

160. Рекомендація Rec № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 13.10.1994 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text

161. Рекомендація Rec № (80) 2 Комітету Міністрів Ради Європи «Стосовно здійснення адміністративними органами дискреційних повноважень» від 11.03.1980 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rada_yevropy_rekomendaciya_r_80_2_3.pdf

162. Решота В.В. Адміністративні договори в системі джерел адміністративного права України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* Том 29 (68) № 4 2018 URL : http://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/4_2018/23.pdf

163. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ейрі проти Ірландії» від 9 жовтня 1979 року, серія А, N 32. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332

164. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ессаді проти Франції» (Essaadi v. France), від 26.02.2002 р. Заява № 49384/99. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60165%22%5D%7D>

165. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зінченко проти України» від 13.03.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_999#Text

166. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Каменівська проти України» від 30.08. 2006 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_156

167. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мак-Вікар проти Сполученого Королівства » (McVicar v. the United Kingdom) від 07.05.2005 р. Заява № 46311/99. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60450%22%5D%7D>

168. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Молдавська проти України» від 14 травня 2019 року. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-moldavska-proti-ukra%D1%97ni-tekst-rishennya/>

169. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рисовський проти України» від 20 січня 2012 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text

170. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Світлана Науменко проти України» від 09.11.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353#Text

171. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Смірнова проти України» від 08. 11. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text

172. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Теліга та інші проти України» від 26. 12. 2006 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_165#Text

173. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Терра Вонінген Б.В. проти Нідерландів» (Terra Woningen B.V. v. the Netherlands) від 17.12.1996 р. Заява № 20641/92. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58082%22%5D%7D>

174. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чуйкіна проти України» від 13. 01. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_864#Text

175. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шаповалов проти України» від 31. 07. 2012 р. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/card/974_942

176. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Tsfayo проти Сполученого Королівства » (Tsfayo v. the United Kingdom) від 14. 11. 2006 р. Заява № 60860/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-77995%22%5D%7D>

177. Рішення Конституційного Суду України у справі громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи від 25 листопада 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>

178. Рішення Конституційного Суду України у справі за зверненням жителів міста Жовті Води від 25 грудня 1997р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54>

179. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго» щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження» від 26 червня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>

180. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» від 10 вересня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-09#Text>

181. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України від 8 квітня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text>

182. Рішення Конституційного Суду України у справі про акти органів Верховної Ради України від 23 червня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-97#Text> 1

183. Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів від 09 лютого 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#Text>

184. Рішення Конституційного Суду України у справі про право на правову допомогу від 30 вересня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>

185. Рішення Конституційного Суду України у справі про скасування актів органів місцевого самоврядування від 16 квітня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09#Text>

186. Рішення Конституційного Суду України у справі про тлумачення терміну «законодавство» від 9 липня 1998 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98>

187. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України від 23 травня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-01#Text>

188. Рішення Конституційного Суду у справі щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення від 01 березня 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#n108>

189. Рой О. В. Поняття нормативно-правового акта як предмета публічно-правового спору. *Часопис Київського університету права*. 2016/4 С. 121–125.

190. Русанова І. Сучасні проблеми запровадження електронного судочинства в Україні. *Публічне право*. 2021. № 3(43). С. 41-49.

191. Рябченко Я. С. Оскарження нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2011. 19 с.

192. Рябченко Я. С. Оскарження нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Харків, 2010. 192 с.

193. Рябченко Я. С. Особливості провадження та розгляду справ щодо оскарження нормативно-правових актів. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2010. № 1. С. 34–39.

194. Рябченко Я. С. Принципи оскарження нормативно-правових актів у порядку адміністративного судочинства. *Юридична Україна*. 2008. №10. С. 19-22.

195. Семененко М. До питання оскарження індивідуальних актів органів місцевого самоврядування. *Захист прав людини в адміністративному судочинстві: сучасний стан і перспективи розвитку в Україні* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 1-2 жовт. 2015 р.) / за заг. ред О. М. Нечитайла. Київ: Ваїте, 2015. С. 139-142. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/d/233086.pdf>

196. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2006. 656 с.

197. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання. Київ, Алерта; ЦУЛ, 2011. 520с

198. Скочиляс-Павлів О., Сало П. Проблемні питання судового розгляду адміністративних справ щодо проходження публічної служби. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право2023.
199. Сливка В. В. Примирення сторін в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2021. 23 с.
200. Сливка В. В. Примирення сторін в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2021. 225 с.
201. Смокович М. І. Системний аналіз норм національного законодавства, які регулюють представництво в адміністративному процесі. *Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 48–53.
202. Смокович М. І., Бевзенко В. М. Адміністративний процес : теорія та практика: підручник. 2-ге вид., змін. і допов., Київ, ВД «Дакор», 2021. 1204.
203. Смокович М. І., Кальченко С. В. Дослідження особливостей провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2008. № 2. С. 16–36.
204. Смотрич Д. В. Процесуально-правові засади виконання судових рішень в адміністративних справах: дисерт. ... канд. юрид. наук. Львів, 2021. 242 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/radaphd/11317/disertaciyna-robotna-na-zdobuttya-naukovogo-stupenya-doktora-filosofii-smotricha-dv.pdf>
205. Сорока М. О. Процесуальні строки у адміністративному судочинстві: автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2011. 20 с.
206. Стародубцев А. А. Щодо виконання судових рішень адміністративних судів. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу*. Харків, 2017. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_06_2017/pdf/16.pdf
207. Статут Національної асоціації адвокатів України : Рішення Установчого з'їзду адвокатів України від 17.11.2012 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshi-dokumenty/statut_naau.pdf.

208. Стафійчук К. В. Передумови відкриття касаційного провадження в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №6. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/64.pdf

209. Стахура І. Б. Поняття і види меж адміністративного розсуду. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_1_23

210. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посібник. Київ: Атіка, 2007. 624 с.

211. Сусак М. С. Особливості процесуального розсуду адміністративного суду першої інстанції у справах щодо перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. *Науковий юридичний журнал Правові новели*. № 11/2020, Т. 2. URL : http://www.legalnovels.in.ua/journal/11-2_2020/11-2_2020.pdf#page=77

212. Теорія юридичного процесу. за заг. ред. проф. В. М. Горшеньова. Х. : Харків. юрид. інститут, 1985. 180 с.

213. Тимощук В. П. Адміністративний акт. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/>

214. Топор І. В. Теоретико-правова характеристика процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві: авторреф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2014. 23 с.

215. Труш М. І. Судове рішення в адміністративному процесі: автореф. дис ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Львів, 2017. 20 с.

216. Тур Т. О. Застосування заходів забезпечення позову в адміністративному судочинстві. 2021. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Вип. 66. С. 169-172.

217. Тур Т. О. Організаційно-правові засоби забезпечення позову в адміністративному судочинстві: дис. ... доктор філософії : 081 «Право», 08 «Право». Львів, 2022. 243 с.

218. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

219. Ус М. В. Деякі аспекти юридичної природи діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-право-вих актів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 2. С. 149–152.

220. Ухвала у справі № 800/592/17 від 10.05.2018 р.: Велика Палата Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73903174>

221. Ухвала у справі № 9901/673/18 від 01.10.2018 р.: Велика Палата Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76887043>

222. Ухвала у справі № 260/2998/20 від 12.05.2021 р.: Восьмий апеляційний адміністративний суд. *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96866122>

223. Ухвала у справі № 160/5149/19 від 06.2019 р.: Дніпропетровський окружний адміністративний суд. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82254923>

224. Ухвала у справі № 480/3924/19 від 14.02.2023 р.: Другий апеляційний адміністративний суд. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108966264>

225. Ухвала у справі № 820/3119/18 від 11.01.2019р. : Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79173398>

226. Ухвала у справі № 320/3739/19 від 15.07.2021 р.: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/9834387>

227. Ухвала у справі № №9901/408/19 від 20.09.2023р.: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109688766>

228. Ухвала у справі №0940/2301/18 від 25.02.2021: Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95492792>

229. Ухвала у справі № 532/2671/21 від 18.05. 2022 р.: Кобеляцький районний суд Полтавської області. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/104394138>

230. Ухвала у справі № 380/6596/22 від 22.07.2022 р.: Львівський окружний адміністративний суд. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/105379182>

231. Ухвала у справі № 640/23389/19 від 29.11.2019 р.: Окружний адміністративний суд міста Київ. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/80382813>

232. Ухвала у справі № 640/25903/20 від 25.10.2022 р.: Окружний адміністративний суд міста Києва. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/106957577>

233. Ухвала у справі № 640/6348/22 від 17.05.2022 р.: Окружний адміністративний суд міста Києва. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/105823194>

234. Ухвала у справі № 240/14158/20 від 23.11.2023 р.: Окружний адміністративний суд міста Києва. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/93046158>

235. Ухвала у справі № 440/7447/23 від 27.06.2023 р.: Полтавський окружний адміністративний суд. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/111815152>

236. Ухвала у справі № 580/5343/23 від 23.10. 2023 р.: Черкаський окружний адміністративний суд. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/114363645>

237. Хартія основних принципів європейської адвокатської професії. URL: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Hartiya_brenduvannya.pdf

238. Хиля М. М. Нормативно-правові акти як джерела адміністративного права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль, 2019. 204 с URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/35440/1/%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf>

239. Хотенець П. В. Правовий статус адвоката в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2002. 23 с.

240. Целлер Е., Куйбіда Р., Мельник Р. Дискреція адміністративних органів і судовий контроль за її реалізацією. Проєкт Право-Justice. 2021. С. 6, 14. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4857/zvit_dyskrecciia.pdf;

241. Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство: монографія за заг.ред. Фурси С. Я. Київ; Алерта.2023. 640 с.

242. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар за заг. ред. С. С. Бичкової. К.: Атіка, 2008. 840 с.

243. Чабан В. П. Адміністративний нормативно-правовий акт і адміністративний договір: юридична характеристика. *Юридичний вісник*. 2015. № 2. С. 63-67

244. Чаплинська Ю. А. Роль указів Президента України в правовому регулюванні реформування органів прокуратури України. *Юридичний науковий електронний журнал*. №1. 2018. С.235-237.

245. Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження у цивільному процесі: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2004. 22 с.

246. Чистов С. М. Державне регулювання економіки : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. С. М. Чистовю– К. : КНЕУ, 2002. 208 с.

247. Шаповал Т. Б. Поняття, види та принципи провадження у справах про адміністративне правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 368-370.

248. Шевчук В. С. Функціональні основи діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. дис....канд.юрид.наук. Ужгород,2023. 210 с. URL : <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/67064>

249. Шевчук В. С. Функціональні основи діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2023. № 4(56). С. 321–327.

250. Школик А. М. Адміністративно-процедурне законодавство в Україні: становлення та систематизація: дис.... док-ра. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 417 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2021/Shkolyk.pdf

251. Школик А. М. Скасування та відкликання індивідуальних адміністративних. *Вісник Львівського університету. Сер. : Юридична.* 2013. Вип. 58. С. 176–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2013_58_27

252. Шрамко Ю. Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2016. 19 с

253. Щербак С. В. Представництво у виконавчому процесі. *Правовий вісник Української академії банківської справи.* № 1(8) 2013 р. URL: [Shcherbak_Predstavnytstvo.pdf;jsessionid=937E4B4D799DD00F0A2EAE8EDF5661C5 \(sumdu.edu.ua\)](http://sumdu.edu.ua/Shcherbak_Predstavnytstvo.pdf;jsessionid=937E4B4D799DD00F0A2EAE8EDF5661C5)

254. Щодо застосування окремих норм матеріального права під час розгляду адміністративних справ: інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 01.06.2010 р. № 781/11/13-10 URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v781_760-10

255. Щодо недопущення порушень права адвоката на ефективну участь в процесі при здійсненні адвокатської діяльності в суд: Рішення Ради адвокатів України від 02.08.2022 р. № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0063871-22#Text>.

256. Юшкевич О. Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. *Право і безпека.* 2009. № 1. С. 129–135

257. Якимчук С. О. Виконання судових рішень як частина судового розгляду: автореф. канд. юрид наук. 12.00.03. Харків, 2015. 20с.

258. Beat Brändli. Prozessökonomie im schweizerischen Recht – Grundlagen, bundesgerichtliche Rechtsprechung und Auswirkungen im schweizerischen Zivilprozess: dissertation der Universität St. Gallen, Hochschule für Wirtschafts, Rechts und Sozialwissenschaften sowie Internationale Beziehungen (HSG) zur Erlangung der Würde eines Doktors der Rechtswissenschaft. 2013. 275 s. URL: <https://www.e-helvetica.nb.admin.ch/api/download/urn%3Anbn%3Ach%3Aabel-518661%3Adis4138.pdf/dis4138.pdf>

259. Case of michaud v. France : [Ukrainian Translation] by the COE Human Rights Trust Fund. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126862>.

260. Ilchyshyn, Nadiia. Particularities of implementation of judicial procedures at the stage of proceeding commencement in administrative procedure. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022 № 12. 28–33. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.12.05>

261. Thomas Mann (Hg.). Grundstrukturen der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland und der Ukraine. erschienen in der Reihe der Universitätsdrucke im Universitätsverlag Göttingen. 2011. 201 s. URL: https://univerlag.uni-goettingen.de/bitstream/handle/3/isbn-978-3-86395-007-1/mann_grundstrukturen.pdf;jsessionid=D0A8AB1FB8CF06965072921A887B55C5?sequence=1

ДОДАТКИ

Додаток А

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Адреса: 61023, м. Харків, пл. Першого травня, 1/39
телефон: 068 9999 068
веб-сторінка: <http://ruh.kh.ua>
електронна пошта: info@ruh.kh.ua

09 жовтня 2023 року

АКТ

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Ус М.В. на тему: «Адвокат в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних і нормативно-правових актів» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Цим Актом засвідчую, що результати наукового дослідження М.В. Уса використані використані у практичній діяльності адвокатського об'єднання «РУХ».

Висновки та пропозиції М.В. Уса отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення законодавства щодо діяльності адвокатури в Україні.

Керуючий партнер
Адвокатського об'єднання РУХ

Вячеслав УС

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ус М. В. Деякі аспекти юридичної природи діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 2. № 1. С. 149–153.

2. Serdiuk O., Ryabchenko Ya., Us M. On the problems of state forms of protection of subjective rights of participants in banking legal relations. *Financial and credit activity-problems of theory and practice*. 2020. Вип. 33. Т. 2. С. 58–64.

Ключові слова: форма захисту, суб'єктивні права, приватні і публічні права, цивільні права, функції банківських правовідносин, об'єктний і суб'єктний склад банківських правовідносин, банківські правовідносини.

3. Рябченко Я.С., Ус М. В. Реалізація європейської політики у сфері правозахисної діяльності та протидія зловживанню суб'єктивними публічними правами в процесі їх захисту. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. Vol. 2 2021. № 5 (41).

4. Ус М. В. Значення діяльності адвоката у справах з оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. Вип. 10 (40). 2023. С. 655–663.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Ус М. В. Деякі аспекти реалізації адвокатської діяльності: досвід України й інших зарубіжних країн. *Юридична осінь 2018 року: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Харків, 14 лист. 2018 р.)*. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Мадрид, 2018. С. 121–125.

2. Ус М. В. Особливості правової природи адміністративної нормотворчості суб'єктів публічної адміністрації. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення:*

матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 квітня 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 82–85.

3. Ус М. В. Застосування електронних петицій при реалізації адміністративної нормотворчості суб'єктів публічної адміністрації. *Актуальні проблеми адміністративно-правові науки (до 95-річчя з дня народження Р.С. Павловського)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–28 вересня 2019 р.). Херсон: Видав. дім «Гельветика», 2019. С. 187–189.

4. Ус М. В. Деякі аспекти захисту прав та свобод людини в контексті діяльності адвоката в провадженні щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. *Science, society, education: topical issues and development prospects*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17–18 лютого 2020 р.). SPC "Sci-conf.com.ua", Kharkiv, Ukraine, 2020. С. 413–417.

5. Ус М. В. Щодо основних напрямів гармонізації правової політики у сфері правозахисної діяльності на сучасному етапі. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 квітня 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 172–175.

6. Ус М. В. Теоретичні та практичні аспекти діяльності адвоката в провадженні у справах щодо оскарження індивідуальних та нормативно-правових актів. *Публічне адміністрування в умовах змін та перетворень: проблеми організації та правового забезпечення*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20–21 травня 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 55–58.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

1. Ус М. В. Рябченко Я.С. Адміністративний договір. Адміністративно-процесуальне законодавство. *Велика українська юридична енциклопедія*. Харків: Право, 2020. Т. 5. Адміністративне право. С. 54–56, 94–96.